

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

AMBRUS BÉLA, CSILLAG FERENC dr., ESZE TAMÁS dr.,
HUSZÁR LAJOS dr., KUPA MIHÁLY dr., SOLTÉSZ ELEK dr., SZIGETI ISTVÁN

XLVIII—XLIX. ÉVFOLYAM

1949—1950.

KIADJA
A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

BUDAPEST
EGYETEMI NYOMDA NV.
1950

TARTALOM:

Numizmatikai kutatások a Szovjetúnióban	3
<i>R. Alföldi Mária</i> : Aranykincslelet Brigetioból, a 3. század végéről	5
<i>Laffranchi, Lodovico</i> : L'iniziatiua monetaria di Marco Agrippa luogotenente di Augusto nell'Hispania	10
<i>Kerényi András</i> : Sarkad-környéki bizánci éremlelet	21
<i>Baumgartner Egon</i> : A friesachi denárok magyarországi utánvereteinek kérdéséhez	25
<i>Esze Tamás</i> : A nagybányai pénzverőház sorsa a Rákóczi-szabadságharc kezdetén	29
<i>Paulinyi Oszkár</i> : Adatok a körmöcbányai éremvésők és emlékérmek kérdéséhez, a 16. század első feléből	35
<i>Huszár Lajos</i> : Ezüstjetonok a napoleoni háborúk korából	41
<i>Esze Tamás</i> : Váradi szükségpénzek a kuruc ostrom idejéből (1705–10)	44
<i>Fejős Imre</i> : Az utolsó Kossuth-bankó	47
<i>H. L.</i> : Körmöcbányán 1868–1912. években vert emlékérmek jegyzéke	50
<i>Csatkai Endre</i> : Éremhirdetés magyar újság 1852-es évfolyamában	53
<i>Kupa Mihály</i> : Forradalmak pénzei	53
<i>Végvári Lajos</i> : Magyar érem- és plakettművészet 1800-tól napjainkig	55
Éremleletek	55
Irodalom:	58
Társulati élet	60
Extraits Français	61
Русский выпуск	65

A végén 5 képes tábla.

A közleményekben foglalt állításokért és az éremletrások helyességéért azok szerzői felelősek. A Numizmatikai Közlöny közleményeinek utánnyomása, fordítása, valamint a közölt képek utánnyomása akár eredeti, akár változtatott nagyságban tilos. Kéziratot nem adunk vissza.

MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

Alakult 1901-ben a numizmatika tudományos művelésére és a hazai éremgyűjtés fejlesztésére.

A társulat évkönyve a

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

A Társulat tagjai tagsági díjuk fejében kapják a Közlönyt. A tagok kötelezettsége legalább 3 évre terjed. A fővárosban lakó tagok évi 15 Ft, a vidéken és külföldön lakó tagok 10 Ft tagsági díjat fizetnek. A társulat alapító tagokat egyelőre nem vesz fel.

A Közlönybe szánt cikkek és közlemények kéziratai, úgyszintén tudományos ügyekben, továbbá leletek, gyűjtemények és numizmatikai irodalmi termékek dolgában való értesítések és kérések közvetlenül a Társulat címére küldendők.

Társulati ügyekben és új tagok felvételét illetőleg, valamint reklamációk dolgában is *dr. Huszár Lajos* intézkedik. Címe: Budapest, Magyar Történeti Múzeum, VIII., Múzeum-körút 14–16. Telefon: 141–468.

Tagdíjfizetések és egyéb pénzügyi természetű ügyekben a társulati pénztáros, *Lafrankó Gyula* ad felvilágosítást. Címe: Budapest, VII., Erzsébet-körút 58. A Társulat postatakarékpénztári csekk számlája: 51.010 sz.

A társulati könyvtár és gyűjtemény a Társulat helyiségében *Karny Rezső dr.* főkönyvtáros és *Ambrus Béla* könyvtáros, valamint *Tolnay Iván dr.* társulati gyűjtemény őre kezelésében áll a hivatalos órák alatt a tagok rendelkezésére.

A Társulat felsorolt tisztviselői hivatalos órájukat minden csütörtökön délután 6–8 óra között tartják a Társulat helyiségében (VIII., Csepreghy-utca 4. sz., II. em. 15. ajtó).

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

AMBRUS BÉLA, CSILLAG FERENC dr., ESZE TAMÁS dr.,
HUSZÁR LAJOS dr., KUPA MIHÁLY dr., SOLTÉSZ ELEK dr., SZIGETI ISTVÁN

XLVIII—XLIX. ÉVFOLYAM

1949—1950.

KIADJA
A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

BUDAPEST
EGYETEMI NYOMDA NV.
1950

TARTALOM:

Numizmatikai kutatások a Szovjetúnióban	3
<i>R. Alföldi Mária</i> : Aranykincslet Brigetioból a 3. sz. végéről	5
<i>Laffranchi, Lodovico</i> : L'iniziativa monetaria di Marco Agrippa luogotenente di Augusto nell'Hispania	10
<i>Kerényi András</i> : Sarkad-környéki bizánci éremlelet	21
<i>Baumgartner Egon</i> : A friesachi denárok magyarországi utánvereteinek kérdéséhez	25
<i>Esze Tamás</i> : A nagybányai pénzverőház sorsa a Rákóczi-szabadságharc kezdetén	29
<i>Paulinyi Oszkár</i> : Adatok a körmöcbányai éremvésők és emlékérmek kérdéséhez a 16. század első feléből	35
<i>Huszár Lajos</i> : Ezüstjetonok a napoleoni háborúk korából	41
<i>Esze Tamás</i> : Váradi szükségpénzek a kuruc ostrom idejéből (1705—10)	44
<i>Fejős Imre</i> : Az utolsó Kossuth-bankó	47
<i>H. L.</i> : Körmöcbányán 1868—1912 években vert emlékérmek jegyzéke	50
<i>Csatkai Endre</i> : Éremhirdetés magyar újság 1852-es évfolyamában	53
<i>Kupa Mihály</i> : Forradalmak pénzei	53
<i>Végyári Lajos</i> : Magyar érem és plakettművészet 1800-tól napjainkig	55
Éremleletek	55
Irodalom:	58
Társulati élet	60
Extraits Français	61
Русский выпуск	65

A végén 5 képes tábla.

Kiadásért felelős: Huszár Lajos.

Numizmatikai kutatások a Szovjetúnióban.

A Szovjetúnió területén a leningrádi Ermitage világhírű éremtára a legnagyobb numizmatikai gyűjtemény és az éremtani kutatások gócpontja. Az itt folytatott tudományos kutatások eredményeinek ismertetése tehát hű képet nyújt a szovjet kutatók idevágó munkájáról. Ezért igyekszünk az alábbi sorokban részletes ismertetést nyújtani a leningrádi Éremtár kiadásában „Travaux du Departement Numismatique, I 1945” címen megjelent kiadvány egyes tanulmányairól. Képet nyerhetünk ilyen módon arról, hogy milyen problémák foglalkoztatják a szovjet numizmatikusokat, azonban az egyes tanulmányoknál rá kívánunk mutatni azon kapcsolatokra is, melyek a tanulmányok eredményeit a magyar pénztörténet egyes részeivel összekötik, illetve amely eredményeket a mi kutatásainknál is haszonnal értékesíthetünk.

Az antik numizmatikai anyagnak a magyar kutatás számára legfontosabb része A. Zograf corpus-szerű feldolgozása az újabb kaukázusi éremleletekről. A cikk anyaga egyébként az Izvesztija G. A. M. K. 110. kötetében megjelent adatgyűjtéshez kapcsolódik, folytatva és impozáns nagyságával kiegészítve azt. Zograf e munkája nyomán most már erőteljesen bontakozik ki a Kaukázus vidékének ókori autochton és külső eredetű pénzforgalma. A feldolgozott leletanyag legérdekesebb része a különböző kaukázusi barbár arany utánveretek csoportja. Zograf itt felsorol 7 Alexander-statér utánzatot is, melyeket sírokban találtak ezen a területen, s Forrer és Paulsen véleményével szemben kimutatja, hogy ezek az utánzatok nem Közép-Európában, hanem a Kaukázusban készültek. A felsorolt leletek ezüstanyaga a bennük foglalt pénzek típusai szerint 7 csoportra oszlik. Ezek a következők: 2 lelet achaemenida pénzekből, 31 lelet körirat nélküli colchisi, 6 lelet autonom görög városi veret, 56 lelet hellenisztikus uralkodók típusaiból (ebből jellemzően 39 lelet Arsakida), 46 lelet római dénár (ebből 23 augustus kori), 17 lelet császárkori denárok barbár utánvereteiből, melyeknek anyaga a hazai kutatás számára különlegesen jelentős és végül 14 lelet római kori provinciális veret, valamennyi Caesarea Cappadociae típusaiból. Ez a tekintélyes anyag igen érdekes fényt vet a Kaukázus pénzforgalmára, melynek, mint láttuk, vezető típusai korábban a colchisi pénzek, későbbben pedig Caesarea anyaga. Bronzpénz viszonylag kevesebb fordul elő itt. Zograf 9 ilyen leletet hoz, legfőképpen a pontusi görög városok és Paphlagonia anyagából. Ezek valamennyien Mithridates korából valók és világosan mutatják azt, hogy Mithridates Róma elleni hadikészülődésének hatása a Kaukázus vidékére is eljutott. A. Zograf másik cikkében gazdag és tanulságos táblaanyagtól kísérve az V. századi szicíliai pénzverés egyik érdekes technikai problémájára mutat rá. Az V. századi tetradrachmákra jellemző ugyanis az, hogy lapkájuk még a kiverés után is egyenetlen szélű és változó vastagságú. Zograf aprólékos megfigyelésekkel jut el a probléma megoldásához, amikor egészen részletesen rámutat a készítés technikájára. Ezeket a pénzeket ugyanis öntött lapkákból verték, amelyeken az öntési varrat természetesen megmaradt, csak a verés következtében kihúzódott a lapka szélére. Minél jobban eltér ez a varrat a kiverés következtében a függőlegestől s minél inkább hozzáidomul a pénz vert lapjának irányához, annál inkább elrongálódik, viszont éppen ilyen arányban keletkeznek a pénz szélén a szokásos deformálódások. Zograf ezen megállapításai komoly útmutatásul szolgálnak a veretek hitelességének megállapításához.

Mint egy tekintélyes éremlelet feldolgozása, hasonlóképpen fontos és érdekes E. O. Prusevskaja munkája, amelyben egy IV—III. századi pantikapaioni pénzekből álló leletet publikál. Ez a lelet a Fekete-tenger északi partján, Anapa környékén került elő még 1882-ben egy tumulusból. Eredetileg 400 darabból állott, ebből azonban csak 352 került az Ermitage tulajdonába. A lelet valamennyi darabja késői és viszonylag rossz veretű pantikapaioni darab; az anyag az

érmek típusa szerint 3 csoportra oszlik, amely egyúttal időrendet is ad. Ez a három csoport a következő: 2 darab a IV—III. század fordulójáról, 299 darab a 290—80 közötti évtizedből és végül 51 darab a 275 körüli időből. Az utolsó csoportba tartozó pénzek súly és kivitel tekintetében egyaránt silányabbak, mint a megelőző két csoport tagjai. A lelet 270 körül kerülhetett a földbe. A lelet segítségével nemcsak a pantikapaioni pénzverés relatív chronológiáját lehet felállítani a IV. századtól a II. század első negyedéig, hanem egyúttal rávilágít a III. századi Fekete-tenger-melléki pénzromlásra is.

A középkori érmészet terén A. Bikov feldolgozását említhetjük elsőnek, aki a Tadzsisikisztán-i kufikus rézpenz lelet ismertetését nyújtja. Ez 63 db. (közte 3 abasszida és 33 szamanida éremből állott.) Különös jelentősége a leletnek, hogy ezidőszert a legkorábbi ismert kufikus rézpenzlelet. A lelet zöme a X. sz. első éveiből való és a 902—97 évekre datálható pénzfaj a legfiatalabb benne. A hasonló arab pénzekből álló éremleletek a X—XI. századból elég gyakoriak Európa északi részén és kiterjedt kereskedelmi kapcsolatok emlékét őrzik. A Kárpátok medencéjében egyetlen nagyobb számú, arab pénzekből álló lelet bukkant fel csupán, az irodalomban jól ismert huszti lelet. Ezzel szemben viszont a honfoglalás korabeli magyar sírleleteknek gyakran képezik mellékleteit az átyukasztott, tehát ékszerként használt arab ezüst dirhemek. Visszatérve a leletfeldolgozásra, külön is behatóan ismertetve vannak egyes ritka vagy történeti szempontból becses darabok; így pl. Mutamid Khalifa (Szamarkand 270) 2 réz dirheme, kiemelve ennél a pénz nyersanyaga és névértéke közötti ellentét stb. A feldolgozás végső tanulsága az, hogy a lelet igen becses adalékokat hoz úgy a perzsa, mint az arab történészek számára. A Bikov másik tanulmánya szintén a keleti érmészet köréből meríti tárgyát és az Ozmánli szultánok első pénzét ismerteti. Urkhán szultán egyik ezüst veretéről van itt szó, az Ermitage gyűjteményéből, melyet Brüsszában vertek 726 (= 1326)-ban. Voltaképpen emlékpénznek tekinthető és Brüsszá-nak Urkhán által való elfoglalása, valamint a szultán trónraléptének emlékére készült. A veret annyiban is érdekes, mert eldönti a kérdést, hogy hol volt az Ozmánli szultánok első pénzverdéje.

Igen nagyjelentőségű V. Nyeklyjudov tanulmánya az oroszországi középkori ezüstrudakról. Ezek az ezüstrudak az orosz pénztörténetnek lényeges fejezetét jelentik és általában a XII—XIV. században voltak használatban. Ezidőben csak ezek voltak itt a forgalmi pénzek, mert még az idegen pénzek forgalma sem állapítható meg. Az ezüstrúd forgalom általában mindenütt arra vall, hogy a kiveret pénz hiányának valamilyen oka volt. A tanulmány szerint az oroszországi ezüstrudak alakja arányban áll a fémtartalommal és minden ezüstrúd-fajta határozott helyet foglalt el a régi orosz pénzrendszerben. Megállapítja azt is, hogy a hosszabb formájú ezüstrudak a régebbi, a rövidebbek pedig az újabb típusok. Az egész probléma tanulmányozására a legújabban előkerült Nizsni Szolotino-i lelet adott alkalmat, mely 4 egész és 24 fél ezüstrudat, valamint 38 tatárpénzt tartalmazott, az érmek datálása szerint az 1317—60 közötti időből. Foglalkozik részletesen az ezüstrudakon található feliratok kérdésével is. A tulajdonnevek szerinte kétségtelenül a tulajdonos nevét őrzik, helységnevé esetén pedig az illető helység volt a birtokos. A feliratok segélyével megfejtje az „izroi“ elnevezést, mely bizonyos könnyebb súlyú és ovális profilú ezüstrúdfajt jelent, melynek nagy szerepe volt a nyugati államokkal folytatott kereskedésben. Ezen összefoglaló feldolgozásnak általános jelentősége abban rejlik, hogy az említett orosz ezüstrudakról tudomásunk szerint hasonló monografikus ismertetés nem készült. A magyar pénztörténetre nézve azonban van egy további jelentősége is. A XII. században ugyanis nálunk szintén érvényben volt az ezüstrúdvaluta a nagyfokú pénzrontás következtében. Tekintve, hogy az ezüströgek nálunk már a XII. sz. második felében eltűntek a forgalomból, míg Nyugaton a XII. sz. előtt egyáltalán nem találhatók és még a XII. században is igen ritkák, igen valószínű, hogy a mi ezüströgeink oroszországi hatás alatt állottak. Elősegíti e feltevést a mi ezüströgeink pogácsa alakja is, amire nézve számos analógiát lehet találni a XI—XII. sz. i. oroszországi ezüstrúdletek sorában. Ez a kérdés még kétségtelenül beható kutatást igényel és csak a mindkét részen előforduló anyag teljes ismeretében lehetne eredményt remélni.

Sz. Rozanov értekezése a lobáncsik kérdésével foglalkozik. Ez az elnevezés a XIX. században a holland dukát, valamint a holland dukát mintájára készült orosz utánveretek népszerű neve volt (más néven cservonec, putsokovij vagy arapcsik is). Az értekezés a nagymultú dukát-pénzfaj egész történetére visszapiantást vet, majd foglalkozik a holland dukát XVIII—XIX. sz.-i oroszországi forgalmának és utánverésének kérdésével. A lobáncsik elnevezést a dukát hátlapján látható

harcos-figurával hozza összefüggésbe. Levéltári adatok alapján kimutatja, hogy az utánveretés Oroszországban 1735—1868 között folyt és ekkor a holland kormány tiltakozására szűnt meg. Megállapítja a leningrádi pénzverőben található eredeti veretek alapján, hogy az utánverésnél Holland tartomány és Utrecht pénzei szolgáltak mintául. Általában ismeretes a holland dukátok népszerűsége úgyszólván egész Európa pénzforgalmában a XVIII—XIX. sz. folyamán és így érthető az utánveretés értelme és azt is tudjuk, hogy az utánveretek csak csekély részletekben különböznek az eredetiektől. Az értekezés a dukát általános történetének ismertetésénél egy ismert, de mégis érdekes magyar vonatkozású régi orosz aranypénzt is közöl az érem képével együtt. Ez az érem Ivanovics Iván (1500—17) fejedelem aranyforintja, mely I. Mátyás királyunk címeres aranyforintjainak mintájára készült. Az értekezés részletesen ismerteti ennek veretési körülményeit s megállapítása szerint ez a pénzfaj inkább emlékpénznek tekinthető, főleg azért is, mert Moszkvában szoktak verni hasonló donációs pénzeket. Ezzel a különös verettel a magyar éremtani irodalom is elég sokat foglalkozott már.

Végül az utolsó közlemény A. Vojtov rövid cikke egy aranyplakettéről, mely 1804-ben készült Krilaton által az Uralban akkor felfedezett arany lelőhely emlékére.

Az ismertetett értekezések és tanulmányok tehát felölelik részletekben az éremtan egész területét az ógörög pénzveréstől kezdve a XIX. sz. közepéig. A problémák magva és a leletek helye természetesen a Szovjetunió történetével és területével függ össze elsősorban, de maguk a felvetett és megoldott problémák számos olyan vonatkozást mutatnak, melyek — mint az ismeretések során kiderült — a magyar éremtani kutatásokra is gyümölcsöző hatással lehetnek.

Aranykincslelet Brigetioból a III. század végéről.

1946-ban Ószőny határában munkáslakásokat építettek azon a területen, ahol az antik Brigetio legios tábora állott. Az egyik épület alapozásakor, a tábor praetoriuma mellett, ahol a tiszt lakások voltak, került munka közben napvilágra a lelet: egy arany gyűrű, egy karperec, egy egyéb aranytárgy, amely már csak széttörve jutott a múzeumba, valamint 7 darab verdefényes III. sz. végi aureus. A nagyobb sérülések a kincslelet egyes darabjain (egy darab szétvágása, a gyűrűkövek kifeszítése) ebben az időben történtek. Bár a kincslelet nem rendszeres ásatásból került elő, mégis biztosan meg lehetett állapítani, hogy fent felsorolt anyaga teljes és elrejtve valószínűleg zacskóban volt, mert cseréptöredékeket nem találtak. Ez az ószőnyi kincs a Magyar Történeti Múzeum új szerzeményi kiállításán 1947-ben már szerepelt. Az egyes részlegek a Régészeti Tárban 1/946, 1 skk leltári szám alatt, a pénzek az Éremtárban 62/946, 1 skk szám alatt vannak elnaplózva.¹

Miután az ékszeranyag nehezebben megfogható, mindenekelőtt a pénzeket kell részletesebben figyelembe vennünk. Miután a darabok nagyobb részben új típusúak, mind a hét darabot leírjuk feldolgozásuk előtt. Valamennyi darabnak hol elő- hol hátlapján bekarcolt kereszt van; úgy látszik, római tulajdonosa jelölte meg őket.

1. Av. IMP CARINVS P F AVG, babérkoszorús mellkép jobbra.
Rv. VIR/TVS AVG, a császár lovát ugratja jobbra, hosszú ládszával féltérdére bukott barbárt dőf le. Coh.² n. h.
2. Av. IMP CARINVS P F AVG, m. f.
Rv. VENE/RI VICTRICI, Coh.² 131.
3. Av. IMP C C VAL DIOCLETIANVS P F AVG, babérkoszorús mellkép jobbra
Rv. ORIE/N/S AVG, Coh.² 349 v.
4. Av. IMP C MAXIMIANVS P F AVG, babérkoszorús mellkép jobbra, consuli díszruhában, sasos sceptrummal.

¹ V. ö. Magyar Múzeum, 1946. 91. Ezen a helyen mondok köszönetet a Régészeti Tár római kutatóinak, dr. Erdélyi Gizellának és dr. Barkóczi Lászlónak azért, hogy a leletpublikáció egységének megteremtése céljából önzetlenül átengedték az ékszeranyag feldolgozását. Ugyanitt köszönöm meg dr. Radnóti Aladárnak, aki az anyagot a múzeum számára biztosította, a leletkörülményekről adott szíves felvilágosítást.

Rv. VIRTVS AVGVSTORVM, Hercules meztelenül, jobbra, jobbkarján oroszlánbőr, kezében íj, balkezelével bunkójára támaszkodik. Coh.² n. h.

5. Av. IMP C MAXIMIANVS P F AVG, mellkép jobbra páncélban, babérkoszorús sisakkal.

Rv. VIRTVS AVGVSTORVM, m. f.

6. Av. m. f.

Rv. MARTIPRO/PVG/NATORI, Mars jobbra katonai öltözetben, sisakkal, köpenyben, balján pajzzsal, jobbában keresztben tartott lándzsával. Coh.² n. h.

7. Ugyanez még egy példányban.

Feladatunk most már az, hogy az egyes darabokat verdék szerint meghatározzuk és datáljuk,² hogy további következtetéseknek alapul szolgálhassanak.

Az 1. és 2. számú Carinus-aranyak közül a Virtus-típusúnak azonos példánya került elő a borói leletben,³ amely római városi veretű és 283–84 fordulóján készült, Numerianus halála után.⁴ A másik Carinus-példány, a Venus Victrix hátlappal, határozottan eltér a római városi típusától.⁵ A császárportré apró jellegzetességei, mint a felhúzott szem, amelyben a pupilla nincs kidolgozva, a rövid, hegyes orr, a szögletes arc, valamint pedig elő- és hátapon egyaránt a betűk nagysága, vonalaik vastagsága mind Siscia felé mutat. De ugyanerre a verdére vall a Iulianus tyrannus darabjaival való biztos stílusbeli egyezés is; ennek az ellencsászárnak a fellépése miatt a sisciai Carinus-aureus csak 283–84 fordulójára tehető.

A lelet egyetlen Diocletianus-a (3. sz.) Pink összeállítására szerint⁷ csak Rómában fordul elő és csak Diocletianus nevére készült. Mivel az aranyverés Rómában Diocletianusnak csak 285-ben, a Margus-menti csata után kezdődik, ez a darab ebből az időből való, még Maximianus Herculus kinevezése előtről és pontos átvétele a Carinus-féle ORIENS AVG/usti/ hátlapnak.⁸

A 4. számú Maximianus Herculus-darabot hátlapi típusa szerint Pink Siscia-ba osztja be⁹ és 286–89 közé datálja. A mi példányunknak megfelelő Diocletianus-aureus betűi inkább Siscia-ra, mint Rómára vallanak, már csak a Siscia-ra erősen ható kyzikosi stílussal való rokonságuk miatt is.¹⁰ Ha most a szőnyi lelet Maximianusát ezzel a Diocletianus-szal vetjük egybe, akkor a Maximianus-darab a maga jellemző sajátosságaival inkább a jobban, finomabban dolgozó római verdéből kerülhetett ki. Igen jellemző egyébként ezt a szőnyi példányt összevetni a Pink-féle összeállítás egyik tipikusan római darabjával:¹¹ a hátlap betűinek elosztása és rajza, a császárportré kidolgozása egyaránt megfelelnek egymásnak.¹²

Ennek a Maximianus-darabnak egészen közeli rokona, talán egy sorozattal későbbi testvérpéldánya más előlappal az 5. sz. aureus (a feltételezett egy sorozat különbséget a Hercules-alak zömökebb és a betűk szélesebb volta mutatja). Ehhez azután a másik sisakos típus két példánya (6. és 7.) megegyező előlappal egészen természetesen csatlakozik; e kettő egyébként teljesen azonos verőtővel készült.¹³

² Munkánkat Diocletianus és társaira vonatkozóan megkönnyíti K. Pink, Num. Ztschr. 64, 1931, 1 skk alapvető tanulmánya és a Num. Chron. V. Ser. IX, 1929, 280 skk cikke, viszont nem jutottunk hozzá ugyanott 191 skk P. H. Webb hasonló tárgyú nyilván fontos munkájához.

³ G. Elmer, Num. Ztschr. 63, 1930, II. t. 10.

⁴ G. Elmer, id. m. 40.

⁵ Hátlapjának durvább analógiája: Cat. Canossa III, 1923, 490. sz. a Caruso-gyűjteményből.

⁶ V. ö. Trau-gyűjtemény 3244 és 3245.

⁷ Num. Ztschr. 1931, II, 75. sz.

⁸ Id. m. 15.

⁹ Id. m. 12, 110. sz. illetve u. ott 53. oldal.

¹⁰ Id. m. XXII. t. II. és u. ott 281.

¹¹ Id. m. I. t. 8.

¹² Itt, közbevetőleg, e verdefényes darabok segítségével megerősíthetjük mindazt, amit Pink id. m. 52. mondott Siscia stílusbeli sajátosságairól: a verde ekkori képtípusait bizonyos szögletesség, az arcokat merev mosoly és üres, pupilla nélkül mintázott szem jellemzi; betűiben kyzikosi típust utánoz (v. ö. N. Chr. id. m. 282.) és hozzátehetjük még, hogy graveurjai határozott érzékkel bírnak a ruha rajzos, tehát nem annyira plasztikus, részletekbe menő kivitelezése iránt.

¹³ A fentiek alátámasztására szolgálnak még a következő megfontolások: hogy a sorozat inkább római városi, mint sisciai, azt az is mutatja, hogy a Siscia-ra jellemző, előredőlt futó Mars előfordul a Num. Chron. id. helyén XXII. t. II. szám alatt, míg az itt szereplő félig visszahajló Mars megfelel a Pink id. m. I. t. 8. szintén visszahajló Iuppiter-típusnak. Igen jellemző az a különbség is, amely a biztosan sisciai eredetű sisakos előlap (Num. Chron. id. m. XXII. t. 10.) és a fentiek között van. — Bár távoleső tény, megemlíthetjük azt is, hogy évtizedekkel később, Maxentius és utóbb Konstantin korai típusai között Rómában és a tőle teljesen függő Ostiában még mindig ilyen hátra-hajló mozdulattal ábrázolják az erős mozgásban lévő alakokat.

Ha most tehát ezt a sorozatot datálni akarjuk, önként adódik, hogy a consuli díszruhás, sasos sceptrumot tartó Maximianus-típust a két császár 287. évi közös consulátusához kössük;¹⁴ azt pedig láttuk, hogy a hozzákapcsolódó darabok alig egy sorozattal lehetnek későbbiek, tehát szintén még 287-ben láthattak napvilágot. Amint láttuk tehát, a kincslelet legutolsó pénze 287-ből való.

A kincslelet további darabjai aranyékszerek, mégpedig egy nagyobb aranygyűrű, egy fűjt karperec töredékei és hat darab kisebb tömör aranydarab, amelyek eredetileg szintén összetartozhattak. Ez utóbbi két ékszert, a karperecet és a tömör darabokat frissen vágta szét, az éles csípőnyomok a fényképen is jól látszanak rajtuk. A gyűrűt magát is megsértették: felső, nagyobb követ ugyan kisebb feszítéssel szedhették ki, alsó ellenoldali követének helye körül azonban erősen meg van sértve az arany maga.

Az ékszeranyag egyéb darabjainak súlyát a következő táblázat foglalja össze:

I. t. 14—16.	gyűrű	43,25 g
I. t. 1.	karperec kisebb része	8,55 "
I. t. 2.	önálló spiráldarab	1,70 "
I. t. 3—4.	spiráldíszes töredékek	3,80 "
		3,74 "
I. t. 5.	karperec nagyobb része	13,46 "
I. t. 7.	nagyobb kapcsolótag	0,775 "
I. t. 8.	kisebb kapcsolótag	0,435 "
I. t. 6, 9—13.	tömör aranytöredékek	4,155 "
		3,45 "
		2,48 "
		2,67 "
		1,67 "
		1,68 "

A gyűrű a pannóniai ékszeranyagban egyedülálló darab.¹⁵ Hatalmas masszív karikáján a két ellentett oldalon egy nagyobb és egy kisebb kő foglalt helyet, a találók elbeszélése szerint a nagyobbik onyx, a szemben lévő kisebb vörös kő (rubin? üvegpaszta? carneol?) volt, a párdúcok szeme is vörös volt. Mai állapotában valamennyi kő hiányzik innen. A nagyobb gyűrűkő két oldalán, a gyűrű ú. n. vállán kétfelől kifelé néző párdúcprotomé van, nem túlságosan részletesen mintázva; az állatok fején berakott ezüstpontok jelzik a párdúcra jellemző foltokat. Ugyanilyen ezüstberakással készült a nagyobb kő alatt két oldalt körben a LEONTI / VIVAS felirat. A gyűrű felső, követ tartó lapja felülnézetben szabálytalan, elég széles ellipszis-alakú, oldalnézetben a váll szögletes. Meg kell jegyeznünk, hogy a gyűrű belső ovális karikája viszonylag keskeny: közepes férfikézre már nem megy rá, a két állatfej pedig ráfekszik a két szomszédos ujra, tehát nem állandóan használt gyűrű lehetett, hanem valószínűleg inkább pecsétgyűrű.

E típus közvetlen analógiáját igen széleskörű anyagban sem találtuk meg, típusának kialakulása azonban egészen világos.¹⁶ A II. sz. fordulóján a köves gyűrűk erősen megvillasodnak, s az addig külön korongként a gyűrű karikájára helyezett, külön foglalt követ belesüllyeszti a gyűrű testébe. Ezzel kialakul a kő mellett két oldalt, a karikába való csatlakozásnál, egy nagyobb tömegű síma rész, amelyet később, a III. sz. közepe körül önállóan kezdenek díszíteni mély rovátkolással. Ez a vállrész azután, amint a gyűrű köves lapja szélesedik és kör helyett szögletes vagy ovális alakú lesz, hova-tovább önállóvá válik és a követ szinte háttérbe szorítva figurális díszet kap. Ez a típus azonban nagyobb és tagoltabb felületénél, kopásra alkalmas voltánál fogva, nemesfémekben, különösen a viszonylag lágy ötvözetű római aranyban meglehetősen anyagszerűt-

¹⁴ 287: Diocletianus III—Maximianus I, Liebenam, *Fasti Consulares Imperii Romani*, 1910, 31. *Pink* id. h. a mellett szól a kis fej s az a tény, hogy a megfelelő Diocletianus-példány már rövidebb előlapi körirattal fut.

¹⁵ Dr. Erdélyi Gizella, aki a Régészeti Tár ékszeranyagának katalógusát készíti elő, volt szíves közölni, hogy a Történeti Múzeum többi anyagában rokonpéldány sem fordul elő. — Pannónia ékszerei még nincsenek összeállítva sem feldolgozva; ez erősen megnehezítette a munkát. Az anyag kiértékelésének itt csak megközelítő vázát adhatjuk: igazi helyüket a pannóniai későrómai ékszerek között csak egy teljes feldolgozás adhatja majd meg.

¹⁶ V. ö. F. H. Marshall, R. E. — „Fingeringe“ *passim*, ill. *idem*, *BMC Finger Rings*, 1907, Intr. XLVII. skk. a II—V. századra vonatkozóan.

len, az analógiák hiányából valóban úgy látszik, hogy ez a típus aranyban ritka volt. A fejlődés menete és végső kialakulása azonban éppen az anyagszerűségénél fogva jól látható a borostyánkőből és féldrágakőből faragott gyűrűkön. A British Museum 1627. sz. borostyán gyűrűjén érdekes átmenetet láthatunk a vastag esztérgályozott gyűrűváll és az előreugró önálló protomé között: a gyűrű köve mellett kétfelől laposabban faragott, a karikához jól odafekvő Venus- és Cupido-alak helyezkedik el. Ennek a típusnak a továbbfejlődése látszik rajnavidéki gagát-gyűrűkön:¹⁷ itt már előreugró, a mi gyűrűnkre emlékeztető négerfejek szerepelnek a kő mellett kétoldalt. Ennek alapján, inkább feltevés, mint határozott állítás formájában, a Rajna vidékéről származtatjuk a gyűrűt.

A LEONTI/VIVAS feliratnak sok rokona van.¹⁸ A hasonló típusok kapcsán a felirat magánjellegű jókívánság lehet.

Az I. t. 1—5 töredékek egy fúvott aranykarperec darabjai. Pontos mása többek között a British Museum anyagában található meg,¹⁹ mint a III. sz. végének kedvelt és gyakori karperec-típusa,²⁰ a csavart vagy egyébként szerényen díszített, spirális kapcsolódású típusok között.²¹ Az említett példány átmérője 8,2 cm, ami megfelel a mi példányunknak, ha szimmetrikusan kiegészítjük az I. t. 2—4 és 7—8 töredékekkel s még valamennyi, vlsz. elveszett darabbal. Bár ez a karperec szintén féthíkszer lehetett, mégsem tisztán katonai jellegű, mert a közönséges armilla sohasem kapcsolódik át és legtöbbször párosával fordul elő.²²

A többi, összesen 16,105 g súlyú szétvágott töredék tömörségénél fogva arra mutat, hogy eredetileg fibula lehetett. Egyes darabokon (I. t. 9 és 13) még jól látszik az eredeti hasábforma éle. A töredékek tömörsége, viszonylag nagy súlya s az egész lelet kora azt mutatja, hogy valószínűleg egy T- vagy egy korai hagymafejes fibuláról lehetett itt szó, amilyenek díszesebb kivitelben előfordulnak aranyban is Pannóniában.²³

Miután így a lelet összeállítását nagyjából tisztáztuk, önkéntelenül adódik a következő probléma: mi volt az oka Brigetio pusztulásának, amelyet a kincs földbekerülése mutat?

A III. sz. végének pannóniai harcainál viszonylag keveset tudunk.²⁴ A császári győzelmi titulatura adatai²⁵ 284-től a IV.sz. kezdetéig 4 szarmata és 6 germán győzelemről tesznek tanúságot, melyek közül 2 szarmata és 4 germán a caesarok kinevezése, 293 márc. 1²⁶ előtt, 2—2 pedig utána volt.²⁷ Bár a germán győzelmek nem mindegyike vonatkozik szükségképpen a dunai germánokra, Brigetio elpusztítása mindenesetre nekik tulajdonítható, nem pedig a szarmatáknak, akiket abban az időben a keletmagyarországi népek mozgolódása különben is nyugtalanított.²⁸ E mellett szól az is, hogy Diocletianus dunai táborerődítései, melyet a pénzverés SARMATIA DEVICTA körirattal üdvözöl, szintén nem terjednek a Dunakönyöktől nyugatra,²⁹ tehát a Duna kelet-nyugati szakaszát már nem a szarmaták, hanem a quadok tartják megszállva,³⁰ így Brigetio elpusztulása csakis az ő egyik betörésüknek tulajdonítható.

Hogy ennek a betörésnek visszaverése a négy korábbi Germanicus-cím közül melyikre adott okot (I: 285, II: 285, III—IV: 288—293), azt a következő megfontolás valószínűsítheti.

Az első két hasonló győzelem nem vonatkozhatik ide, mert a fent tárgyalt kincsleletben 287. évi kibocsátású típus még szerepel, ennek a katonák közti kiosztására talán éppen Diocletianus 288-as nagy perzsa győzelme adhatott okot a császárok 287. évi közös consulatusán kívül.

¹⁷ F. Henkel, Die röm. Fingerringe d. Rheinlande und der benachbarten Gebiete, 1913, LXI. t. *passim* és főleg ugyanott az 1660—66. sz. példányok.

¹⁸ F. H. Marshall, BMC Int. p. XXIX.

¹⁹ F. H. Marshall, BMC Jewellery, 1911, 2816.

²⁰ U. o. Intr. XIV.

²¹ V. ö. Coll. Khanenko, 1909—12, *passim*, valamint az 1866. évi starčevói lelet anyagában is megvan ez az egyszerű karperec: F. Kenner, Übersicht d. KH. Sammlungen, 188.

²² P. Steiner, B. Jb. 114, 1913, 27.

²³ I. Kovrig, Diss. Pann. II. 4, 1936, XXIV. skk. táblák.

²⁴ Utolsó részletesebb összefoglalása nagy irodalmi anyaggal Bp. Története, 1942, 673 skk.

²⁵ M. Bernhart, Hdb. 307 sk.

²⁶ E. Stein, Gesch. d. spätröm. Reiches, 1929. 98.

²⁷ RE— „Sarmaticus“ 19 skk. hasáb.

²⁸ O. Seeck, Gesch. d. Unt. d. Röm. Reiches, I. 450 sk. Budapest Története, id. h.

²⁹ Nagy L., Az eskütéri római erőd, Pest város őse, 1945, *passim*.

³⁰ V. ö. A későbbi helyzetre vonatkozóan *Amm. Marc.* 30, 5, skk. A fenti adatokra dr. Barkóczi László volt szíves figyelmeztetni.

Ezek tehát eleve nem jöhetnek számításba. Viszont az 1885. évi nagy őszőnyi multiplum-lelet³¹ oroszlánbőrös előlapú darabjait valamennyit a császárok 293. évi consulatusára verték,³² s ebből az alkalomból, kerülhettek kiosztásra a katonák között. Ez kétségtelenül azt jelenti, hogy az élet akkorra már többé-kevésbé újra megindult Brigetioban. A pénzforgalom tanúsága szerint a következő években nem is zavarja semmi ezt az életet: az az ezüstdenár-anyag, amely a multiplumokkal együtt került elő³³ határozottan mind 293. után keletkezett és került forgalomba. Ugyanezt mutatják a kis pénzletek Brigetioból és környékéről, valamint pedig a biztos lelőhelyű szórványok a Történeti Múzeum gyűjteményében.

Mindebből tehát összefoglalólag az következik, hogy Brigetio a III. sz. végén valamikor 289 és 292 közt pusztult el egy quad betörés következtében, amely azonban úgy látszik rövid tartamú volt, mert ebben a jelentős légiós táborban már 293-ban és a közvetlenül utána következő években zavartalannak látszik a pénzforgalom.

R. Alföldi Mária

³¹ *J. Hampel*, Num. Ztschr. 1891, 86 skk., u. o. *F. Kenner*, 89 skk. és IV. t. 3–4, valamint VIII. t. 1.

³² *K. Pink*, id. m. 20 ill. 24.

³³ Éremtári Napló 104/1885.

L'INIZIA IVA MONETARIA DI MARCO AGRIPPA LUOGO- ENEN E DI AUGUSTO NELL'HISPANIA*

Gli storici moderni, ricomponendo in sintesi le testimonianze degli antichi autori, hanno messo in luce il ruolo decisivo di questo grande e modesto personaggio romano durante gli albori del regime imperiale; al certo, un'evento di particolare importanza dovette colmare, nell'anno 18 a. C., la somma dei suoi meriti, se Augusto lo volle suo collega nell'esercizio della potestà tribunitia, oltre che dei poteri proconsolari.

Precisamente nell'anno precedente, mentre Augusto era nell'Asia impegnato nelle trattative col rè dei Parti, Agrippa dovette sostituirlo, prima in Gallia a sedarvi dei disordini, poi nell'Hispania ove i Cantabri, nuovamente ribellati, avevano iniziato un'insidiosa ed ostinata guerriglia di montagna; egli poté annientarli costringendo i superstiti a scendere al piano. È certamente in questa contingenza che i municipi iberici fecero a gara nell'anferirgli le funzioni onorarie di „patrono“ e di „duumviro.“ L'andamento della monetazione, negli ultimi tempi repubblicani e nell'inizio imperiale, ci mostra che quando il proconsole, oppure il legatus dell'imperatore, era impegnato in una importante azione militare in provincia, molte volte vi attuava una straordinaria emissione di denari o, più raramente, di aurei per sopperire alle forniture ed al soldo delle truppe, e questa monetazione doveva necessariamente riflettere, nel conio, gli aspetti estetici della monetazione locale inquantochè i conii stessi erano approntati dagli scalptores provinciali.

Ottaviano che, non ancora „augustus“ proveniente dall'Egitto e dalla Siria, nella prima metà dell'anno 29 a. C., si era trattenuto nell'Asia attuandovi importanti provvedimenti iniziò, come ebbi ad accertare in Bitinia, una coniazione straordinaria di aurei e denari durata sino all'anno 27 a. C. laddove la zecca senatoria di Roma dall'anno 38 circa al 20 a. C. rimase completamente inattiva. È appunto dal 19 a. C. che la monetazione nella Capitale coincide colla istituzione di una parallela monetazione di diritto imperatorio, non più provvisoria ma continuativa, di cui ho potuto dimostrare la sede nell'Hispania.

Augusto però frà i provvedimenti attuali in occasione della sua *profectio Gallica* dell'anno 16 a. C., comprese anche il trasferimento di questa monetazione imperatoria a Lugdunum metropoli delle Gallie, vicina alla regione alpina, in quel tempo assai ricca di oro, il chè spiega la sua abbondante monetazione aurea in contrasto colla scarsissima di Roma; una emissione iberica però funzionò eccezionalmente negli anni 13—12 a. C. A Roma dal 8 a. C. al 23 circa a. C. si attuò esclusivamente la monetazione senatoria in bronzo e rame: dopo questa data anche l'imperatoria, in oro ed argento, si trasferì nella Capitale.

L'inizio della monetazione imperatoria in discussione, per gli elementi di indagine che dovrò esporre, si rivela nell'anno 19 a. C., data in cui, come si è visto, Marco Agrippa era nell'Hispania munito di poteri eccezionali; in lui deve quindi riconoscersi l'autore di questa iniziativa con emissioni non più transitorie col nome del legatus, come quelle pure iberiche

*Ezt az értekezést L. Laffranchi tiszteleti tagunk még 1947-ben készítette el kérésünkre és küldte el társulatunknak a *Moneta Prisca* címen megindult monografiasorozatunkban való kiadás céljából. Minthogy időközben különböző nehézségek következtében az említett kiadványsorozat megjelenése egyelőre szünetel, az értékes tanulmány első részét itt hozzuk nemzetközi érdekességű témája következtében olasz nyelven, mint ahogy eredetileg is megjelenése tervezve volt.

di P. Carisius, ma regolari esclusivamente a nome di Augusto. E veramente alla mentalità poliedrica di Agrippa, geografo nonchè esperto di opere civili e militari, non poteva sfuggire l'opportunità che le officine monetarie dovessero sorgere non lontano dalle fonti del metallo.

* * *

Sulla numismatica augustea, ebbi a dissertare parecchi anni or sono in un lavoro¹ che seguiva a breve distanza di tempo quello di H. A. Grueber sul medesimo argomento in appendice alla numismatica repubblicana². Di primo acchito è però difficile, oltre che raggiungere anche avvicinarsi alla perfezione; di conseguenza il mio lavoro, vecchio di oltre trentanni, mi appare ora un semplice tentativo meritevole di revisione perchè superato da una più matura esperienza, quantunque in parte tuttora efficiente.

Il Grueber, nel suo catalogo, aveva seguite le orme di un numismatico assai distinto; il conte Di Salis che or fa circa un secolo, ebbe il merito di iniziare, al British Museum, l'ordinamento geografico e cronologico delle monete romane, in un tempo in cui era d'abitudine classificare gli esemplari secondo l'ordine alfabetico del Cohen, aggiungendovi le cosiddette „monete inedite.“ L'apparato numismatico di quel tempo era però assai meno efficiente dell'attuale; ciò porta ad ammettere che il Di Salis, nel nostro tempo, avrebbe modificate talune sue conclusioni.

Comunque il paziente lavoro del Grueber appare inizialmente viziato da un grave errore; quello di aver colmata l'interruzione che si è vista, nella monetazione senatoria di Roma, con degli esemplari in oro ed argento, i quali, oltre che per lo stile, anche pel solo fatto di mancare, in questo tempo, delle indicazioni dei tresviri monetali, negano l'appartenenza a questa monetazione.³

Causa principale dell'errore fù, evidentemente, un pregiudizio dettato dalla retorica; quello che una lunga inattività della „moneta“ fosse incompatibile col prestigio e la dignità della Città Eterna!

In effetto, gli esemplari suddetti rivelano due monetazioni diametralmente opposte in punto di geografia; la prima che Grueber datò dal 37 al 27 a. C., orientale, nella Bitinia come ho già accennato; la seconda occidentale cioè, precisamente l'ispanica attualmente in causa. Alla coniazione ispanica va poi aggiunto un gruppo che egli assegnò alla Gallia, ad onta dello stile, identico a quello delle monete che aveva assegnate a Roma.

Nel mio citato lavoro, demolendo le costruzioni artificiose del Grueber, ebbi invece a recare prove a fortiori che le due monetazioni di Hispania e di Roma erano perfettamente coeve nonchè concomitanti nella significazione storica dei tipi. La dimostrazione che le pretese coniazioni nella Capitale ed in Gallia fra il 37 ed il 17 a. C. appartenevano invece all'Oriente ed all'Hispania, fu tanto convincente che venne subito accettata da E. A. Sydenham⁴ poi seguito da H. Mattingly nel suo monumentale lavoro⁵ ove riprese ab novo la trattazione della numismatica di Augusto.

Ad onta, però, di queste autorevoli adesioni, il Bahrfeldt nel suo lavoro sulla monetazione aurea repubblicana, consistente in un'arida elencazione metrologica⁶ ritenne di poter infirmare le mie conclusioni ritornando pressapoco a quelle di Grueber, erronee perchè cronologicamente basate sul „Monumento Ancirano,“ non tenendo conto di altri elementi interpretativi. In questa famosa iscrizione, Augusto dice che, durante il VI ed il VIIo consolato (28—27 a. C.) avendo pacificata la Repubblica il Senato gli decretò la qualifica „augustus“ decorando di lauro la sua

¹ „La monetazione di Augusto“ in *Rivista Italiana di Numismatica*: 1912, p. 147—171: zecche della Spagna. — 1913, p. 303—322: zecca di Lugdunum. — 1914, p. 307—328: zecca di Roma. — 1916, p. 209—222: zecche della Bitinia. — idem, p. 283—298: zecche della Provincia d'Asia. — 1917, p. 247—258: zecca di Antiochia. — 1918, p. 169—188: Emissioni militari in Cirenaica, zecche degli Stati Clienti.

² „Coins of the Roman Republic in the British Museum.“ 1910. Vol. II. p. 1—115.

³ Un identico errore aveva commesso il Lenormant in „La monnaie pendant l'Antiquité“ Vol. III p. 176—177.

⁴ „The Coinage of Augustus“ in *Numismatic Chronicle* 1920, p. 17.

⁵ „Coins of the Roman Empire in the British Museum“ Vol. I 1923 p. CVIII—CXII, 56—76 (Hispania) 97—105 (Oriente).

⁶ „Die römische Golmünzprägung während der Republik und unter Augustus.“ Halle, 1923.

casa e collocando sopra la porta la corona civica nonchè esponendo nella Curia Julia un clupeus aureus colla iscrizione che lo indica decretato „virtutis, clementiae, iustitiae, pietatis causa.”⁷

Le uniche monete coeve a questi eventi sono le seguenti:

Aureo coniato in Bitinia:⁸

D) CAESAR · COS · VII · CIVIBVS · SERVATEIS testa nuda di Augusto a des.^a

R) AVGVSTVS SC fra due rami di lauro un'aquila colla corona civica fra gli artigli (Mattingly op. cit. p. 106 n. 656).

Denaro di regione ignota dell'Oriente:

D) Anepigrafe, testa nuda di Augusto a des.^a od a sin.^a

R) IMP CAE SARDIVI · F clupeus con umbo centrale (M. p. 56 n. 309).

Questi, ripeto, sono, unitamente a quelli col tipo del cocodrillo, gli unici aurei e denari contemporanei agli onori suacennati; in oltraggio allo stile il Bahrfeldt (op. cit p. 115—116) attribuì l'aureo alla zecca di Roma e pel resto ritornò, grosso modo, alle conclusioni del Grueber.

Entrambi gli autori si sono, con ciò, allontanati dalla logica inquantochè se le monete senatorie di Roma coi medesimi riferimenti ancirani, devono datarsi non prima del 19 a. C. non vi è motivo perchè il medesimo criterio non debba valere anche per le ispaniche. Infatti, nelle senatorie gli aurei dei tresviri Aquilius, Durmius e Petronius (M. n. 35, 51, 5, 6) mostrano durante gli anni 19—18 a. C., la corona civica, ed i denari (M. n. 38, 55) l'aquila dei „signis receptis” sulla tensa; laddove il „clupeus virtutis” tenuto dalla Vittoria appare sull'aureo di Rustius (M. n. 1) del 17 a. C. Più decisiva è la prova recata dagli esemplari di Vinicius che alla data del 16 a. C. (M. n. 79—81) alludono a quel restauro delle vie che il Monumento Ancirano e lo storico Dione riferiscono all'anno 27 a. C. Recentissimo è poi il lavoro di C.H. Sutherland⁹ il quale circa le monete ispaniche, ricalca le orme dei due precedenti autori, staccandosene solo nelle conclusioni sull'origine della monetazione, che egli riferisce ad Augusto medesimo durante la sua profectio ispanica del 25—24 a. C.

* * *

Purtroppo anzichè accingersi alle ricerche numismatiche colla mente libera da preconcetti, moltissimi autori perseguono un servile conformismo a la storiografia convenzionale, il più delle volte sospesa ad un tenue filo, costringendo innaturalmente i documenti numismatici ad avallare, anzichè correggere, le usuali inesattezze e contraddizioni degli antichi storiografi. È risaputo che compito principale della critica d'arte è l'accertare le date dei monumenti massimi e minimi di ogni epoca; eppure il criterio artistico e stilistico in fatto di Numismatica venne seguito solo, e non sempre, per la serve Greca, trascurando la Romana! Le obiezioni che si rivolgono ai dati numismatici circa la loro efficienza cronologica mostrano scarso valore inquantochè nelle monete Romane, quando siano assenti le indicazioni dei consolati e delle potestà tribunicie, la percezione del progresso, oppure del regresso, nell'arte del conio, ci rivela un moto di tempo indicante l'ordine di successione delle emissioni di un dato periodo; appunto questo elemento cronologico venne trascurato dai tre autori succitati.

Fra i valori integrativi della numismatica romana vi è anche la documentazione che taluni eventi accennati incidentalmente dai testi storici, sono invece usuali alla fastografia imperiale. Ad esempio: il Monumento Ancirano ci parla del grande onore reso ad Augusto conferendogli il „clupeum virtutis” che sulle monete appare recato dalla Vittoria, ma questa significativa raffigurazione si osserva anche sulle monete di Nerone, Vitellio, Vespasiano, Tito, Domiziano, Traiano ed Antonino in occasione dei loro successi militari, e così pure la corona civica è documentata da Caligola a Traiano. Altro esempio: la Storia attribuisce a Massimiano il predicato

⁷ Su questa famosa iscrizione Cfr. Mommsen: „Res Gestae Divi Augusti ex Monumentum Ancyranum et Apollinensi,” 1883. Malcovati: „Res Gestae Divi Augusti” 1936.

⁸ Circa la mia assegnazione territoriale di queste bellissime monete di arte hellenistica, non romana, le prove che ho recate nel lavoro a nota 1 1916, appaiono incontrovertibili, essendo evidente che il maestro scalptor del bronzo di Nicomedia di cui al n. 41 della tavola annessa ha eseguito anche i conii dei denari 31 e 37, ed altrettanto dicasi del maestro del bronzo di Nicea n. 43 riguardo al denaro n. 39. Colgo l'occasione per rimediare ad una deficienza di questo vecchio lavoro: nell'edificio sul denaro n. 34 si deve ravvisare, non la Basilica di Nicea, ma bensì la Curia Julia nel Foro Romano, di cui il fregio raffigurante Augusto niceforo in sedia curule appare ingrandito al n. 22, e la Vittoria sull'acroterio al n. 38.

⁹ „The Gold and Silver Coinage of Spain under Augustus” in *Numismatic Chronicle* 1944, 58—78.

„erculeo“ perchè si elesse Ercole a comite e protettore ma la Numismatica documenta gli esempi analoghi di Traiano, Adriano, Antonino, Commodo, Settimio Severo, Gallieno, Postumo, Probo, Costanzo Cloro e Severo II. L'imperatore più „erculeo“ non è Massimiano ma bensì Postumo.

Esclusivamente dallo storico Dione, sappiamo che il senato ed il popolo decretarono ad Augusto il comando supremo dell'esercito e l' „imperium proconsolare“ sulle provincie per dieci anni a datare dal Gennaio del 27 a. C. Scaduta alla fine del 18 a. C. egli ebbe una nuova investitura quinquennale poi, evidentemente, mutata in decennale giacchè lo storico ricorda, alla fine dell' 8 a. C. un nuovo conferimento decennale, ed altrettanto dal 3 a. C.; quando morì nel 14 d. C. Augusto aveva iniziato il quinto decennio.

Solo gli storici tardissimi accennano ai voti pubblici augurati per il felice compimento di queste investiture, nonchè per le loro riconferme, ma è noto che la numismatica ci mostra l'inizio del costume non più tardi del regno di Antonino. Connesso ai voti pubblici è però un elemento della fastografia imperiale che il silenzio dei testi storici aveva lasciato nella oscurità, ma che ci è documentato della monetazione nel suo ruolo divulgativo degli atti ufficiali dello Stato. Si tratta, in occasione dei voti stessi, della rievocazione dei meriti civili e militari, nonchè degli onori conseguiti dall'Imperatore; un vero e proprio consuntivo dell'attività imperiale durante il decennio trascorso, che giustifica una nuova investitura decennale. Questa testimonianza numismatica potei mettere in luce nel caso particolare del regno di Gallieno¹⁰ ma si retrodata all'inizio del regime imperiale, rivelandosi con grande evidenza nel regno di Vespasiano. Le sue monete senatorie dell'anno 71 a. C. ricordano la „Iudaea capta“ e nel 72 la ricostruzione del tempio di Giove Capitolino; appunto questi eventi sono rievocati dalle monete senatorie verso la fine del decennio negli anni 76 e 77, quando i tipi della monetazione imperatoria in aurei e denari hanno tutt'altro significato, riferendosi alla guerra in atto nella Britannia. Assolutamente identico è il caso di Tito per il suo decennale nell'anno 80. Anche gli esemplari di Domiziano e di Traiano, in fine decennio, rievocano le loro iniziali vittorie germaniche come pure quelle di Adriano mostrano il cumulo di armi sarmatiche allusivo alla sua vittoria, di nove anni prima, contro i Rossolani. Ancor più significativo è il caso della monetazione di Antonino perchè sembra documentare un consuntivo ventennale anzichè decennale. Infatti avvicinandosi il ventennio le monete della diciottesima tribunizia potestà, riesumano le vittorie britanniche dell'anno 143 per le quali Antonino ebbe la seconda acclamazione imperatoria, e questa acclamazione, caduta in disuso nella titolatura numismatica, riappare appunto in occasione del ventennio. In fine Gallieno concludendosi il decennio rievoca, negli anni 261—262, la sua proclamazione avvenuta, ad opera delle legioni renane e danubiane, nel lontano 253, nonchè le sue tre grandi vittorie germaniche dell'anno 256.

Dai suestosi esempi, viene schematicamente configurata una consuetudine della fastografia imperiale, rimasta sinora ignota, la cui messa in luce si riverbera sul caso di Augusto, documentando che nell'imminente compimento del suo primo decennio, la monetazione, tanto imperatoria che senatoria, accanto alla esaltazione dei meriti di cui era fresca la memoria quali l' „Armenia capta“ ed i „signis receptis“ rievoca la corona civica i lauri ed il „clupeus virtutis“ del lontano 27 a. C. Con ciò l'errore di interpretazione di Grueber, Bahrfeldt e Sutherland, emerge nella più chiara evidenza.

In questi autori, ebbi a rilevare anche la mancata percezione della perfetta concordanza fra le due monetazioni nel significato dei tipi monetali. Nel mio procedimento comparativo dovrò invece accostare i tipi dell'una a quelli dell'altra, cosicchè i loro dati, completandosi a vicenda, risolveranno qualche problema rimasto tuttora insoluto.

* * *

Tre gruppi stilistici, esponenti di altrettante zecche, sono facilmente riconoscibili nella monetazione imperatoria di aurei e denari istituita da Marco Agrippa nell'Hispania, la quale doveva necessariamente riflettere gli aspetti estetici della monetazione municipale in bronzo. Ad ognuno dei tre gruppi corrisponde infatti una regione iberica: la Baetica ove l'analogia stilistica si rivela colle monete municipali (III. t. 36, 37) di Colonia Patricia (Corduba) e di

¹⁰ Cfr. „Le monete legionarie dell'imperatore Gallieno e la sua terza grande vittoria“ in *Transactions of the International Numismatic Congress*. London, 1938 p. 198—210.

Julia Traducta¹¹; la Tarraconensis ove la rassomiglianza (IV. t. 26—29) e cogli esemplari di Caesaraugusta, Celsa, Calagurris e Bilbilis,¹² e la Lusitania in cui la zecca imperatoria di Emerita Augusta istituita da P. Carisius, continua a funzionare per la monetazione di nuovo tipo.

Più importante di tutte era la zecca della Baetica, probabilmente ubicata a Colonia Patricia, che durò in tutto il periodo iberico: le altre due zecche, quella probabile di Caesaraugusta per la Tarraconensis e la lusitanica, si rivelano sussidiarie eccezionali di essa.

Pur essendo metrologicamente analoghe¹³ le due monetazioni imperatoria d'Hispania e senatoria di Roma, si differenziano quantitativamente, giacchè il numerario della prima si mostra assai superiore a quello della seconda. Differenziato era pure il procedimento in uso nell'adattamento dei conii: nella prima un medesimo conio si adattava ad entrambi i metalli, laddove nella seconda salvo un'eccezione attuata dal tresviro Sanquinius, i conii erano diversi. Circa il cerchio delimitante l'impronta del conio, sulle iberiche, ai dritti e chiaramente espresso da perline laddove ai rovesci il più delle volte appare lineare.

Soltanto nella ritrattistica si differenziano poi la zecca della Baetica da quelle della Tarraconensis, essendo in entrambe assolutamente identici lo stile dei tipi e la paleografia delle titulature, ove ad esempio, la lettera G ha usualmente la forma di un C talvolta coll'aggiunto di una coda al basso. In entrambe le zecche sono caratteristiche le raffinatezze o meglio la meticolosità di espressione nei tipi dei rovesci ove appaiono grandissime differenze anche nelle abbreviazioni delle leggende cosichè, solo nella zecca principale, una elencazione esauriente di tutte le varianti arriverebbe a circa 900 numeri. In contrasto con questa raffinatezza, appare l'impronta rude, e talvolta difficile ad interpretarsi dei conii della zecca senatoria, ove ad esempio l'aquila legionaria dei „signis receptis“ sembra un giglio oppure un fascio di tre spighe, e le tre prore che sui denari di Antistius Vetus, testimoniano inequivocabilmente il carattere commemorativo dell'Appello Aziaco sono facilmente confondibili con dei recipienti. (M n. 38, n. 95.) Ma il documento decisivo della inettitudine degli scalptores di Roma nelle emissioni dal 19 al 17 a. C. appare sull'aureo di Q. Rustius, colla Vittoria volante tenendo il clupeus (M n 1), nella quale unico segno di vitalità sono le ali aperte: nel resto essa, colle vesti rigidamente attillate e perfettamente immobile, rassomiglia ad un palo, contrariamente alle analoghe bellissime raffigurazioni degli esemplari iberici. Altro documento di deficienza artistica e poi la volgarissima deformazione dei lineamenti del Divo Giulio sugli esemplari di Sanquinius ove il Dittatore non appare identificabile che per il controssegno della cometa (M n 69). Si deve però ammettere una sostituzione nei maestri scalptores poichè la zecca di Roma si riabilita nella emissione del 16 a. C. col grande miglioramento di arte, espresso specialmente dalla immagine frontale di Augustus sui denari del tresviro Mescinius (M n 90).

Concomitante all'andamento progressivo della monetazione senatoria e quello dell'iberica ove il primo ritratto di Augusto nella zecca principale, affatto privo di individualità, si evolve gradatamente verso il realismo: appunto le trappe di questa evoluzione indicano la cronologia naturale, non fantastica, delle emissioni monetali.

* * *

Avanti l'inizio della coniazione iberica, la zecca imperatoria dell'Asia Pergamena e la senatoria di Roma emettono denari allusivi alla campagna di Tiberio in Armenia, nell'autunno del 20 a. C. Le senatoriali dei tresviri Aquillius e Petronius recano la titolatura *caesar divi f.* analoga e perciò coeva a quella che vediamo sui primi assi di Piso, Surdinus e Plotius Rufus che recano al Rv la testa di Numa Pompilio e di conseguenza devono datarsi avanti al 27 Giugno del 19 a. C. in cui Augusto assunse la quinta potestà tribunitia ricordata dai cistofori asiatici (M. n. 703) unitamente alla nova acclamazione imperatoria, laddove le potestà tribunizie precedenti, dalla prima alla quarta sono ignote alle lapidi ed alle monete. Dalla data del 27 Giugno

¹¹ Su queste monete vedasi Delgado „Nuevo Metodo de Clasificación de las Medallas Autonomas de España“ già citato, Corduba, Tav. XVIII: Traducta, Tav. LXXIII.

¹² Idem, Bilbilis, Tav. XCII—XCIII; Caesaraugusta, XCV—XCVIII; Calagurris, CV—CVII; Celsa, CXIX—CXX. Disgarziatamente si tratta di esemplari che ebbero lunga circolazione e quindi in istato di pessima conservazione.

¹³ Circa la pometria dei singoli esemplari, veggansi le diligenti registrazioni di Mattingly.

19 a. C. e, non prima, ebbero quindi inizio i sesterzi, gli assi ed i dupondi, che accennano, genericamente, alla potestà tribunizia di Augusto¹⁴.

PRIMA EMISSIONE (19—18 a. C.)

Avvicinandosi il compimento del decennio i tipi di rovescio sono intonati a due concetti; primo, le benemerienze di Augusto nelle costruzioni di pubblica utilità: il tempio di Giove Tonante e quello di Marte Ultore sul Campidoglio ove si depositarono le insegne restituite dai Parti nonchè il Miliarium Aureum nel Foro Romano; secondo, la rievocazione degli onori conferitigli nel 27 a. C.: corona „ob cives servatos“ e „clupeus virtutis.“

Baetica.

D) CAESAR AVGVSTVS, testa nuda a des^a od a sin^a. Tav. II. 1, 2. L'inizio dell'omero, portato avanti, mostra il distacco dal dorso: il ritratto, affatto convenzionale, rivela un'esagerata idealizzazione espressa da un viso rubicondo e sorridente collo sguardo all'insù.

Rovesci:

1. IOV TON : IOVIS TONANTIS, Tempio: Or, Ar. Tav. II. 3, 4 (M. n. 362—65).
2. MAR / T / VLT., Tempio rotondo a 4 colonne. Or, Ar. 5 (M. n. 366—70) MARTIS VLTORIS, 6.

Id^a. legg^a. Tempio a 6 colonne. Ar. 7. (Cohen 190).

4. SIGNIS RECEPTIS. Marte con Aquila legionaria e signum coortis. Or, 8—10 (M. 410—15).

5. OB CIVIS SERVATOS. Corona di quercia. Or, Ar. 11—12 (M. n. 376—80).

6. Id^a. legg^a. Clupeus con S · P · Q · R C · L · V entro corona. Or, Ar. 13 (M. n. 381—83).

7. S · P · Q · R C · L · V. Clupeus tenuto dalla Vittoria di fronte. Or, Ar. 14—15 (M 409).

8. Id^a. legg^a. Vittoria volante col clupeus. Ar. 16, 17 (M 407—8).

9. Id^a. legg^a. Clupeus appoggiato ad una colonna (il Miliarium Aureum (15) sopra la Vittoria volante tenendo la corona di quercia. Tav. 18, 19 (M 403—6).

10. SIGNIS RECEPTIS S · P · Q · R C · L · V. Clupeus fra aquila e signum. Or, Ar. 20—21. (M 416—23).

D) AVGVSTVS all'esergo. Testa nuda a des^a od a sin^a: Tav. 22—23.

Rovesci: (16).

¹⁴ Lo storico Dione (XLIX) indica nel 36 a. C. il conferimento vitalizio ad Augusto della potestà tribunizia, ma poi (LI), si contraddice assegnando all'evento la data del 30 a. C.; Tillemont (*Histoire des Empereurs*, I, p. 21) suppose invece che il conferimento facesse seguito alla rinuncia di Augusto al Consolato nell'anno 23 a. C. laddove Mommsen (*Staatsrecht*, II, p. 837) suppose che l'indicazione del 30 a. C. si riferisse all'estensione della Tr. P. fuori di Roma; ma queste supposizioni non appaiono attendibili. Tenendo conto del caso di Tiberio, che esercitò questa magistratura per cinque anni dal 6 al 2 a. C. e l'abbandonò per poi riprenderla nel 4 d. C. appare fondata la supposizione di un caso analogo per Augusto il quale avrebbe esercitata, antecedentemente al 19 a. C. la Tr. P. per quattro anni, forse dal 30 al 27 a. C.

¹⁵ Il „miliarium aureum“ in forma di colonna qui appare senza la base quadrata, ornata della cifra mille, che figura sui multipli d'argento della zecca di Aquileia a nome di Costantino Magno, Licinio, Crispo e Costantino Iuniore (Cfr: Ulrich-Bansa, „Note sulla zecca di Aquileia Romana“ Udine 1936 p. 29, 30: Tav. II. 7—11) in occasione dei Vot XX susceptis e XXX multis susceptis di Costantino iscritti, dopo i suoi Vot XV soluti nel 321, sul monumento stesso. Il fatto di questa iscrizione autorizza la conclusione che il Miliarium Aureum funzionasse da Albo per la divulgazione, volta per volta, dei fasti più importanti: perciò dobbiamo riconoscerlo anche nel cippo, non quadrangolare come sugli esemplari senatoriali di Mescinius (M. 89—92), ma rotondo che appare su quelli di Vinicius (M. 79—84) allusivi al restauro delle vie che facevano capo al miliarium stesso.

Identica conclusione si adatta alle monete dei due Filippi allusivi al Millennio di Roma ove il monumento è accompagnato dalle leggende „miliarium saeculum“ e „saeculares augg.“ Con quest'ultima leggenda, il monumento appare poi sugli antoniniani della zecca lugdunese per Diocleziano e Massimiano. (Cfr: Voetter, „Die Kupferprägung der Diocletianischen Tetrarchie“, 1901, p. 65. Tav. VII. 31) in occasione dei loro decennali. Interessante è poi la constatazione che negli aurei e denari ove il Divo Vespasiano (M. II. p. 244—46 n, 123—34) viene assimilato ad Augusto, oltre al clupeus, sostenuto da due Capricorni, appare il clupeus stesso appoggiato al miliarium fra due tauri. Sopra il monumento è collocata una urna similmente a quanto si osserva in una variante dei citati costantiniani. Evidentemente anche questa urna si riferiva ai voti pubblici per il decennio di Vespasiano, interrotto dalla sua morte.

¹⁶ Sutherland (Op. cit. p. 71) assegnò, erroneamente, i n. 11, 12 e 13 alla Tarraconensis.

11. SIGNIS RECEPTIS come n. 4. Or (M 411).
12. S · P · Q · R CL · V, come n. 7. Or (Cohen 286).
13. Id. legg. come n. 9. Or (Cohen 290).
14. OB CIVIS SERVATOS come n. 6. Or (Cohen 216).

Tarraconensis.

D) CAESAR AVGVSTVS. Testa nuda a des^a o a sin^a. Tav. IV. 1, 2. L'inizio dell'omero, perfettamente di fianco, mostra l'attacco al petto. Ritratto non idealizzato, che mostra chiaramente la caratteristica del mento leggerissimo.

Rovesci:

15. MARTIS VLTORIS, come n. 2. Ar. Tav. IV. 3 (M 329).
16. SIGNIS RECEPTIS, come n. 4. Ar. 4. (M 332).
17. OB CIVIS SERVATOS, come n. 5. Ar. 5. (M 330—31).
18. S · P · Q · R CL · V, clupeus. Ar. 6, 7. (M 333—339).
19. Id^a. legg^a., come n. 8. Ar. 8. (M 342).
20. Id^a. legg^a., come n. 9. Ar. 9, 10, 11. (M 340).
- D) AVGVSTVS, all'esergo. Testa nuda a des^a od a sin^a. Tav. 12, 13.

Rovesci:

21. OB CIVIS SERVATOS, come n. 5. Or. 5 (M 314).
  22. MARTIS VLTORIS, come n. 2. Or. 3. (M 315).
  23. S · P · Q · R CL · V, come n. 9. Or. 10. (M 316).
  - D) CAESAR AVGVSTVS. Testa a des^a od a sin^a coronata di quercia. Tav. 14, 15.
- Rovesci:
24. S · P · Q · R CL · V, come n. 8. 8. (M 343).
  25. Id^a. legg^a., come n. 9. 9—11. (M 341).

Lusitania.

D) CAFSAR AVGVSTVS. Testa nuda a des^a od a sin^a, come in Tarraconensis. Nella leggenda appare la caratteristica della F al posto della E come si osserva negli esemplari di P. Carisius. Tav. IV. 31, 32.

Rovesci:

26. SIGNIS RECEPTIS S · P · Q · R CL · V, come n. 10. Ar.

Nella coeva monetazione senatoria di Roma gli esemplari emessi dai tresviri Aquillius, Durmius e Petronius ripetono i riferimenti ai „signis receptis“ ed alla corona civica.

SECONDA EMISSIONE (18 a. C.).

La forma dedicatoria „caesari augusto“ e gli ornamenti trionfali, di cui al n. 27, alludono al trionfo decretatogli per i „signis receptis.“ Avendo Augusto rifiutato questo onore, i signa vennero trasferiti in corteo dall' „Aedes Tensarum“ al tempio di Marte Ultore, ove più non appare la statua della divinità. Questo tempio appare contemporaneamente sui cistofori dell'Asia Pergamena (M. n. 704) e sui bronzi greci d'Egitto (17). Un conio al D), di cui a Tav. III, 3 dimostra l'opera di uno scalptor aiutante.

Baetica.

D) S · P · Q · R PARENT(I) CONS · SVO. Scipio, toga trionfale e corona di lauro. Tav. II. 24, 25 (M. 397—402).

Rovesci:

27. CAESARI AVG(VSTO). Tensa a quattro cavalli: sul vertice del timpano una piccola quadriga. 25—27 (M. 397—402).

¹⁷ Nella descrizione del Dattari „Numi. Augg. Alexandrini“ p. 2, n. 14: é qualificato: tabernacolo contenente un thymiaterion (incensiere o turibolo), come già in R. Stuard Poole „Cat. BM Alexandria“ p. 2. n. 4.

D) CAESARI AVGVSTO. Testa laureata a des.^a od a sin.^a 28, 29.

Rovesci:

28. S · P · Q · R, tensa cos.^a, a des.^a od a sin.^a, su cui l'aquila. Ar. 30—32. (M. 390—96).

29. S · P · Q · R, tempio rotondo a quattro colonne in cui la tensa, senza cavalli e col l'aquila (Aedes Tensarum). Or, Ar. 33—34 (M. 384—89).

30. MART VLT. Vista prospettica del tempio di Marte Ultore in cui l'aquila fra due insegne. Or, Ar. 35. (M. 372—375.)

Tra i tipi dei coevi denari senatoriali ai nomi dei tresviri Aquillius e Durmius, nei quali ho rilevato la rozzezza del conio, figura anche un carro trionfale a cui l'inettitudine dello scalptor ha dato le forme di una cesta o di una botte laddove gli oggetti sovrastanti hanno, in un caso, l'aspetto di un giglio o di un fascio di tre spighe, ed in un'altro quello di un gruppo di ometti o di birilli. Quale concetto lo scalptor intendesse tradurre con queste stravaganze non si era mai, inora, potuto accertare, causa principalmente, la mancata percezione dell'affinità tra i carri suddetti e le tense delle monete ispaniche. Questa percezione aiutando il disornimento necessario alla decifrazione dell'enigma, mi ha portato a concludere che gli sgorbi suindicati intendevano esprimere i „signis receptis“ del corteo trionfale. Infatti nel supposto giglio (ingradimento a Tav. III, 35) il petalo centrale rappresenta il corpo ed i due laterali le ali dell'aquila: manca l'asta di sostegno per l'insufficienza dello spazio fra il carro e la titolatura. Circa i birilli od ometti che appaiono in numero di tre sull'esemplare del B^s M^m (M. n. 39) ove Mattingly indica tre oggetti non distinguibili, Bahrfeldt (18) riproduce questo tipo e l'esemplare della collezione Schott di Vienna con cinque ometti (ingrandimento a Tav. III. 38) e riferendosi a quest'ultimo dice che non è possibile ravvisarvi delle figure umane, laddove invece l'ingrandimento mostra precisamente cinque uomini colle braccia protese di cui l'ultimo tiene un'astra sormontata da un'oggetto nel quale deve necessariamente riconoscersi un'aquila. Dalla interpretazione di questo tipo emerge la documentazione storica che sui carri del corteo trionfale figurano anche i superstiti della prigionia partica.

Terza emissione (18—17 a. C.)

Agrippa, sistemata l'Hispania, si trasferì a Roma per assumere, quale collega di Augusto, la potestà tribunizia quinquennale.

Baetica.

D) Anepigrafe. Testa laureata a des.^a, il viso magro segna una evoluzione verso il ritratto realistico. Tav. II, 36.

Rovesci:

31. CAESAR AVGVSTVS. Due rami di lauro. Or, Ar. 37. (M. 351—52).

32. CAESAR AVGVSTVS S · P · Q · R CL · V. Tra i due rami il clupeus. Or, Ar. 38 (M. 353—56).

Tarraconensis.

D) Anepigrafe. Testa ornata di corona di quercia a des.^a od a sin.^a. Tav. IV, 16, 17.

Rovesci:

33. CAESAR AVGVSTVS. Come n. 31 Ar. 19 (M. 318—20).

34. CAESAR AVGVSTVS S · P · Q · R CL · V. Come n. 32. Ar. 20 (M. 322).

34. bis: CAESAR AVGVSTVS CLV. Clupeus. Ar. n. 21 (M. 321).

D) OB CIVES SERVATOS. Entro corona di quercia, Tav. IV. 18.

Rovesci:

35. CAESAR AVGVSTVS. Come n. 31. Or. Tav. IV. 18 (M. 317).

¹⁸ „Nachträge und Berichtigungen zur Münzkunde der römischen Republik“ I, 1897, p. 45. Tav. II n. 40, 41.

Lusitania.

D) Anepigrafe. Testa ornata della corona di quercia a sin^a. Tav. V, 33.

Rovesci:

36. CAESAR AVGVSTVS S · P · Q · R CL · V. Come n. 32. Ar.

A Roma, gli esemplari dei tresviri Marius e Platorinus documentano la co-reggenza di Augusto ed Agrippa: in taluni conii (M. 114; 117) i lineamenti di Agrippa vengono adattati ad Augusto.

QUARTA EMISSIONE (17—16 a. C.).

I tipi alludono al culto del Divo Giulio in occasione dei Ludi Secolari nonchè alle supplicationes alla Fortuna Reduce ed ai voti pubblizi per la imminente profectio gallica di Augusto.

Baetica.

D) CAESAR AVGVSTVS. Testa laureata a des^a. Tav. II. 39.

Rovesci:

37. DIVVS IVLIVS. Cometa. Ar. Tav. II, 40 (M. 357).

D) Anepigrafe. Testa laureata a des^a od a sin^a. Tav. III, 1, 2. Un conio: Tav. III, 11 M. 359), si rivela l'opera dello scaltor aiutante accennato alla II^a emissione.

Rovesci:

38. FORT(VN) RED(VC) CAES(ARI) AVG(VS) S · P · Q · R. Ara. Or, Ar. Tav. III, 3, 5 (M. 358—61).

D) Anepigrafe. Testa nuda a des^a. Tav. III. 6.

Rovesci:

39. IOVI VOT · SVSC PRO · SAL CAES · AVG S · P · Q · R in cinque linee entro corona di quercia. Ar. 7 (M. 430).

Tarraconensis.

D) CAESAR AVGVSTVS. Testa ornata della corona di quercia a des^a od a sin^a. (Tav. IV. 22, 23.)

Rovesci:

40. DIVVS IVLIVS. Cometa. Ar. Tav. IV. 24, 25 (M. 223—28).

Lusitania.

D) Anepigrafe. Testa ornata della corona di quercia a sin^a. Tav. IV. 34.

Rovesci:

41. FORT · RED CAES · AVG S · P · Q · R. Ara. Or. Tav. V. 35.

I tipi della monetazione senatoria equivalgono ai suddescritti: la Vittoria dell'aureo di Rustius si è vista nella prima emissione, e la Fortuna Reduce del medesimo tresviro nonche la cometa del Divo Giulio di Sanquinius appaiono a Roma in questo tempo come l'iscrizione votiva che si ripete, amplificata, sui denari di Mescinius.

QUINTA EMISSIONE (16 a. C.).

I conii rivelano, in quest'anno, una innovazione radicale, cioè il cambiamento del maestro scaltor nella zecca della Baetica, sostituito da quello che precedentemente funzionò da aiutante, come si è visto. Finalmente appaiono, sulle monete ispaniche, i tratti individuali, lievemente idealizzati, di Augusto.

Baetica.

D) CAESAR AVGVSTVS. Testa nuda a des^a. Tav. III. 9.

Rovesci:

42. IMP LVDI SAECVL. Augusto e il Sacerdote Salio presso un'ara. Or. Ar. 10. (M. 431.)
 D) S · P · Q · R CAESARI AVGVSTO. Testa nuda a des^a od a sin.^a Tav. III. 12, 13.
 D) S · P · Q · R IMP CAESARI. Come il prec^a. Tav. III. 14.

Rovesci:

43. VOT · P · SVSC · PRO · SAL(VT ET · RED/IT/ I · O · M · SAC(RVM). Marte con signum e vexillum. Or. Ar. Tav. III. 15, 17. (M. 437—42).
 44. QVOD · VIAE · MVN · SVNT · . Vista prospettica di un arco quadrifronte, ornato di rostri e sormontato da una quadriga a des^a od a sin.^a, in cui Augusto coronato dalla Vittoria: al di sotto, un viadotto con parecchie arcate. Ar. V. 18, 19. (M. 433—34).
 45. Id^a legg^a; variante: sull arco biga di elefanti. Or. Tav. V. 20. (M. 432.)
 46. Id^a legg^a; sopra un piano lineare grande arco sormontato da una biga di elefanti: ad ognuno dei lati due archi minori. Or. V. 21.
 47. Id^a. legg^a, Viadotto sul quale ad ognuno dei lati un arco di ingresso sormontato dalle statue equestri di Augusto e Agrippa portanti un trofeo. Ar. VI. 22. (M. 435.)
 D) S · P · Q · R · IMP · CAESARI · AVG · COS · XI · TR · POT VI · . Testa nuda a des^a od a sin.^a. Tav. III. 23, 24.

Rovesci:

- 47 /a/ CIVIB · ET · SIGN · MILIT · A · PART · RECVP/ER/. Arco a tre fornici su cui Augusto in quadriga di fronte: a des^a un Parto che tiene l'arco e gli presenta l'aquila legionaria, a sin^a un altro che protende il signum coortis. Or. Ar. Tav. III. 25 (M. 427—29).

Anche la monetazione senatoria mostra in questo tempo dei provvedimenti per un miglioramento estetico della coniazione evidentemente con sostituzioni di maestri scalptores. L'evento si rivela durante il tresvirato di Mescinius i cui primi esemplari (M. 87—81) rivelano nel ritratto di Augusto la medesima mano di quelli di Sanquinius e Stolo (M. 71—75) ma i successivi (M. 85, 86, 90) segnano quel nuovo indirizzo di cui un brillante esempio è rappresentato del bellissimo ritratto frontale di Augusto.

Apparentemente, la TR P VI, che figura sugli esemplari ispanici al tipo dell'arco trionfale, sembra contraddire la concordanza, di tempo fra le due monetazioni, imperatoria e senatoria, inquantoché sugli esemplari senatoriali a nome del tresviro Vinicius, emessi prima del 27 Giugno 16 av. Cro. (M. 79), figura la TR P VII e da questa data in poi, unitamente a quelli di Messicius ed Antistius Vetus (M. 80, 81, 85, 95—97) la TR P VIII. La data della sesta potestà tribunizia in luogo della settima sugli esemplari ispanici rappresenta quindi un errore dello scalptor provinciale. Non è certo eccezionale il caso di errori su monete e lapidi che vengono corretti da altre monete ed altre lapidi.

Con assai maggiore evidenza che non nelle precedenti emissioni emerge in questa il perfetto accordo fra le due monetazioni nel ruolo divulgativo degli eventi storici precedenti la profectio gallica di Augusto. Infatti l'imperatoria d'Hispania ripete, con differenziazioni formali, ma con identità concettuali la tipologia della senatoria ove sono commemorati: i ludi secolari (M. 85, 89), l'arco trionfale del Foro Romano, ampliato da uno a tre fornici (M. 77, 78), il restauro delle vie (M. 79—84) e la statua di Marte colla iscrizione votiva (M. 86—88).

SESTA EMISSIONE (13—12 a. C.).

La ripresa della monetazione ispanica coincide col rinnovamento quinquennale dei poteri di Agrippa, interrotti dalla sua morte nel Marzo 12 a. C. Una importante innovazione monetaria è costituita dalla introduzione del quinario o mezzo aureo che poi continua nelle zecche di Lugdunum e di Roma. Nella monetazione lugdunense iniziata nel 15 a. C. l'arte del conio, per quanto riguarda i lineamenti di Augusto, ripete in parte gli aspetti dell'ispanica.

Baetica.

- D) Anepigrafe: Testa nuda di Augusto a des^a od a sin.^a. Tav. III. 26, 27.

Rovesci:

48. AVGVSTVS. Capricorno a des^a od a sin^a ornato del cornucopia e tenendo il globo col timone. Or. Ar. 28, 29 (M. 344—48). (19)

49. Id^a legg^a: sopra, il Sole radiato e velico a des^a trattenendo con entrambe le mani la vela che lo trasporta: sotto il Capricorno coi suoi attributi a des^a. (Sole in Capricorno.) Ar. 30. (M. 349—350.)

D) AVGVST. ai due lati della testa nuda a des^a. 31.

Rovesci: (20)

50. Anepigrafe: Vittoria di fronte sul globo tenendo un vexillum ed una corona. Or, Quin.o. 32. (M. 425.)

51. Idem: tenendo la palma ed un trofeo: Or Q. 33. (M. 426.)

52. Idem a destra tenendo l'aquila legionaria ed un ramo di lauro. Or. Q. 34. (M. 424.)

Lusitania.

D) Anepigrafe: Testa nuda di Augusto a des^a od a sin^a. Tav. III. 36, 37.

Rovesci:

53. AVGVSTVS. Capricorno a des^a od a sin^a come n. 48. Ar. Tav. III. 38, 39. (M. 305—8.)

Per la terza volta appare, nella monetazione augustea, l'emblema del Capricorno, che precedentemente ebbe a figurare su aurei e denari di coniazione siriana negli anni 28—27 a. C. (M. 653—55) e di coniazione asiatica nel 19 a. C. senza gli attributi del cornucopia e del globo col timone. (M. 679—80). Coevi degli iberici sono quelli della zecca lugdunense datati dalla XI^a acclamazione imperatoria (M. 465—66). Le varianti del quinario aureo colla Vittoria che presenta l'aquila od il vexillum, hanno la medesima significazione storica del denaro senatorio di Caninius Gallus (M. 127—30) col Germano inginocchiato che presenta il vexillum. Lo storico Dione (LIV) narra infatti che i Germani intimoriti dall'avvicinarsi di Augusto, chiesero la pace dando ostaggi: certamente dovettero restituire anche l'aquila delle V^a legione ed i vexilli perduti da M. Lollius nell'anno 16 a. C. Augusto ebbe così un nuovo successo che si aggiungeva al precedente della „victoria parthica“ e l'analogia degli eventi spiega quella dei tipi monetali. In quanto al tipo monetale dell'aureo di Caninius Gallus, nel monumento effigiato deve ravvisarsi, non una pota ma bensì un'ara espressa schematicamente, come dimostrano innumerevoli esempi: si tratta della famosa „Ara Pacis“ decretata in occasione dell'adventus gallico di Augusto il 4 Luglio a. C. La corona trionfale ed i due lauri si riferiscono poi al trionfo nuovamente decretato ad Augusto, che si limitò a depositare i lauri stessi nel tempio di Giove.

È poi interessante la constatazione che colla morte di Agrippa si conclude la monetazione imperatoria d'Hispania durante l'epoca augustea.

Concludo esternando la mia gratitudine a Sir G. F. Hill e ad H. Mattingly che, parecchi anni or sono, mi fecero dono dei gessi delle illustrazioni annesse al I Volume del Catalogo BM.

Agosto 1948.

Lodovico Laffranchi

Sarkad-környéki bizánci éremlelet.

1948 elején Fejér Imre sarkadi lakos egy 277 darabból álló XII—XIII. századi bizánci bronzpénzleletet hozott be a Magyar Nemzeti Múzeumba. Nevezett szerint a pénzlelet még 1904-ben került elő a Fekete Kőrös medréből; ő maga talált rá fürdés közben. Egy korhadtt fa tönkjében volt elrejtve agyagfazékban. Mivel időközben a fazék összetörtött és elhányódott, csak a pénzlelet került a Magyar Történeti Múzeum Éremtára birtokába.

A lelet tisztán vékony lemezből vert tálalakú bronzpénzekből (follisokból) áll és I. Mánuel, I. Andronicus, II. Izsák és III. Alexius pénzeit tartalmazza, vagyis az 1143—1204-ig terjedő kort képviseli. Részletezve a lelet a következőképpen oszlik meg:

I. Mánuel	91 darab
I. Andronicus	2 „
II. Izsák	45 „
III. Alexius	94 „
Meghatározhatatlan	45 „

Az egész anyag rendkívül kopott állapotban maradt ránk. A pénzeken szereplő szöveg legtöbbször alig olvasható. Éppen a kopottság miatt 45 darab teljesen meghatározhatatlan. A meghatározott 232 darab sem mutat nagy változatosságot, mert összesen 13 típus fordul elő. Mivel minden a leletünkben szereplő típus az irodalomban már ismeretes, fölöslegesnek látszott az egyes típusok részletes leírása. Ezért a következőkben a leletnek típusok szerinti leírásánál csak utalunk a British Museum Catalogusa megfelelő helyére, aminek alapján a típusok szerinti leírás a következőkben alakul:

1.	I. Mánuel	BMC. 46. Pl.	LXX.	4.	20 darab
2.	„	BMC. 48. Pl.	LXX.	4.	53 „
3.	„	BMC. 52. Pl.	LXX.	5.	2 „
4.	„	BMC. 56. Pl.	LXX.	6.	6 „
5.	„	BMC. 58. Pl.	LXX.	7.	10 „
6.	I. Andronicus	BMC. 5. Pl.	LXXI.	6.	2 „
7.	II. Izsák	BMC. 20. Pl.	LXXII.	5.	13 „
8.	„	BMC. 27. Pl.	LXXII.	6.	32 „
9.	III. Alexius	BMC. 15. Pl.	LXXIII.	7.	3 „
10.	„	BMC. 20. Pl.	LXXIII.	8.	3 „
11.	„	BMC. 25. Pl.	LXXIII.	10.	10 „
12.	„	BMC. 31. Pl.	LXXIII.	11.	67 „
13.	„	BMC. 35. Pl.	LXXIII.	12.	11 „

Magyarország X—XIII. sz.-i pénzleteiben igen gyakran szerepelnek a bizánci pénzek is,¹ és pedig X—XI. sz.-ban az aranyak elsősorban, bronzok legfeljebb szorványosan kerülnek elő. A XII—XIII. sz.-ból azonban vannak tisztán bronzpénzleteink is. A magyarországi sír- és éremleletekben előforduló bizánci aranyak bizonyítják, hogy ezek forgalma meglehetősen kiterjedt volt a magyarok közt. Az írott források viszont azt mutatják, hogy a bizánci arany nemcsak elterjedt volt, hanem értékszámítási alapul is szolgált, hiszen a magyar pénztörténetben oly nagy szerepet játszó „pensa“ szó a XI. sz.-ban bizánci arany jelölésére volt használatos Magyarországon. Hogy ez világos legyen, kissé vissza kell tekintenünk a múltba.

Az antik kultúra felbomlásával a Földközi-tenger elvesztette nagy jelentőségét és a keleti világkereskedelem a Fekete-tenger mellékére helyeződött át. Az arab kereskedők a keletről érkező árukat többé nem Szírián és a Földközi-tengeren keresztül szállították nyugatra az izlám tér-

¹ Hóman: Magyar pénztörténet 164. l. 1. jegyzet. — Nagyteremai (Torontál m.) lelet. Num. Közl. 1908. 171. lap. — Német—Csernya-i lelet. Num. Közl. 1909. 144. lap. — Felsőtorontál m. Num. Közl. 1912. 10. lap. — Pancsovai lelet Tört. és Rég. Értesítő. Temesvár, 1883. 45. lap. — Budai let. Budapest Régiségei 1948. (Ez a lelet a Fővárosi Múzeum tulajdonába, a Schmidt-féle hagyatékkal került. A Budapest régiségeiben budai leletként szerepel, később azonban kiderült róla, hogy nem Budán került elő; lelőhelye ismeretlen.)

hódítása következtében, hanem az ősrégi utak felhasználásával a Kaspi-tó vidékére, a kazárok országába vitték, ahonnan aztán ezek az ügyes pusztai népek részben Bizánc, részben pedig észak és nyugat felé küldték portékájukat. Ennek a kereskedelemnek óriási méreteiről az a sok bizánci és arab ezüstpénz ad fogalmat, melyet a Baltikumban a IX—X. sz.-ból találtak. A X. sz. végén azonban az uzok döntő csapást mértek a bessenyőkre és előnyomulásuk a kunokéval együtt csakhamar véget vetett a virágzó déloroszországi kereskedelemnek. A XI. sz. elejétől kezdve az arab és bizánci pénzek beáramlása a Baltikumba hirtelen elapadt. A keleti kereskedelem most új utat választott magának és Konstantinápolyon keresztül a Morva folyó völgyén, vagy az Al-Duna mentén tartott Magyarországnak, ahol aztán többfelé ágazott. A lombardiai kereskedők Velencében és Magyarországon szereztek be szükségleteiket keleti és bizánci árukban és magyar prémekben, de a regensburgi és rajnai kereskedők is Esztergomig jöttek a Dunán és itt találkoztak az Oroszországból érkező prémkereskedőkkel. Így Magyarország a X. sz. utolsó, ill. a XI. sz. első évtizedeitől kezdve döntő fontosságú szerepet töltött be a levantei kereskedelemben.

Köztudomású, hogy az Árpádok idejében Magyarországon ezüst valuta volt. Úgy látszik azonban, hogy aranypénz is volt forgalomban, amit a szakirodalom pensa néven ismer, és a bizánci solidus-szal azonosnak mond. Ez a bizánci arany a X—XI. sz.-ban Magyarország területére két irányból jöhetett. Egyrészt közvetlenül a szomszédos kelet-római császárság területéről, másrészt pedig közvetve Bajor- és Olaszországból, ahol még a IX—X. sz.-ban is forgalmi pénz volt a bizánci solidus.

Amikor őseink a X—XI. sz.-ban már a mai hazánkban lakva békés kapcsolatra léptek nyugattal és kelettel, megnyíltak a kapuk nemcsak a hittérítők, hanem a kereskedők előtt is, akik aztán a fontosabb helyeken mindenütt telepeket létesítettek. A görögök pl. felmentek egész Csehországig, ezzel szemben a magyarok is megjelentek az aldunai Perejaslavecben, de legnagyobb számban Konstantinápolyban, ahol Szent István bizonyára a magyar kereskedő kolónia lelki-üdvére nagyszerű templomot emelt.

A magyar bizánci kapcsolatok — úgy politikai, mint gazdasági téren — különösen a XII. sz.-ban mélyültek el, amikor I. Mánuel (1143—1180) a régi római világbirodalom helyreállítását tűzte ki céljául. E hatalmas tervek keresztülviteléhez feltétlenül szüksége volt Magyarországra, mert úgy látta, hogy csak magyar földön juthat a nyugati császárság közvetlen szomszédságába és csak a magyar erőkkal gyarapodva lesz képes a nyugati rendszert ledönteni és a régi római világbirodalmat újra életrekelteni. Éppen ezért állandóan beavatkozott a magyar belügyekbe. Jól tudta, hogy Magyarország fegyveres meghódítására nincs elég ereje, de remélte, hogy ha támadásainak jogos látszatot tud adni, akkor sikerül magyar híveket szereznie és azok segítségével már könnyebb lesz neki hűbéresévé tenni az országot. Erre kedvező alkalma nyílt II. Béla 1141-ben bekövetkezett halála után. II. Bélának ugyanis 4 fia volt: Géza, Álmos, László és István. A király halála után legidősebb fiát, a mintegy 10 éves Gézát ültették a trónra. Álmos rövidesen meghalt, de az új király Géza és a két herceg között, akik csak ellátást kaptak, de országrészt nem, vizzály támadt és a két herceg Géza bosszújától tartva I. Mánuel keletrómai császárhoz Bizáncba menekült. Mánuel szívesen fogadta a hercegeket és nagyratörő terveiben szerepet szánt nekik és István érdekeit képviselve harcba bocsátkozott a magyar uralkodóval. Kísérletei azonban teljesen megtörték a magyar ellenálláson s végül is öt esztendeig tartó hiábavaló háborúskodás után 1161-ben békét kötött II. Gézával. Ez a béke azonban rövid ideig tartott, mert a következő évben Géza meghalt. Az atya természetesen gyerekére óhajtotta hagyni a koronát, de a nemzet egy része ragaszkodott az ősi hagyományhoz, az uralom nem gyenge gyermek, hanem erős férfi kezébe való. Belus bán ezért II. Géza legidősebb fiát a mintegy 11—12 éves III. Istvánt koronáztatta meg. Mánuel az ősi szokás jogán II. Béla legifjabb fiának, a hozzámenekült István hercegnek követelte a koronát. Mivel a magyar urak között sokan voltak, akik vonakodtak a gyermek királyt elismerni és a régi örökösödési rend értelmében László herceget szerették volna a trónon látni, sokan azért is, mert azt remélték, hogy a görög földön élt herceg megszabadítja őket a szigorú erkölcsű és a bűn, visszaéléseket erősen ostromozó Lukács érsek hatalmától, szívesen bocsátkoztak tárgyalásba Mánuellel, aki a hercegek kíséretében nagy sereg élén megjelent az ország határán. Mánuel céljainak jobban felelt volna meg, ha Istvánt ültetheti a trónra, de a magyarok erről hallani sem akartak, ellenben Lászlót szívesen fogadták, akit a magyar öröklési törvények szerint

jogosan illetett meg a trón s így a bizánci császárnak bele kellett nyugodnia ebbe a megoldásba. Az ország ellenállás nélkül hódolt meg II. Lászlónak, s a törvényes király III. István kezén, aki édesanyjával együtt az osztrák udvarba menekült, csak Pozsony és környéke maradt meg. László azonban alig félévi rossz uralkodása után meghalt. Így most már mégis Mánuel pártfogoltja foglalta el a trónt 1163-ban. A Dunántúl népe azonban szembefordult Mánuel védencével, fegyvert fogott az új trónbitorló ellen és hazahívta az osztrák földre menekült III. Istvánt. Ez természetesen nem ment simán és fegyveres összeütközésre vezetett. Az első ütközet még az év tavaszán az ellenkirály javára dőlt el, mire az magabízottan hazaküldte a segítő görög hadakat. Ez ugyan elhamarkodott lépés volt, mert még a nyár folyamán teljes vereséget szenvedett és ő maga is fogságba került. III. István azonban kegyesen bánt vele, szabadon bocsátotta és így visszamehetett Bizáncba pártfogójához, akinek nagy terveit helytelen viselkedésével és szegényteljes bukásával halomra döntötte. Mánuel látva, hogy a trónkövetelők támogatásával Magyarország nem tudja befolyása alá hajtani, változtatott politikáján. Felajánlotta III. István 13 éves öccsének, Béla hercegnek saját leányát és a bizánci császári trón örökösének méltóságát. Hozomány fejében ellenben Béla örökségének a horvát-dalmát hercegségnek átadását kívánta. Az ifjú király örömmel fogadta a háborút elodázó ajánlatot. Mánuellel barátságot kötött és ifjú Béla leendő apósa kíséretében Bizáncba ment, ahol mint trónörökös nevelkedett.

A magyar hercegnek bizánci trónörökössé való felavatása nem válthatott ki rokonszenvet a görög közvéleményből, de Mánuel ezzel nem sokat törődött. Bélában a magyar trónnak és ezzel négy régi római tartománynak törvényes örökösét látta, aki nagy Konstantin és Szent István örökségét egyesítve megvalósíthatja majd az ő álmát, vagyis újra életre keltheti a nagy római birodalmat. Mánuelnek azonban 1169-ben fia született s a kis Alexiost apja hamar megkoronáztatta. Béla ezzel a harmadik helyre szorult, sőt még a császár lányával való eljegyzését is felbontták. Helyzete így rangvesztése után a kárörvendő görögök között nem lehetett kellemes, bár a császár bízta még továbbra is élvezte. Így érthető, hogy mikor bátyja III. István 1172-ben meghalt, örömmel sietett ősei trónjának elfoglalására, mely most már jog szerint is reászállt. Távozása előtt azonban bizánci források szerint „esküvel kinyilatkoztatta, hogy a császár és a rómaiak mindenkori érdekeit szem előtt fogja tartani.” III. Béla (1172—1196), mint magyar király ezen esküjéhez híven fenn is tartotta a bizánci birodalommal a legszorosabb baráti kapcsolatokat és Mánuel, sőt utódait is többször fegyveresen segítette. A magyar urak éppen ezért nem jó szemmel nézték ezt a baráti kapcsolatot, Béla azonban megmutatta, hogy méltó a magyar trónra és Bizánccal való barátsága mellett is elsősorban a magyar érdekeket tartja szem előtt. Bizáncnak nagy szüksége is volt a magyar király támogatására, mert a keletrómai császár nyugat felé irányuló politikája maga után vonta a bizánci birodalom halálos ellenségének a seldsuk törököknek a megerősödését. ami 1204-ben végleg megpecsételte az antik Bizánc sorsát. A bizánci császár ugyanis ahelyett, hogy minden erejét a birodalmat fenyegető törökök ellen fordította volna, a keresztésekkel ellenszembekedett, míg végül 1204-ben ezek a keresztések foglalták el Konstantinápolyt. Bár 60 évvel később a görögök újból elfoglalták a trónt és még 2 századon át uralkodtak, Bizánc többé nem volt nagyhatalom. III. Béla és a bizánci császár között a szövetség őszinte és állandó bizalmon alapult, így egészen biztos, hogy nemcsak katonai szövetség volt köztük, hanem a gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok is elmélyültek a két ország között.

A magyar pénztörténetből ismeretes, két fajta vörösréz, vékony lemezű pénz, amelyek közül a nagyobbik előlapon két ülő királyi alak, hátlaapon pedig Szűz Mária képe látható, a kisebbik fazon pedig mindkét oldalon keleti jellegű rejtélyes, olvashatatlan írás van. Noha már anyaguknál és nagyságuknál fogva is elütnek az árpádkori pénzek XII. és XIII. sz.-i sorozatától és éremképük is idegen, mégis magyar pénzeknek tekintendők. A nagyobbik faj a rajtalévő királyok neve — Béla, István — miatt is magyar, a kisebbik faj magyar eredetére főleg a magyar pénzekkel egyező technikai sajátosságai és az a tény mutatja, hogy a kétségtelenül magyar nagyobb fajjal együtt találják és hogy Magyarországon kívül másutt nem fordul elő. A magyar numizmatikában sok vita folyt a körül, hogy ez a két fajta bronzpénz, amely a Corpus Nummorum Hungariae I. kötet 98—100-ig és 101—103-ig számok alatt szerepel, vajon melyik uralkodónak a veretei. Abban minden kutató megegyezik, hogy feltétlenül bizánci bronzpénzek hatására készültek, csak akörül folyt a vita, hogy melyik magyar uralkodó veretette őket. Jeszenszky Géza a Num. Közl. 1935—36. kötetében kimutatja, hogy a pénzek csak III. Béla korából származhatnak. És megokolásait még a következőkkel is támogatja. III. Béla kb. 16 éves korában került a bizánci

császári udvarba és ott 10 évet töltött. Ez idő alatt bőven volt alkalma a görög birodalom intézményeivel, közigazgatásával és pénzügyeivel megismerkednie, annál is inkább, hiszen mint trónörökös, kormányzásra nevelkedett. Már Kézai Simon pénzügyi reformernek mondja, aki megengedte a bizánci arany forgalmát Magyarországon és értékét 40 magyar denárban egy pensában állapította meg. Ő volt az, aki I. Béla denárjainak mintájára veretett pénzt és bracteáttakkal is kísérletezett. III. Bélának fejlett érzéke volt a dolgok anyagi oldala iránt. Pénzügyi szakember volt, aki az ország pénzügyeit rendezte és utódaira telt kincstárt hagyott. Mint kitűnő pénzügyi szakember és Európa egyik leggazdagabb uralkodója, ő volt az, aki próbálkozhatott oly mélyreható reformmal, mint a rézpénz verése, amia XII. sz.-ban Európában merész égszámba ment, hiszen ebben az időben Európa jóformán csak ezüstpénzt ismert. Azonban úgy látszik, hogy még III. Bélánál is balul ütött ki ez a kísérlet, mert folytatása nem volt és a rézpénz a nép nyakán maradt. Innen gyakori és tömeges előfordulása a leletekben.

Az előbbi fejezetben említett kétfajta magyar pénz bizánci hatása mutatja talán a legerősebben azt a befolyást, amelyet Bizánc Magyarország gazdasági életére gyakorolt. A mi leletünk szintén ebből a korból származik, és egészen Bizánc bukásáig, 1204-ig folytatódik korban. Hogy ezeket a tálalakú bizánci bronzpénzeket tartalmazó leletek elsősorban Dél-Magyarország területén kerülnek elő, talán azzal magyarázhatjuk, hogy a zivataros időkkel élő Bizánctól sokan telepedtek le, főleg a szomszédos magyar területeken, tehát Dél-Magyarországon, magukkal hozva bizánci vagyonukat is. Földbe kerülésükre talán éppen a tatárdúlás idejét vehetjük legbiztosabban.

IRODALOM

- BMC = Imperial byzantine coins in the British Museum, by Warwick Wroth. London, 1908.
Sabatier : Description générale des monnaies byzantines. Paris, 1862.
Hóman-Szekfü : Magyar történet. I. Budapest, 1941.
Hóman B. : Magyar pénztörténet. Budapest, 1916.
Hóman B. : Adalék X—XI. századi pénztörténetünkhöz. Századok, 1918. 161—167. lap.
Jeszenszky Géza : Az első magyar rézpénzek. Num. Közl. 1935—36. 35—47. lap.
Kossányi Béla : Az uzok és kománok történetéhez a XI—XII századb. Századok, 1924. 519—537. lap.
Moravcsik Gyula : III. Béla és a bizánci birodalom Mánuel halála után. Századok, 1933. 518—528. lap.
Moravcsik Gyula : Szent László leánya és a bizánci Pantokrator-monostor. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet Közleményei 7—8. füzet, 1923.
Moravcsik Gyula : A magyar történet bizánci forrásai. A magyar történettudomány kézikönyve I. k. 6/b füzet. Budapest, 1934.
Németh Gyula : A székelyek eredetének kérdése. Századok, 1935. 136. lap.
Pauler Gyula : A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Budapest, 1893.
K. Roth : Geschichte der byzantinischen Reiche. Sammlung Göschel 190.
Scherer Ferenc : Komnénosz Mánuel bizánci császár (1143—1180) világhatalmi törekvései. Gyula, 1912.
Heisenberg Ágost : Magyarország és Bizánc. A debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának kiadványai. IV. k. 3. sz. Debrecen, 1928.
Váczy Péter : A magyarság a román és gót stílus korában. Magyar művelődéstörténet I. k. 91—160. lap.
Wertner M. : Az Árpádok családi története. Nagybecskerek, 1892.

Kerényi András

A friesachi denárok magyarországi utánvereteinek kérdéséhez.

Az a megbecsülés, melyet a friesachi denárok Magyarországon a XII. sz. második felében elértek, II. András uralma alatt az importált friesachi denár alapján egy félhivatalos ezüstvaluta ismert jelenségéhez vezetett. E pénzfaj iránt most kezdődő rendkívüli keresletnek csak a friesachiak hazájában Karinthiában lévő, bőven fizető ezüstabánya segélyével lehetett megfelelni. Amíg ez ki nem merült, amíg a kereskedelmi kapcsolatok a Dráva és Száva vonalán zavartalanul folytak, addig semmi sem rendíthette meg a friesachi denár uralkodó helyzetét a magyar gazdasági életben. Ezek számos magyarországi, horvátországi és szlavóniai leletelő fordulásának átkutatása, egyértelműen azt eredményezi, hogy a friesachiak áramlása már 1235 körül észrevehetően kezdett alábbhagyni, hogy rövidesen már csak töredékét érje el az 1220 és 1230 között megfigyelt csúcpontnak. Semmi kétség sincs afelől, hogy az áramlás már az 1241/42. évi tatárjárás előtt igen csekély volt. Figyelembevételre azt a nagy pénzvesztést, melyet Magyarország területének nagyrésze e súlyos hatású esemény következtében szenvedett, nem feledve IV. Béla (1235–70) elutasító magatartását sem, aki az apja idejében teljes zűrzavarba jutott pénzgazdálkodás megreformálására a külföldi friesachiak kikapcsolásában látta az előfeltételt, bámulatos, hogy még mindig milyen nagy volt a tatárok bevonulása után a friesachiak részvétele a pénzforgalomban. Így az ostrovoi leletben (1255–60) 82%, a bánáti Dobricai leletben (1260) 99.5%, a balmazújvárosiban (1260) 99.6%, a nagytarcsai nagy leletben (1260) 74.54%, az egerváriban (1272) 81.3% és a legújabbban ismertté vált szerbcsanádi leletben (1300) még mindig 45% volt a friesachi denár.

Ezek a számok világosan mutatják azt a nagy megbecsülést, melyet a friesachi denár, mint kereskedelmi pénz még sokáig élvezte Magyarországon. Rámutatnak azonban egyúttal e pénzfajnak azon hatalmas mennyiségére is, mely a kereskedelem legnagyobb virágzása idején 1200 és 1240 között Magyarországra kivitelre került. Erre vonatkozólag Hóman és Luschin gondos kutatásai már minden lényegest elmondottak.

Az én kutatásaim kétségtelenül bebizonyították, hogy az alapvető ok, ami a friesachiak nagyarányú beáramlásának hanyatlását eredményezte, az ország határán kívül volt és ezt a karinthiai ezüstabányák gyors kimerülése idézte elő.

A régi belsőausztriai tartományok és a határos keleti államok közötti pénz- és árucserre egyedülálló példáját, mint következményt két jelenség kísérte és ezek elsősorban a numizmatikust foglalkoztatják. Egyfelől igen nagytömegű pénzverés volt folyamatban, mely a stájer-krajnai határ mentén indult meg számos ismert és ismeretlen pénzverdében, melyeket részint a konjunktúra csábítására, részint pedig a virágzó határmenti kereskedelem szükségletére emeltek. A másik jelenség a friesachiak magyarországi utánveretése volt, amivel II. András idejében a népre nézve nagy jogtalanság vette kezdetét, minthogy a jó friesachi denár csekélyebb értékű és könnyebb súlyú utánzatait, mint teljes értékű pénzt kellett veszteséggel elfogadni.

Amikor Luschin a friesachi denárokról a főművét írta, a magyarországi friesachiaknak külön kimerítő fejezetet szentelt, melyben a pénztörténeti részhez hozzátartozó mindazon veretek leírását, melyeket véleménye szerint magyar friesachiaknak lehet tekinteni. Ez a feldolgozás az újabb kutatások következtében némi kiegészítésre, sőt bizonyos korrektúrára is szorul.

A ha árveretek és a magyar utánzatok az ismeretlen friesachiak körét bővítve, a friesachi pénzverés „terra incognita“-ját jelentik. A viszonylag ritka leletanyag önmagában véve kevésbé kutatott területté tette ezt. Csak az összes fennmaradt pénzek lehető legtökéletesebb összefogásával lehet ebbe az anyagba mélyebb bepillantást nyerni. Hogy ez létrejött és számomra a friesachi pénzverés ezen kevésbé ismert területének átkutatása lehetővé vált, azt a budapesti Éremtár előzékenységeinek lehet köszönni, melynek őre dr. Huszár Lajos úr iránt nagy hálára vagyok kötelezve. Az a haszon, amelyet ebből az előzékenységből a magyar éremtan nyer, viszonylag elenyésző ahhoz a nagy nyereséghez képest, melyet az osztrák érmészeti kutatás könyvelhet el a maga számára. Minthogy ehhez a támogatáshoz ugyanolyan előzékeny módon csatlakozott a bécsi állami gyűjtemények és a gráci Joanneum vezetősége is, az idevágó éremanyag legjelen-

több rész felett rendelkezhetek, mely a friesachi határpénzverés és a külföld problémájának kutatásánál egyáltalán szóba jöhetett.

Az eredmény annyiban meglepő, minthogy a gyanítható magyar friesachiaknak csak viszonylag igen csekély része bizonyult tényleg ilyennek, mert a kérdéses veretek nagyobb részéről kétségtelenül megállapítható, hogy azok belsőausztriai határveretek. Így némely Luschin által magyarveretű friesachinak leírt denár — mint a 333—338 és 342 számok — Rann, Landstrass és Gutenwert pénzverdék termékeinek bizonyultak. Ezek mint nem magyar veretek, e közlemény számára alárendelt jelentőségűek. És mégis előállításuk rendszere figyelemre méltó, mert ez a későbbi magyar veretű bécsi denárokkal bizonyos közösséget mutat, ami összehasonlításra ad alkalmat.

Az összefüggések kikutatása nagy tömeg hybrid vereten és hozzájuk hasonló utánvereteken belül egyes nagy zárt csoportokat eredményez, melyeknek különböző műhelyekből való származása bizonyos. Az ilyen u. n. „Zwitter“-ek — mint Luschin elnevezte őket — egyes sorozatairól az összefüggések alapján bebizonyítható, hogy ismert határmenti pénzverdék egyikéből kerültek ki. Más sorozatokat ismét az eredmények szerint közvetlenül a határon fekvő mellékpénzverdékben vertek.

Minthogy a határmenti pénzverésben érdekelt hűbérurak közül nem mindenkinek állott rendelkezésére a határátkeléseknél a szükséges birtoktulajdon, gyakran közös pénzverés jött létre, vagyis némely pénzverdének egy második pénzverető általi közös használata, hasonlóképpen, mint ahogy ez VI. Leopold osztrák-stájer hercegnek az érseki-salzburgi Pettauban folyt pénzverésével kapcsolatban régóta okmányilag ismeretes. Ilyen egyesülés lehetett érvényben a Száva melletti Rann-i pénzverőben is, mely közvetlenül a magyar-horvát határon feküdt. Hasonlóképpen közösen használta az aquileiai pátriárka Gutenwertben és valószínűleg a gurki püspökök a Landstrass-i fiókverdében tisztartóiknak a pénzverdéit.

Az itt előállított export-friesachiak többségének sajátsága a saját külön éremkép hiánya és a friesachi-st. veiti nagy karinthiai kibocsátások, valamint a határmenti pénzverdéből kikerült csaknem valamennyi rendes emissio hivatalos éremképeinek teljes önkényes, többé-kevésbé pontos utánzása, miáltal az elő- és hátlapi éremképek éppoly önkényesen vannak egymással párosítva. Hogy e pénzek veretői részéről mindez csak azért történt, hogy kedvelt és ismert éremképeket használjanak fel, azt a legjobban mutatja a kölni denárok utánzatainak alsókrajnai pénzverdéből származó előfordulása. Nem egy esetben azonban magyar veretet is vettek mintaképnek. Külsejük szerint e veretek teljesen megfelelnek a friesachi típusnak, csak hogy rajtuk az olasz éremvésők finomító befolyása többé-kevésbé erősen észrevehető, ami sok esetben arra a téves feltevésre vezetett, hogy magyar utánveretekről van szó.

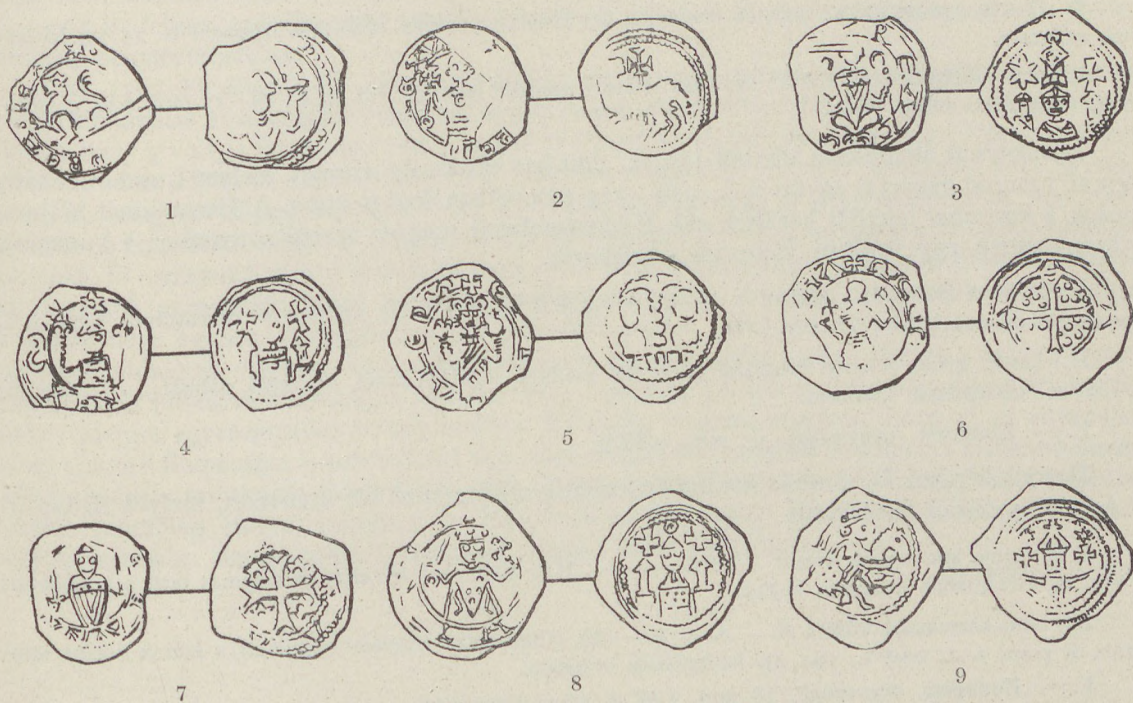
A magas súlyadatokból következő, e hybrid sorozatok legnagyobb részét teljes értékű friesachi denárnak kell tekintenünk, ami magában véve lényeges megállapítást jelent. Ugyanis Luschin véleménye szerint ez esetben a pénzverők jogtalan vereteiről, tehát pénzhamisítványokról lenne szó, melyeket a határon vagy éppen Magyarországon állítottak elő a Magyarország és Horvátország felé irányuló forgalom céljára. Bizonyos, hogy ilyen esetek is előfordultak, mégis azonban a hybrid határmenti pénzverés nagyrésze törvényes jellegű kellett, hogy legyen, amennyiben ennek hasznélvezői rendelkeztek pénzverési joggal, vagy azt hitték, hogy rendelkeznek ilyen-mivel. A finomság kutatás esetleges későbbi eredményei és a rosszabb súlynak talán ebből eredő megállapításai mindezen semmit sem változtatnak.

A mód és az eljárás, ahogy az utánvereteknek ilyen sorozatos verései keletkeztek, bizonyos tekintetben ahhoz hasonlít, amit a kutatók, mint Posta, Réthy, Theodor Mayer és Nuber a magyar veretű bécsi denároknál megfigyeltek. A kettő azonban alapvetően különbözik egymástól a követ kezökben. A friesachi határmenti veretek, mint külsőre és súlyra nézve a friesachi denárokkal egyenértékű pénzek belsőausztriai területen keletkeztek a határmenti kereskedelem szükségletére és ennél fogva Magyarország felé irányuló kivitel számára is. A mellett megfigyelhető, hogy a karinthiai friesachiak nagy tömegei kelet felé vándorlásuknak már első etapjában súlyban veszítettek és ezért a magyar leletekben átlagosan könnyebbek, mint sok a határmentén vert export-pénz. Ezért a magyar kereskedők a határmenti pénzt éppoly szívesen fogadták el, mint a karinthiai kibocsátású eredeti friesachiakat. A magyar veretű bécsi denár viszont a királyi pénzverdékben vert különös pénzfajta volt, mely csak éremképével hasonlított az eredeti bécsi denárhoz. Az 1270—

1337/38. közti időszakban a magyar pénzverés keretei között egészen különleges valutapolitikai célt szolgált, többek között az eredeti bécsi denár kiküszöbölését is. Azok (a magyar bécsiek) nagy számban ismeretesek.

Sokáig a leletekben nem merültek fel valami nagy számmal a magyar veretű friesachiak és ezeknél is a kivételben és súlyban nagy eltérések voltak. A friesachiak utánzása közismerten visszanyúl még arra az időre, amikor II. András Szlavónia hercege volt (1197—1204). A kora. eredetű CNH I. 197 és 172. sz. két denáron kívül Luschin nem ismer olyan friesachit, mely II. András nevét viselné. Az ismeretlen utánveretek vizsgálása alkalmából a következő két denári sikerült nekem ezen uralkodó vereteiként meghatározni. Veretésük, a mintaképül szolgált friesachi kibocsátások korából következtetve, 1225—1235 közötti időben történt. E királynak egy harmadik hasonló korú verete feliratilag nem teljesen határozott, a hátlap stílusa szerint azonban szintén magyar utánveret. Az első példány 1.06 g súlya figyelemreméltóan magas a magyar veretű friesachiak eddig megfigyelt 0.80 g maximális súlyával szemben.

1. E.: síma körvonalak között /AN/DREA · REX* . . . balra haladó oroszlán jobb mellső lábát fel-emeli, a landstrassi L. 161. sz. előlapjának szabad utánzása.

H.: belül síma, kívül gyöngyös körben püspök mellképe, feje felett kupolát tartva, a pettai L. 118/119. sz. hátlapjának utánzata.

L. —, Budapest, négyszögű, 14 mm 1.06 g négyszög verettel.

2. E.: síma körvonalak között A/ND/RE — /A/REXV/N/, páncélos lovak jobbában kereszties végű botot tart, melynek alsó végén gyűrű látható, baljában?, a st. veiti L. 207. sz. előlapjának utánzata.

H.: kettős gyöngykörben húsvéti bárány balra kereszttel, a st. veiti L. 207. sz. hátlapjának tükörkép-szerűen megfordított utánzata.

L. — Budapest, kerek 17 mm 0.76 g négyszögverettel, tápiógyörgyei leletből.

3. E.: síma körvonalak között /AND/ — · — REA · ~ (a hiányzó köriratész olvasása bizonytalan), ülő püspök mindkét kezében püspökpálcát tart, a friesachi L. 23. sz. előlapjának utánzata.

H.: kettős gyöngykörben két torony között püspök mellképe, tőle jobbra csillag, balra kereszt, feje felett torony, a pettai L. 17/18. sz. hátlapjának utánzata magyar stílusban.

L. — Budapest, négyszögű, 15/16 mm, 0.98 g, négyszögverettel.

[A két első biztosan II. András királynak tulajdonítható friesachi mintájú verettel egyben a késői verés első bizonyító darabjai tűnnek fel, melyek lényegesen másként néznek ki, mint

az északszlovákiai korponai leletből ismeretessé vált u. n. magyar friesachiak. Itt még világosan észlelhető az a törekvés, hogy az eredeti friesachiak külsejét a lehető leghűségesebben utánozzák. E két bizonyító példány a magyar veretek egy eddig még ismeretlen fajtájának létezését igazolja, jellegüket illetőleg a király neve és címe minden kétséget kizár, magas súlyuk a legvalószínűbben arra enged következtetni, hogy határpénzek voltak a Dráva és Száva menti délnyugati kereskedelem számára.

A következő magyar veretű friesachit fenntartással V. István (1270—72) veretének lehet tartani, de sokkal korábbi időből — talán a stájerországi magyar uralom korából (1254—1260), — melyből ismeretes is már egy 1258/60. években vert gráci denár REX STEPHANVS körirattal.

4. E.: síma körvonalak közt ... REX ~ T / ? / ... (a T kivehetetlen), püspök mellképe mindkét kezében liliummal, a fej felett csillagrozetta (. a L. 194. sz. hátlapján lévő rozettát), későbbi eredetű durva rajz, a L. 17. sz. előlapjának utánzata.

H.: kettős gyöngyörben püspök mellképe, két keresztes torony között. A friesachi L. 23. sz. hátlapjának utánzata.

Luschin kéziratos jegyzetei az 1272-ben elásott egervári lelethez, Fd. n. 4., 16—17 mm, 0.84 g, négyszögű, négyszögverettel, Wien.

Harsányi az abapusztai leletből 33a. sz. alatt leír egy királyi veretet, melyet Luschin néhány nagyon hasonló denárral együtt a L. 326—329 csoportban fogott össze. A Harsányinál hiányzó típusok a korponai leletből kerültek elő. E kétségtelenül magyar veretű sorozathoz a budapesti gyűjteménynek egy további változata csatlakozik.

5. E.: síma körvonalak között + € .... — AL E P ~, álló király liliumot és országalmát tart, a L. 329. sz. előlapjának bélyegváltozata.

H.: kettős gyöngyörben bástyafal felett két mellkép fedetlen fővel, közöttük pálmafa, a landstrassi L. 161. sz. hátlapjának utánzata.

L. — Budapest, négyszögű, 15 mm, 0.86 g.

Hasonlóképpen II. András korába tartozhatik a következő két utánveret, melyek hátlapján az A betű gyakran ismétlődik.

6. E.: síma körvonalak között + ~ C ... — .. HA, álló lovas liliumot és sólymot tart, a gutenwerti L. 155. sz. előlapjának utánzata, jó rajz.

H.: síma körvonalak között A — A — A — (A), villakereszt (hasított végekkel), a szárak között mindenütt öt pont, a st. veiti L. 194. sz. hátlapjának utánzata.

L. — Budapest, négyszögű, 18 mm, 1.08 g, négyszögverettel.

7. E.: síma körvonalak között .. EL EL AIN .. álló püspök mindkét kezében kardot tart, a friesachi L. 19. sz. előlapjának durva utánzata.

H.: két gyöngyör között folytatólagosan $\overline{\wedge}$ — $\overline{\wedge}$ — $\overline{\wedge}$ ..., talpas kereszt, szárjai között mindenütt rozettával, a st. veiti L. 194. sz. hátlapjának utánzata.

L. — Budapest, négyszögű, 17 mm, 0.78 g, négyszögverettel.

A kétségtelenül magyar eredetű ismeretlen veretek közé tartozik még két friesachi egy-egy királyképpel.

8. E.: síma körvonalak között balra haladó és kifelé fordított körirat + ... LA ..., király (trónon vagy lóháton) szemben kardot és keresztet tart.

H.: belül gyöngyös, kívül síma körben püspök mellképe két keresztes torony között, a fej felett kis kör, a friesachi L. 23. sz. hátlapjának utánzata.

L. — Budapest, négyszögű, 17 mm, 0.68 g, négyszögverettel.

9. E.: fogazott körvonalban koronázott lovas jobbra, jobbjaiban kard, körirat nélkül.

H.: kettős fogazott körben városfal, közepén nagy csúcsos tetejű bástyatoronnyal, a torony tetején kis kereszt, a torony mindkét oldalán a bástyafal felett egy-egy nagy kereszt, felette kis hatágú csillaggal. Ennek

az igen finomrajzú veretnek különböző bélyegváltozatai vannak, melyek a különböző előlapi keretelésekben mint gyöngykör és belül síma, kívül fogazott kör, különböznek egymástól.

L. — Wien, Budapest, négyszögű, 15—16 mm, 1.18 g, (budapesti példány), négyszögverettel.

Ez a lovas éremkép stílusban és veretben hasonlít a Réthy I. 12. t. 219. sz. friesachihoz (Luschin n. 332) és hasonlóképpen II. András uralkodási idejére esik.

Az első ízben itt leírt friesachi típusú magyar vereteken kívül az ismeretlen utánveretek között van még néhány példány, melyek valószínűleg ide számíthatók. Minthogy azonban ezen denároknál semmi sem utal valamilyen hivatalos pénzverdéből való eredetre, ezeket nem vettük figyelembe. A magyar leletek alapos átkutatása kétségtől még néhány magyar veretű friesachit napvilágra hozna, annál is inkább, miután most tudjuk, nem szükséges, hogy e pénzeknek jellegzetes magyar típusa legyen.

Ha eltekintünk a 9. sz. verettől, mely szorosan véve nem tekinthető magyar utánveretnek és nem mutatható ki semilyen friesachi mintaképe, az összes többi 8 veretről elmondható, hogy nem lehetnek 1220-nál vagy még inkább 1225-nél régebbi eredetűek.

Az itt feltárt, egyelőre még szerény bizonyító anyag új adatokat eredményezett II. András korának pénztörténetéhez.

Az 1222-iki aranybulla után elkezdődött és Hóman szerint III. korszaknak elnevezett pénzérték javulás új nehezebb pénzlábat hozott magával egy olyan denár alapján, melynek nyerssúlya 0.8975 g volt, a finomsága pedig quarta combustio-nak (0.750) felelt meg. Típusa „magyar friesachi”-nak jelölhető, ugyanis ezeken a pénzekben a friesachi denárok ábrázolási köre egyesült a sajátcs magyar jellegű bélyegvással és verési technikával. A meghatározatlan friesachiak kutatása bizonyítékot hozott a magyar veretű friesachiak egy eddig ismeretlen fajának létezésére, melynek fő ismertető jele a friesachi eredetihez való messzemenő hasonlóságban áll, melyet megtévesztő utánzatnak lehet nevezni, továbbá az eddig ismertnél magasabb átlagsúlyban. A király neve egyben valószínű magyar pénzekké avatja ezeket. A valódi friesachiakhoz való nagy hasonlóságuk, valamint ritkaságuk késleltette eddig felfedezésüket. Ezeket a magyar veretű friesachiakat súlyuk és finomságuk az 1222 utáni időszakba helyezi az importált valódi friesachiak mellé. Szemre egyenértékűek voltak azokkal. Késébe vonható azonban, hogy ez az egyenértékűség vajon a finomságra is kiterjedt-e? Egy ilyen súlyú pénz azonban megfelelt a kiskereskedelem szükségletének, minthogy elsősorban a határvidéken kellett, hogy lebonyolódjék. Ezért valószínű eredete hihetőleg Horvátországban és Szlavóniában kereshető. Részletesebb adatokat ezekről később szélesebb alapon nyugvó kutatások alapján lehet majd hozni.

Baumgartner Egon

A nagybányai pénzverőház sorsa a Rákóczi-szabadságharc kezdetén.

Nincs még egy magyar pénzverőház, melynek sorsa annyira érdekes és változatos volna, mint a nagybányai verőházé. Történetében mindig élesen tükröződnek az ország történetének változásai, létének leginkább változatos időszakát mégis II. Rákóczi Ferenc szabadságharca alatt (1703—1711) éli. A kurucok 1703 augusztus 13-án vették birtokukba Nagybányát, s hatalmukban is tartották egészen a felkelés bukásáig. A verőház életének kuruc fejezetét már elég jól ismerjük az újabb levéltári kutatások alapján,¹ de mitsem tudunk arról a néhány hónapjáról, melyet a felkelés kitörésétől a város meghódolásáig élt át. Ezen hiányon szeretnénk most segíteni néhány levéltári adat közzétételével. A szatmári német helyőrség, mely a felkelés gyors előrehaladása után egyedül képviselte és gyakorolta a császári hatalmat a Tiszántúlon, nem nyugodott bele a

¹ Erről szóló dolgozataim és adatközléseim: *A nagybányai pénzverőház II. Rákóczi Ferenc korában. 1703—1705.* (Numizmatikai Közlöny. XXXVIII—XXXIX/1939—1940. 44—54.) — *Adatok a nagybányai pénzverőház személyzetéről.* (U. o. XLII/1943. 26—32. XLVI—XLVII/1947—1948. 23—32.) — *A nagybánya-munkácsi pénzverőház II. Rákóczi Ferenc korában. 1706—1711.* (U. o. XLIII/1944. 21—44.)

pénzverő-város elvesztésébe, s kísérletet tett visszaszerzésére. Néhány adatunk a nagybányai pénzverőház és a szatmári parancsnok kapcsolatairól és a visszafoglalási kísérletekről fog szólni.

E nehéz hónapok alatt a verőháznak nem volt inspektora. Az inspektor, Brettschneider Keresztély János, 1703-ban, mindjárt az év elején meghalt, s helyette a könyvelő, Kropf János Ferenc vezette az üzemet és a hozzátartozó felsőbányai bányákat.² Mikor a Rákóczi támadását bevezető tiszaháti jobbágymozgalom híre a szatmári parancsnok révén Nagybányára érkezett, mintha előre érezte volna, hogy sorsa és a verőház sorsa döntő fordulathoz érkezett ezzel a még egészen jelentéktelennek tetsző parasztmozgolódással, utasítást kért a szepesi kamarától: milyen készüléket tegyen a verőház biztonságba helyezése érdekében. 1703 május 13-án kelt jelentését érdemes egész terjedelmében közölnünk:³

Löbliche, Königliche, Ober Hungerische Cammer etc.

Gnaedig undt Hochgebiethende Herrn, Herrn, bey meiner gestern Abendts beschehene zu Hauss-kunft von Felsöbanien, alwo die gan ze Wochen mit Befahrung der Gruben, Einrichtung des neuen Lauff in Thomassz undt aus andern Ursachen mehrers zu gebracht, habe Einer Löblichen Königlichen Cammer gnaediges mit gebührenden Respect erhalten, undt daraus dero gnaedigen Befehlch gehorsambst vernohmen. Den in vorjaehrigen Extract pro Decembri befindlichen Cassa Rest per 6000 fl. habe selbstén persónlich Einer Löblichen Cammer Perceptorat vermög der in Handten habender Quittung Adminisrirt. Die zwey abgaengige Extract, die Ich jeder Zeit richtig expedirt, hatte mit heüntiger Ordinari gehorsambst eingeschickhet, allein wahre die Zeit zu kurtz, dem nechsten aber werdtén selbe nebst meiner Jahrsrechnung mit allen Documentis undt Beylagen ohnfehlbar folgen. Löbliche Königliche Cammer, es ist das bishero verzinste Handl Hauss nebst den Probier Tübl undt Zeüg Cammer kaeuflich undt feil, undt weilen in gantzen Felsöbania keine andere Gelegenheit vor ihro Mayestaet wüste, als bitte gehorsambst Eine Löbliche Königliche Cammer geruhe mir die gnaedige Erlaubnuss zu geben, solches gegen Glóth einzuhandlen damit es nicht etwan in andere Haendte gerathen mögte. Es wehre umb 300 fl. zu bekommen, da es doch seine 500 fl. wohl wehrt ist. Sonsten berichte unterthaenig, dass Ich ohnlangstens von Herrn Graffen Löwenburg Nachricht erhalten, dass umb die Teyss an drey Comitaten Zattmar, Beregh undt Marmorosch ein Zusamben gerottes liederliches Gesindl vagiren, fallen in die Dörfer, sie haben noch den Nahmen als Rauber, allein zu besorgen ist, dass nicht Coruzen darauss werdtén; bitte daheró unterthaenig Eine Löbliche Königliche Cammer geruhe, wan ia ein Aufflauff (welches Gott gnaediglich abwenden wolle) geschehen solte, ein Mittl vor zu kehren, womit das alhiesige Müntz Cassa in eine bessere Sicherheit gestelt werdtén mögte. Wormit mich zu dero hohen Gnaden Unterthaenig-gehorsambst Empfehle

Einer Löblichen Königlichen Oberhungerischen Cammer

Meiner Gnaedig- undt Hochgebiethenden Herrn Herrn

Nagybanie den 13-ten May 1703.

unterthaenigst behorsambster

Johann Fr. Kropf m. pria.

Kropf aggodalma valóra vált: a tiszaháti kurucokat lebecsülésükkel nem lehetett elintézni, „azok csak rablók,” mert a felőlük kapott hírekből csakhamar egy új kuruc felkelés körvonalai bontakoztak ki. Vezetőik felkeresték Lengyelországban a bujdosó Rákóczi Ferencet, május 6-án hadrahívó pátenst és zászlókat kaptak tőle. 21-én és 22-én Beregszászon, Tarpán, Váriban kibontották a lobogókat és közhírré tették a fejedelem felhívását. 24-én megtámadták a tiszaujlaki sóházat és halálra keresték a német kamarai tiszteket. Tartani lehetett attól, hogy rövidesen átkelnek a Tiszán.⁴ A rossz hírek hatására, de nyilván felsőbb utasításra is, Kropf a verőház pénzkészletét, eszközeit és a nemes fémeket Szatmárra szállította át. Erről szól 1705 május 31-i jelentése a kamarának:

Hoch und Wohlgebehrne, auch wohl Edel Gebohrne.

Gnaedig und Hochgebiethende Herrn Herrn etc.

Nach ders gnaedige Verordnung habe mich mit denen unter Handen habenden Geldern undt Unaufgearbeithen Silber und Goldt sambt allen Müntzzeüg hihero begeben, habe zwar die leztere nicht mitnehmén wollen, weilen aber die Nagybanische Quarnison ausgezogen, und mir durch hiesigen Herrn Obrist Lewenburg und Glógl per Staffetam bedeutet worden, mich mit allem herüber in Sicherheit zu begeben, als habe alles herüber

² L. Gustav Gündisch: *Geschichte der Münzstätte Nagybánya in habsburgischer Zeit. (1530–1828)* (Numismatische Zeitschrift. LXV/1932. 67–98.) Kropfról ezeket írja: „Münzmeister Johann Franz Kropf. 1703, früher Buchhalter in der Münze, seit 1711 Berginspector in Siebenbürgen.”

³ Országos Levéltár. Camera Scepusiensis.

⁴ A tiszaháti felkelésre nézve I. Waltherr Imre: *Károlyi Sándor emlékiratai a Rákóczi-háború kezdetéről.* (Századok. VIII/1874.) — Továbbá tőlem: *A szegénylegény Esze Tamás.* (Műveltség. I/1946. 62–69.)

genommen, den 27 May ist alhier in der Nacht ein gelegtes Feuer aufgegangen und bis 18 Heiſzer, (worunter auch das Provisorat viel gelitten) vebrennt worden. Hier will man gar von einer Haupt Rebellion reden, Gott behüte es gnaediglich. Zu Fölschob habe die Veranstaltung gemacht, dass nichts zurückbleibet. Bitte also unterhaenigt Eine Löbliche Cammer geruche mir nur so lang die gnaedige Erlaubnus zu geben hier zubleiben, bis man sehen würt wo diese Rupturen hinauss wollen. Wormit Eine Löbliche Cammer der Göttlichen Provi- denz, mich aber dero Hohen Gnaden empfehle.

Einer Löblichen Königlichen Cammer Meiner Gnaedig- und Hochgebiettenden Herren
Zatmar den 31. May 1703.

Unterthaenig-gehorsambst
Johann Fr. Kropff m. p.

Mi történjék a Szatmárra mentett pénzzel? — ezzel a kérdéssel is foglalkoznak Glögl Farkas Keresztély szatmári gabonafelügyelő helyzetjelentései. Levelei a Kamarához becses forrásai a tiszaháti felkelésnek, de számunkra is értékesíthetők. 1703 május 24-én még nem történt meg a pénz és az eszközök átszállítása Szatmárra, a zászlóbontás hírére izgatottan sürgeti a katonai kíséret kirendelését; most arról számol be, hogy a pénzt minden órán várja:

Dero unterm 17 hujus an mich abgelassenen gefaelligen Befehl habe gehorsambst erhalten, auch alsogleich bey hiesigen des Löblichen General Kierheimbischen Regimendts Commandanten einen Befehl oder Ordre an dem Nagybaniaer Commendanten genomben und Herrn Buechhalter beygeschlossen, dass ihm von dorten die nötige Convoy zu sicherer anhero Bringung der Gelter erfolget werde, die Ich nun stündlich erwarte.

Von Nagybania wan dies Feyr grosser werden solle, werde die Guarnison hiehero beordert, ingleichen die Münz Requisiten anhero saluiret.

A pénzt Kropf őrizte, felmerült azonban az a terv is, hogy Tokajba kellene szállítani. A könyvelő nem szívesen adta ki a kezéből, mert remélte, hogy rövidesen visszatérhet Nagy- bányára; a rossz hírek azonban tartóztatták. Május 30-án Glögl ezeket írja:

Die Nagybaniaer Gelter betreffend, habe Selber erst gestern wi der von Herrn Buechalter verlanget, der mir abermahlen andwortete, er blibe in Zeit dieser yblen Zeitung hier, solte er aber weggehn, wolte er mier Sie einhendigen, Ungeachtet zu abfüehung dieser Gelter nacher Tockhey von Herrn Obristen Graffen Loewenburg schon die Convoy verlanget, hat er mir doch keine Andtworth geben und glaube er warte zuvor von Seiner Excellenz Herrn General Nigrelli einen Befehl.

A kamara maga sem akart a pénzverőház készletéhez nyúl- ni, s Glöglnek azt az utasítást küldte, hogy a pénzt vegye át, de a könyvelő rendelkez- zék felette:

Mit denen Nagybaniaer Geltern hat es die vorige Beschaffenheit und sagte mir Herr Kropff, dass er mit letzter ordinari von (titulus) Ihro Gnaden Herrn Cammer Praefecto Befehl erhalten, die Gelter auf seine Disposition hier bey mir zu depositiren, die er doch noch in seinen Händen ha-.

Glögl eme jelentése június 3-án kelt, 10-én azt jelenti a kamarának, hogy Kropf Nagy- bányán járt, pénzt hozott, ezt azonban nem neki adta át, hanem a jezsuita rendház előjárójának; ez a cselekedete reá nézve sérelmes és megszegyenítő:⁵

Deroselben unterm 4. Junij an mich abgelassen gefaelligen Befehl habe Ich Hernn Buchhalter Kropff gleich communicirt, welcher des andern Tages als vorgestern nacher Nagybania gangen, und das noch ybrige Gelt und Sülber vermünzen will. Indessen hat er das hier verbliebene Gelt nit mir, sondern wie vernembe Herrn Patri Superiori in Verwahrung geben, welches Ich von ihm billich appraehendiren muss, und meine Meinung eröffnen werde, zumahlen Ich nit allein das Kayserliche (?) vor Feyrs brunst sicher Gewelb habe, sondern auch in Kayserlichen (?) Diensten noch nit so Ybel verhalten, das mir ein solches Gelt nit zu meiner Verwahrung angetrauet werden derffe, zweifle also sehr, dass er mir vor expressen Befehl Ihro Gnaden Hernn Cammer Praefecti ein oder anderes aushendigen werde.

Június 6-án Dolhánál Károlyi Sándor szatmári főispán szétverte a Rákóczi elé készülő kurucokat. Ekkor úgy látszott, hogy a kuruc-veszély elmúlt és az élet megszokott rendjét foly- tatni lehet. Kropf a verőház teljes felszerelésével visszaköltözött Nagy- bányára.

*

⁵ P. Temérdek Ferenc. Történeti forrásértékű levelét: Szatmár, 1703. május 30, Géresi Kálmán kiadta A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára V. kötetének 7–9. lapjain.

Adataink másik csoportja abból az időből való, mikor Nagybánya már kuruc kézre került, de a szatmári német parancsnok még nem tett le arról a reményről, hogy visszaszerezheti.

A várost augusztus 13-án támadták meg a kurucok, miután már a Máramarosban működő kuruc csapatok vezére, Majos János ezeres-kapitány is felszólította a meghódolásra. Két zászló alatt „más rendbeli kurucok” jöttek a falak alá, mielőtt még a felszólításra válaszolhattak volna. Közöttük volt „amaz régi híres tolvaj” Pintye Gligor is. Másnap az ostromlók és a város polgárai abban állapodtak meg, hogy Nagybánya sorsát a fejedelem döntésére bízzák. Közben azonban fegyveres összeütközés támadt közöttük, Pintye elesett. A város felesküdt a fejedelem hűségére, és elküldötte hozzá követeit: Fekete János kamarai udvarbíró és Proczner Mihályt.

A város meghódolásának történetét a városi jegyzőkönyv őrizte meg az utókor számára, s a történetírás értesülését egyedül ebből a forrásból vette. Most két kiadatlan forrásból egészítjük ki, Reviczky Imre Diariumából és Teleki Mihály naplójából.

Reviczky Diariuma szerint a város hűségesküje után sem szakította meg a szatmári németekkel való barátságát, követei előbb Lőwenburgot keresték fel. Kropf már 13-án elhagyta Nagybányát és parasztruhába öltözve Szatmárra menekült. A helyzet bizonytalan volt, tartani lehetett attól, hogy a németek visszafoglalhatják a várost, a kamarai tisztviselők hasznos szolgálatokkal igyekeztek a kurucok háta mögött hűségüket megbizonyítani.⁶

Augusztus. 15-ta: Nagybanyaienses Ablegati Joannes Fekete, et Michael Proczner rusticano induis habitu, ut securius huc penetrare possent, advenere, repraesentantes severissimas a Joanne Majos Principi-Capitaneo ex Comitatu Maramarosiensi Civitati scriptas litteras, in quibus, nisi pareant, et dicta sint audientes, bonorum direptionem, prolibusque conjugibus eorum indubitatum interitum, Judici vero, et Senatu, impalationem interminabatur, quare, hinc vel militare subsidium efflagitant, vel quid ipsis hoc in passui majori vi hostili resistere non valentibus, faciendum foret, inquirebant. Rescriptum fuit Civitati, non terreantur vanis hostium nimis et terriculamentis, defenderent sese strenue, non defuturum ipsis brevi Caesareum succursum. Praedictis interea Ablegatis, cum aliunde tuto redire nequivissent, hic detentis. Sed antequam haec resolutio eo pervenissent, Civitas, comparentibus 200 circiter partim equitibus, partim peditibus Rakoczi-anis, quibus sese adjunxerat famosus ille diuturnis latrociniiis Pintye natione valachus, sese imbecillitatis suae conscia, seu tyrannico terrore correpta, seu occulta quorundam agitata perfidia, datis et acceptis obsidibus hac ipsa die ultro sese ysdem dedit, quam deditionem praefatus Pyntye improbens, et fortunis, bonisque civium inhians, sub ipsa capitulatione, dum portam civitatis cum suis asseclis perfringere nititur, a civibus ictu sclopeti trajicitur, taliterque metus illius e multorum curdibus eximitur. In praesidio vero quae ex In: Regimine Thyrmiano 5 pedestres cohortes erant, prae conctibus officialibus, militaris fidei Juramentum Caesari semel datum intemerate ab omnibus et singulis observandum, usitata in similibus solemnitate, renovarunt.

Vessük össze ezt a tudósítást Teleki Mihály naplójával,⁷ s e három forrás adatainak egyeztetéséből kialakul Nagybánya meghódolásának valóságos képe. Teleki feljegyzéseiből az is kiderül, hogy a pénzverőház felszerelésével együtt került a kurucok kezére:

Augusti vigesima. Sultz nevű commendans lejdnant — Kővárból — 35 muskotélyost egy káplárra Nagy-Bányára küld, hogy az pénzverő eszközöket Szathmárra vigyék; de amaz híres Pintye nevű tolvaj kurucz-
czá lévén, sok gyűlevész oláhságot gyűjtven egyben, hirtelen megszállja N.-Bányát és azon német muskotélyosok ott szorulnak és kénytelenítetnek az n-bányaiak zálogot váltani véllek. Ezek az muskotélyosok francziák lévén, többire azon kurucz zálogokkal boroznak, nyájasan társalkodnak és kezeket bé adják, hogy ők is kuruczoká leszenek.

Vigesima 2-da. Azon híres tolvaj Pintye, mint parolát és hadakozó regulát nem szokott ember, az accorda ellen allattomban elsőbben, azután manifeste N.-Bányát meg akarja hágtatni, non obstante eo, hogy zálogjok benn vagon; kit is sok protestatiojok után egy Decsj István nevű, bíróság viselt ember úgy lő, hogy szörnyű halált hal. Senki ezt szemekre nem vethette az n-bányaiaknak. Jól és helyesen is cselekedték.

Vigesima quarta. Esvén értesemre, hogy az feljebb leírt 35 muskotélyosok az kuruczok gyülekezése miá N.-Bányán rekedtenek, egy somkutpataki Mihály Lőrincz nevű nemes ember kalauzsága alatt N.-Bányáról

⁶ *Diarium Arcis et Praesidy Caesareo Regy tempore Revolutionis Rakoczi-anae in Annis 1703 et 1704 ab Ungaris obsessi.* (Országos Levéltár. Rákóczi-Aspremont lt. Bellica, az Elenchus szerinti iratok között.) Kropf meneküléséről ezeket írja: „Joannes Franciscus Kroph Puchholterus seu Conservator et Magister monetae N. Bányam habitu rusticano se huc recepit.”

⁷ *Második Teleki Mihálynak életéről való maga írásai ab anno 1703. usque ad annum 1720.* (Thaly jegyzeteivel ellátott modern másolata a Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottságának másolat-gyűjteményében található.)

az erdőkön csudálatosan Kővárban hozza azon németeket, kik is, mint feljebb írá, már az kuruczoktól inficiatusok lévén, az kővári német praesidiumot is alkalmasint inficiálják.

Figyeljünk fel arra, hogy az egyik nagybányai követ neve Protzner Mihály.⁸ Korábban ő is a pénzverőház szolgálatában állott, mint vasmetsző és könyvelő. Láttuk, hogy követsége idején a szatmári parancsnok visszatartotta a várban, s úgy szabadult, hogy a nagybányai harmincados: Sárpataki János és famulusa: Erkedi András társaságában kémsszolgálatot vállalt:

Unus ex nuper hic detentis Ablegatis N. Bányaiensibus Michael Proczner una cum Andrea Erkedio cum certis literis a Domino Generali dimissus, quae literae debuissent in Transylvaniam promoveri, an autem dictus Proczner ea, quae ipsi comissa erant, fideliter executus sit, ambigitur.

Szeptember 7-én és 8-án a németek megkísérelték Nagybánya visszaszerzését. Tisztában voltak azzal, hogy helyzetük nehéz, a várost nem tudnák megtartani, céljuk nem is ez volt, hanem a pénzverőház embereinek és eszközeinek megmentése. Kropf már Szatmáron volt, s ha az üzemet ott felállíthatja, elegendő pénz áll majd rendelkezésre ahhoz, hogy az őrség zsoldját fizetni tudják. A *Diarium* így számol be erről a vállalkozásról:

7-a. Hodierno die 400 circiter ex Germanis et Ungaris erant commendanti, ductum supremo vigiliarum praefecto a Donec, cui a Domino Generali in mandatis datum, ut N. Banyam 6 adhuc milliaribus distantiam accederet, eamque deditione, si fieri posset, occuparet, Domus monetaria Instrumentis, et hominibus hinc allatis, sique negotium ibi feliciter succederet, excursionem ad Kővár 2 inde dissito milliaribus facta, hostes, qui eam arcem collecta ex plebe et Incolis milite cinxerunt, dissiparet.

8-va. Immediate post dimidium noctis inde moventes continuatis celeriter itineribus vix dum orto sole sub conspectum N. Bányae feliciter pervenere. Hostis visis nostris portas coepit occludere, seseque ad defensionem parere. Nostri cum Commendante Civitatis Porcsalmio collocuti, civitatem deditione sibi tradi petiere, quo facto salva omnia ipsis fore, secus vero jacturam vitae et bonorum haud dubie eos manere. Dumque hostes breve tempus ad deliberandum petysent, nostri nova hesternae die aedita considerantes, praesidyque Szatthmariensis majoris momenti conservationem, quam accipitem N. Bányae occupantem pensitantes, moras ibi inutiles metere nolentes, propere inde discesserunt, abacto grege equorum, sequentique die prospere redierunt.

*

Kropf csak Szatmár kapitulációja után térhetett vissza Nagybányára. A verőház élére Rákóczi magyar embert nevezett ki, az idegeneket nem igen szívelő, nyakas református Ajtai Mihályt. Kropf keserves helyzetére jellemző az a levél, melyet alig félévvel Szatmárról való hazatérése után írt Károlyi Sándor tiszántúli főgenerálisnak:⁹

Excellentissime Domine Generalis

Domine Domine et Patrone gratiosissime.

Servitiorum meorum in gratiam Excellentissimae Dominationis Vestrae demissam subjectionem. Quandoquidem. D. Inspector Michael Aytai, non obstante eo, quod ex instigatione ejusdem in tantum sim privatus, quod si quorundam Patronorum gratia non accederet, una cum consorte, 3-bus prolibus et sorore fame perirem, rursus ex ea passione, quod requisitus Domino Baroni Helmbach juniori qua delegato Commissario ratione Domus Monetae et fodinarum pro commodo Sauae Serenitatis Principalis et Patriae unam, vel alteram informationem dederim, per suas instigationes frivolas intendit me hinc ad Castra pelli curare. Proinde humillime supplico Excellentissimae Dominationi Vestrae, dignetur intuitu moderni omnibus vivendi mediis destituti status mei in suam specialem Protectionem recipere, ac per fideles suos Arcis Zathmariensis Officiales Bellicos Praesidium a tali insveto servitio defendi, quia aliunde miles nunquam fui, sed in meis artibus omnino optarem servire, prouti etiam spero superinde gratiam Suae Serenitatis Principalis ita et accedendum

⁸ Protzner Mihályra nézve Gündischnél ez található: „Eine Kommission machte 1673 Protzner den Processz, setzte den betrügerischen Münzinspektor und den Eisenschneider Michael Protzner ab und konfiszirte ihre Güter. Michael Protzner, der Eisenschneider, wurde wieder zu Gnaden aufgenommen. 1687 erscheint er wieder als Eisenschneider und Buchhalter und war es auch in den Neunzigjahren. (78.) Továbbá: Michael Protzner 1673 und seit den Achtzigerjahren, 1687 werden ihm zu seinem bisherigen Gehalt als Eisenschneider von 300 Fl. H. noch 60 Fl. H. bewilligt, wenn er auch die Buchhalterei versehe.“ 1706-ban odahaza van Nagybányán. — Sárospataki és Erkedi szolgálataira nézve l. a *Diarium* 1703. augusztus 17-, 24-, 28-i és szeptember 5-i, 7-i és 28-i feljegyzéseit.

⁹ Károlyi-levéltár. Kuruc-kori iratok. 1705. Jun. Fasc. 4 D. no 5.

Excellentissimae Dominationis Vestrae Patrocinium, cum aliunde ad bene et ex arte colendas fodinas pauci reperiantur. Quam Excellentissimae Dominationis Vestrae gratiam aeviterno servitio promereri studebo, et maneo

Excellentissimae Dominationis Vestrae
NBanyae die 18 Juny 1705.

humillimus servus
Joannes Franc: Kropff mp.
quondam supremus officialis
Domus monetariae et fodinae.

Mi lett a sorsa ezután? — nem tudjuk. 1709-ben Nagyszebenben dolgozott, mint pénz-verőmester.¹⁰ Tudomásunk szerint ő volt az egyetlen nagybányai verőházi tisztviselő, aki nem kapott helyet az uralomváltozáskor, s nem szolgálta a kurucokat.

¹⁰ Johann Newald: *Beitrag zur Geschichte des österr. Münzwesens im ersten Viertel des XVIII. Jahrhunderts*. Wien, 1881. 22. „In Hermannstadt war nach der Neueinrichtung der dortigen kaiserlichen Münze der erste kaiserliche Münzwardein Josef Hammerschmidt, ihm folgte am 30. April 1711 Clement Steiner. Unterm 20. Juni erfolgte die Ernennung des Johann Franz Kropf zum Münzmeister daselbst.“ (22.) Midőn a nagybányai inspektorok névsorát adja, Kropf keresztnévét eltéveszti: „In Nagy-bánya starb am 5. Jänner 1703 der dortige Münzmeister Johann Christian Bretschneider, ein Sohn des Münzmeisters in Brieg, an seine Stelle kam Leopold Wilh. Kropf.“ (21.) A fentiekből kitűnik, a nagybányai inspektor Joannes Franc. Kropff volt.

Esze Tamás

Adatok a körmöcbányai éremvésők és emlékérmek kérdéséhez a XVI. század első feléből

A körmöcbányai emlékérmek első genetikus osztályzását Katz Viktor és Huszár Lajos tanulmányainak¹ köszönhetjük. Az éremtan korábbi érdeklődésével szemben, amely beérte az egyes daraboknak egyszerű leíró számbavételével, a három tanulmány az ismert emlékanyag műhelybeli hovátartozásának, a szerzőség kérdésének a tisztázását tűzte ki céljául, ami alapfeltétele minden további, a mélyebben ágyazott művelődési összefüggéseket feltáró történelmi értékelésnek. Eredményeiknek és a minden új útkereséssel szükségszerűleg velejáró fogyatkozásoknak legmegszívlelendőbb tanulsága: az érmészeti anyag kellő történeti kiértékelésének nélkülözhetetlen eszköze az írásos emlékanyag; a történeti éremtan csak akkor áll szilárd talajon, ha az érmészeti anyag és a rendszeres kutatással feltárt levéltári kútfők együttesen szolgáltatják kritikai apparátusát. Maga a módszertani felismerés nem újkeletű. Mégis magyar vonatkozásban nem hangoztathatjuk eléggé. Mert ha az így értelmezett történeti éremtannak részben középkori gazdaságtörténetünk, részben római régészetünk határmezsgyéin meg is vannak a maga kiemelkedő alkotásai, éremtani kutatásunk még mindig nem jutott el odáig, hogy az alapvető módszertani elvet gyakorlati zsinórmértékévé téve, munkaterületeinek kiszélesítésével saját maga gondoljon és vállalkozzék az érmészeti anyag problematikájából adódó levéltári kutatásoknak a tervszerű s lehetőleg intézményes keresztülvitelére.

Az éremanyagnak a tárgyi ábrázolásban, körirataiban, betű- vagy figurális jegyeiben, a díszítőelemek alkalmazásának és elrendezésének hol egyéni, hol iskolás, de mindenképpen sajátos stílusjegyeiben megvan a maga külön formanyelve, de ez a formanyelv csak az érmészeti anyag és az írásos emlékek párbeszédével szólaltatható meg a maga igazi értelmében. — Ez volt az egyetlen járható út a körmöci emlékérmek, kivált a XVI. századiak esetében is, amelyek — egyetlen esettől eltekintve — nem mutatnak még semmiféle mesterjegyet. Az emlékéremnek az előállítás technikája szerint elkülönülő két válfaja, az öntvény és a veret közül Körmöcnél csak az utóbbiról volt szó. Az emlékérem készítése nem volt kötött, a korabeli kézművesség hagyományos formái szerint céhszerűen szervezett foglalkozás. Rézkarcoló, festő, ötvös és bárki más szabadon foglalkozhatott vele, hacsak megvolt hozzá a kellő tehetsége és technikai hozzáértése. Ennek ellenére a vert érmek készítése technikai okokból általánosan a pénzverdékben lokalizálódik. Míg u. i. az öntvény, amelynek mintáját viaszba, fába vagy kőbe dolgozták, viszonylagosan egyszerű és kevésbé költséges munkaeszközökkel volt előállítható, a vert érmeknél, hol az éremképet nem az olvasztott, hanem a szilárd fémanyagra kellett átvinni, sokkal nagyobb erőfeszítésre, következtetésképpen testesebb és amellet oly munkaeszközökre — verővasakra — volt szükség, amelyek előállítása a nyersanyag nagyobb súlya és a különleges szerszámkésztség mellett még a tetemes költség-többletet jelentő különleges munka befektetését is megkívánta. A pénzverdében mindez adva lévén, könnyebben s olcsóbban volt előállítható s ez a magyarázata, hogy a vert érem készítését a pénzverdék, eleve verve minden versenytársat, valósággal kisajátították.²

¹ Katz Viktor: Kremništi řezači želez a medailéri Kryštof Füssl, Lukáš Richter a Abraham Eysker. (Numismatický Časopis Československý, ročník V., Praha, 1929, 139—180 ll. — Huszár Lajos: Körmöcbányai éremvésők és emlékérmek a XVI—XVII. században (Numizmatikai Közöny, XXVI—XXVII. = 1927—1928. évf., Bpapest, 1931, 72—115 és 122—124 ll.) — Katz Viktor: Die Kremnitzer Medaillenreihen 1530 bis 1600. (Numismatische Zeitschrift, Bd. 63. = N. F. 23., Wien 1930. 109—116 ll.)

² Katz, Viktor: Prvních sto let české portretní medaile (A cseh portait-érmek első százada: Numismatický Časopis Československý, ročník 5, Praha 1929, 106—107. l.) Bernhart, M.: Technik der Gussmedaile (Georg Habich zum 60. Geburtstag, München, 1928, 36. s. köv. ll.) nyomán.

A munkafolyamatból adódott e kötöttség folytán a genetikus osztályozás munkája vég-eredményben a pénzverőmű éremvésőinek (németül Eisenschneider vagy Eisengraber, latinul sculptor vagy ferricisor) a megállapításában csúcsosodott ki. Régebbi kutatásunk tobzódó képzelettel kapaszkodott meg ilyenkor minden névben, mihelyst az csak a kamaraigazgatással vagy Kőrmöcbányával korabelileg kapcsolatban volt hozható. Katz tanulmánya a bécsi udv. kamarai és a kőrmöci városi levéltár anyagának messzemenő felhasználásával, legalább is a XVI. századra vonatkozólag, végre itt is rendet teremtett. Míg Huszár doktori értekezése, a kiadott adatok, főként a bécsi bélyegvas-katalógus oklevélkivonatainak szerényebb apparátusára támaszkodva, jelentkező kritikai kételye ellenére sem tudott — kellő megbízható adatok híján — minden ponton e tévedések szövevényéből kiszabadulni, Katz érdeme, hogy az 1530-as évektől a századvégig terjedő időszakra nézve Fuessl Kristóf (1536—1561), Richter Lukács (1562—1579) és Eysker Ábrahám (1580—1601) személyében adatszerűen megállapította a kőrmöci éremvésők sorát. Az 1542. évi Mátyás- emlékérem feliratában szereplő Guglinger Farkas kőrmöci városbírónak és Roll Farkas alkamara-grófnak merő feltevésekre épített állítólagos éremvésői tevékenysége³ ezzel végleg megdőlt. Katz megállapításait utóbb Huszár is elfogadta,⁴ mindössze Fuessl Kristóf kőrmöci éremvéső-működésének a kezdeti időpontja tekintetében élt fenntartással. Fuessl Kristóf kőrmöci éremvéső-foglalkozására ez idő szerint a két legkorábbi ismert adat a kőrmöcbányai tanácsi jegyzőkönyv 1543. évi bejegyzése („Christoff Eisenschneider“)⁵ és Krizsko Pál közlése, aki a kőrmöci kamara tisztviselőinek névsorában az 1536. évhez hoz egy adatot „Christof Fueszl oberster Eisenschneider“ szöveggel, de éppen ennél az adatról maradt az idézet levéltári jelzetének a megjelölése.⁶ Katz az első kőrmöci eredetű pestis-tallérok 1530-tól 1538-ig, illetőleg 1551-ig terjedő két sorozatának bizonyos stílusjegyzései alapján Fuessl kőrmöci éremvésői működését az okmány-szerűen igazolt éveken túl is visszavezethetőnek véli legalább 1530-ig.⁷ Huszár ezt nem utasítja ugyan el kerekén, de nem is fogadja el végleges eredménynek mindaddig, míg a „kétélű“ stíluskritika megállapításait további tárgyi bizonyítékok alá nem támasztják, fényt derítve a kőrmöci éremplasztika XVI. századi első négy évtizedét jellemző homályos problémákra.⁸ Nem titkolja azonban, hogy maga részéről inkább ellentétes előjellel várja e homály oszlását, nem utolsósorban a nürnbergi ötvös-családból származó Hans Krug kőrmöci tevékenységének tisztázásától, akinek otthoni éremvésői foglalkozása mellett egy évtizedet meghaladó kőrmöci tartózkodása is megállapítható, csak éppen egyetlen éremdarab sem ismeretes, amely őt a kőrmöci éremvésők sorába bekapcsolná.⁹

*

Az alábbiakban néhány újabb adattal járulunk hozzá a kőrmöci éremvésők nemzedék-rendjének további tisztázásához, még pedig éppen a XVI. század huszas-harmincas éveinek fordulóján, amelynek homályával szemben a kutatás egyelőre várakozó álláspontra helyezkedett, illetőleg kénytelen volt beérni a stíluskritika levegőben lógó érveivel.

Első helyen arra kell rámutatnunk, hogy az érmekben testet öltött munka műalkotással azonosuló részének, az éremkép művészi megfogalmazásának a leszűkítése a pénzverő-mű minden-kori éremvésőjének a személyére, amint ezt az éremtani kutatás általában, s ez alkalommal a kőrmöci emlékérmek esetében is teszi, a problémának túlzott, az élet személyi esetlegességeivel nem föltétlenül egybevágó leegyszerűsítése. Természetes, hogy ha a pénzverő-üzemnek megvolt egyszer a külön éremvéső-mestere, mint az éremképek alkotó-megszerkesztője és a sokszorosításra szolgáló verőminták kidolgozója, ő jön *elsősorban és általában* tekintetbe. De ez az *elsősorban és általában* nem egyértelmű a föltétlen kizárólagossággal. Kiváltképp nem akkor, ha mellette még

³ V. ö. Huszár Lajos, i. h. 75, 80—81. l. és Katz Viktor, Numismatische Zeitschrift, Bd. 63 (N. F. 23) Wien, 1930, 112. l.

⁴ I. h. 122. l.

⁵ Katalog der Münz- u. Medaillen-Stempel-Sammlung des k. k. Hauptmünzamt. Wien, Bd. IV., Wien, 1906, 1238. l.

⁶ Krizsko Pál: A kőrmöci régi kamara és grófjai (Ért. a tört. tudományok köréből — Magy. Tud. Akad. — VIII. köt. 10. füzet, Budapest, 1880, 63. l.).

⁷ Katz Viktor: Numism. Časopis Československý, roč. 5, Praha 1929, 147—148. l. és Numismatische Zeitschrift, Bd. 63 (N. F. 23), Wien, 1930, 111—112. l.

⁸ Huszár L.: i. h. 122. l.

⁹ I. h. 76—77. és 122. l.

más személyek jelenlétével is számolhatunk, akiknek megvolt a mesterségbeli fölkészültségük ahhoz, hogy a feladattal járó követelményeknek adott körülmények közt megfelelhessenek. Már pedig a pénzverő-mű üzemszervezetének közelebbi szemügyrevétele azt mutatja, hogy az éremvész annak keretében nem volt szakmájának egyedüli képviselője.

A pénzverő-mű belső üzemi felépítése a XVI. század ipari termelésében még Európaszerte uralkodó kézművességeknek a munkaszervezetét rendkívül fejlett, a hagyományosból sok tekintetben már inkább a jövődjébe átalhajló formákban tükrözi. Műhelyfalai közt sokszorosan összetett munkafolyamat körforgása zajlik, amely az anyagmegmunkálásnak és az ahhoz szükséges különleges munkaeszközök előállításának a legváltozatosabb s önmagukban is egy-egy különleges munkát megjelenítő részfolyamataiból tevődik össze. Ott van, teszem fel, a finom-kohászat technikájával végzett anyagelőkészítés (a pénzöntvény előállítása és annak finomsági próbája), a közönségesebb kalapács, fogó, fémvágó-olló mellett a különleges munkaeszközszámba menő verővasak szerszámkovácsoló és vész munkája, majd a szorosabb értelemben vett anyagmegmunkálás (a tulajdonképpeni verő-munka) és végül a kész munkatermék minőségi próbája és selejtező osztályozása. A mellett határozottan nagy üzem, amely a különleges szakmai ismeretekkel rendelkező, képzett szakmunkásoknak igen tekintélyes számát foglalkoztatja; létszámuk Körmöcbányán például a XVI. század második negyedében eléri a 80—90 főt. Végül, ami döntő súllyal esik latba, az üzem belső szervezete a munkafelbontás legmesszebbmenően érvényesülő elvén, valamint a munkamegosztásnak és az együttműködésnek ebből adódó ellentétes egységén épült fel. Minden különleges részmunkának megvolt a maga külön dolgozója, illetőleg dolgozó-csoportja s ennek tevékenysége kizárólagosan e meghatározott munkarész elvégzésére szorított, még ha szakmai fölkészültségéből többre futotta volna is.¹⁰ Így volt ez a verő-vasak előállításánál is. Ennek is megvolt a maga külön mestere. Sőt még csak nem is egy. Míg korábban az éremvész (németül „Eisenschneider“ vagy „Eisengraber“, latinul „sculptor“, „ferricisor“) — esetleg 1—2 segédjével — a magaszerkesztette éremképet negatív formában közvetlenül a verő-vasakba véste bele, utóbb, legkésőbb a XV—XVI. század fordulóján, a verővasaknak a megdúszadt, „pénné“-termelés következtében szükségessé vált gyorsabb előállítása, mechanizálása érdekében még ezt a munkafolyamatot is felbontották. Nevezetesen az éremvész többé nem közvetlenül az egyes verővasak (másként: bélyegvasak) negatív rajzának a kivésésével foglalkozott, amelyekből annyi páros darabot kellett készíteni, ahány pénzverő dolgozott az üzemben, — hanem az éremrajzot vagy mechanikus osztásban négy szelvényre osztva, vagy egyes elemei (címer, figurális alak, körirat, betűk, szegélydíszek) szerint felbontva, ezek mindegyikét — még pedig pozitív rajzban — külön-külön vasakba, mégpedig kemény felületű vasakba véste bele. Ezek voltak az ún. bélyegvasmetsző vagy verővasmetsző vasak, amelyek nem közvetlenül az érmék kiverésére szolgáltak, hanem arra, hogy velük — most már egy másik kéz, a bélyegvasmetsző (Eisensenker, faber) — az éremképet negatív rajzban gépiesen átverje a tulajdonképpeni verővasak egész sorozatára, amelyeknek több kilogrammot nyomó vastestét a bélyegmetsző felügyelete mellett a pénzverő-mű kovácsműhelye állította elő.¹¹

A megosztott munkafolyamatban kétségkívül az éremvész munkaköre a magasabbrendű. Míg az ő munkájának csorbíthatatlanul megvan még a középkor kézművességét jellemző személyes „mester“ jellege, a munkafolyamat másik végén álló bélyegvasmetszőnél ez már erősen feloldódik a gépiesség dologi vonásában. De az alap, a munkával való belső kapcsolat még nála is érintetlenül marad. Mint az imént idézett szolgálati utasításból látható, a bélyegvasmetsző nemcsak hogy betegség esetén kiegészítőképpen el tudja látni az éremvész alapelemeire. A bélyegvasmetsző készülő egyik tanuló-ifjút is ő oktatja az éremvésés alapelemeire. A *bélyegvasmetsző tehát ugyanazt a szakmai tudást hozza magával, ugyanazzal a hozzáértéssel végzi még ekkor szűkebbre szorított munkáját, mint aminővel az éremvész rendelkezik.* S ha figyelembe vesszük, hogy nem egyszer, mint pl. Richter Lukács, a bélyegvasmetsző lép az éremvész megüresedett örökébe,¹²

¹⁰ Megállapításaink közelebbi adatszerű megvilágítása kívül esik ez adatközlés keretein; reméljük azonban, hogy a kérdésre egy külön tanulmányban legközelebb visszatérhetünk.

¹¹ A megosztott munkafolyamat részletes leírását l.: *Katalog der Münz- u. Medaillen-Stempel-Sammlung des Hauptmünzamt Wien*, Bd. I., Wien, 1901, 1—19. l. — V. ö. a körmői éremvész és bélyegvasmetszők 1562 dec. 15-iki szolgálati utasítását is u. ott, Bd. IV., Wien, 1906, 1318. l., hol azonban az évszám 1572-vel téves, amire nézve l. *Huszár L.* i. h. 85—86. l.

¹² *Katz Viktor*, i. h. 153. l.

avagy hogy az utód, pl. Eysker Ábrahám, hosszú éveken át dolgozik utóbb leváltott mestere oldalán,¹³ nyilvánvaló, hogy az éremvész mellett esetről-esetre — bizonyos körülmények között — számot kell vetni ezeknek a segédeknek többé-kevésbé önálló művészi tevékenységével is. Alkalmát hozhatta az éremvész előregedése, betegsége, de akár egyéb elfoglaltsága is. Gondoljunk csak arra, hogy a pénzverő alkalmazottai, köztük éppen az éremvésők is, Körmöcbánya vezető polgárrétegéhez tartoztak s mint ilyenek voltak terhes, időtrábló városi tisztségek betöltői is, amikor a mester azután örömmel engedte át a kínálkozó munka s a velejáró mellékkereset lehetőségét tehetséges tanítványának.

Az éremvészhez értő és e munkakörben foglalkoztatott személyeknek e bővült körét a körmöci kamaránál a XVI. század harmadik negyedében 3—4 fővel vehetjük számba. 1564/1565-ben Richter Lukács éremvész mellett Spaltenkhail János és Richter Bálint a bélyegvasmetszők, Eysker Ábrahám meg tanuló-ifjú.¹⁴ 1551—1558-ban Fuessl Kristóf az éremvész s Richter Lukács meg Spaltenkhail a bélyegvasmetszők.¹⁵ 1542-ben Fuessl mellett Morer (Mern?) Lénárd a bélyegvasmetsző¹⁶ aki 1550—1551 körül halt meg. — A körmöci kamara 1528—1539. évi elszámolása a pénzverő mű rendes kiadásáról¹⁷ csak egyes számban számolja el mind az éremvész, mind a bélyegvasmetsző (sculptor és faber) heti bérét. Ha azonban az elszámolt összeget évi átlagra átszámítva egybevetjük az 1564/1565. évi mérlegkimutatás megfelelő tételeivel, akkor azt látjuk, hogy a „sculptor“ heti 4 forintos bére évi összegben megegyezik azzal az összeggel (208 f), amit 1564/1565-ben az éremvésznek a saját személyére és egy segéd után fizettek ki. — A két bélyegvasmetsző és az inaskodó Eysker évi bére ugyanekkor együttesen 234 f-ot tesz ki (104 + 104 + 26). Ezzel szemben az 1528—1541. évi elszámolásban a faber heti bére, 4—7, frt közti ingadozásokkal, 198 (ez csak 29 hét összege), 275, 300, 280, 230, 258, 260, 285, 318, 312, 312, 312 f évi összeget ad. A számadatok alapján jogosultnak látszik, ha mind a „sculptor“ mind a „faber“ bérét az 1528—1539. évi elszámolásban olyképpen értelmezzük, hogy az, akárcsak 1564—1565-ben, nemcsak a mester, hanem segédje, illetőleg segédjei után is volt számítva. Vagyis az éremvész mellett még egy segéddel s 2—3 bélyegvasmetszővel az 1528—1539. években is számolhatunk.

*

Mint említettük, Fuessl személyében Katz 1530-ig visszamenőleg viszi vissza a körmöci éremvésők sorát, ami adatszerűen azonban csak 1536-ig volt igazolható. A kamarai számadások segélyével az éremvésők nemzedékrendjének kérdésében is majd két évtizeddel előbbre juthatunk. A pénzverő rendes kiadásainak idézett heti elszámolása, amely az egyes munkakategóriák bérét rendszerint csak a mesterségnevek (faber, impositor, fusores, stb.) alatt számolja el, az éremvésőt az 1529 november 20-tól 1533 szeptember 9-ig terjedő közel négy esztendő időszakban nem kevesebb, mint 140 alkalommal névszerint is megnevezi, még pedig *Klaus mester (magister Claus)* személyében. A mester személye nem ismeretlen. A körmöcbányai tanácsi jegyzőkönyv egyik bejegyzése már 1516-ban mint az akkori kamaragróf, Thurzó György, szolgálatában álló éremvésőt említi.¹⁸ Az egymást kiegészítő két hiteles adat alapján bizonyítottnak vehető tehát, hogy a körmöci éremvész tisztét a Mohácsot megelőző évtized folyamán, de Mohács után is még legalább hét esztendőn keresztül folyamatosan Klaus mester töltötte be s így az 1516—1533. évi körmöci veretek szerzősége szempontjából is *elsősorban* az ő személye veendő figyelembe. Viszont mi sem indokolja, hogy Lajos király 1508. évi koronázási emlékérmét is neki tulajdonítsuk. Krizskónak az adata ugyanis, aki a körmöci kamara hivatalnokainak névsorában Klaus mestert mint éremvésőt és Hans Krugot mint kémlőmestert (Probierer) az 1508. évnél említi s amelyre Huszár ez érem besorolásánál támaszkodott,¹⁹ az év tekintetében hibás. A körmöcbányai tanácsi jegyzőkönyvnek ugyanis a Krizsko által megadott lapjain a Stempelsammlungban közölt²⁰ 1516. évi, egyébként megegyező szövegű adat található.

¹³ I. h. 166—167. l.

¹⁴ A körmöci kamara 1564/1565 évi mérlegkimutatása: Hofkammerarchiv. Wien, 15378 sz. csomó.

¹⁵ *Katz Viktor*: i. h. 175—176. l.

¹⁶ Körmöcbánya 1542 évi hatvanadadó-lajstroma: Orsz. Lvt., Kincst. oszt., Conscriptioes portarum, fasc. I. 1.

¹⁷ Wien, Staatsarchiv, Ungarn, Fasc. 347: Königin Maria, N° 402.

¹⁸ *Katalog der ... Stempelsammlung*, Bd. IV., Wien, 1906, 1218. l.

¹⁹ I. h. 77. l.

²⁰ L. fentebb a 18. jegyzetet.

Végül még egy-két adatot a körmöci kamara 1528—1541. évi aranyforint elszámolásából arany emlékérmek verésére vonatkozólag.²⁷

1528. dec. 31-én a kamaragróf, Behaim Bernát, parancsára 68 aranyat szolgáltatnak ki emlékérmek verésére („... zu guldem Groschen geben...“).

1529. április 15-én ugyancsak Behaim rendeletére 2 finomaranyból készült emlékérmeket küldenek el a királynőnek, amelyet 20 ar. f értékben számolnak el.²⁸

1530. június 21-én emlékérem készítéséhez („zu gulden Groschen zu machen“) újabb 12 aranyat ad ki az alkamaragróf.

1530. november 17-én a királynő parancsára vernek 4 aranyérmet, amelyekhez 56 drb. aranyat használnak fel.²⁹

1531. június 20-án 20 drb. arany emlékérmeket (gulden Groschen) vernek a királynő részére 145 ar. f felhasználásával.

1532. november 8-án Katzianernek ad ki az alkamaragróf — ajándékba-e vagy pénzért, nem állapítható meg — 20 aranyat emlékérmek verésére.³⁰

1534. február 27-én 6 aranyforintból vernek „arany-garas“-okat.³¹

1538. febr. 5-én Haller Bertalannak adnak el 10 aranyforintot aranygaras készítésére³² s itt figyelemre méltó az a tény, hogy ez alkalommal az emlékérmeket nem a pénzverő éremvésője, de még csak nem is a helyettese, a bélyegvasmetsző készítette, hanem egy polgári aranyműves, az akkor történetesen a városbíró tisztét betöltő Tiburtius. Kitűnik ez a számadásnak a következő tételéből, amely további, a városbírónak a Haller részére készítendő éremhez kiszolgáltattott 10 aranyat számol el.³³ Igaz, hogy értelmezhetjük a szűkszavú bejegyzést olyképpen is, hogy Tiburtius városbíró csak az érmek kiverését végezte a kamarából rendelkezésére bocsátott éremvasak felhasználásával. Ez is kivétel lett volna az általános gyakorlat alól, amely szerint az emlékérmek kiverése az éremverő által készített verővasak felhasználásával az aranyforintverők mesterének a kiváltságos mellékfoglalkozását és — jövedelmét képezte.³⁴

Budapest.

Dr. Paulinyi Oszkár

²⁷ Wien, Staatsarchiv, Ungarn, Fasc. 347, Königin Maria N° 403.

²⁸ „... aus Bevelh des Herrn Camergrafen für Ku. Mt. zwen Groschen von Feyngold geschickt, darfür gerayt in Gold f. 20 d.—“

²⁹ „... aus Bevelh Ku. Mt. zu 4 gulden Groschen zu machen ... f. 56 d. —“

³⁰ „... zu dicken Pfennigen zu machen, dem Herrn Catzian geben ... f. 20 d. —“

³¹ „... sind Groschen aus Goldgulden 6 gemacht, worden aufgehebt...“

³² „... verkaufft dem Bartlme Haller zu ainem gulden Groschen...“

³³ „... dem Herrn Richter der Stett Cremnicz, Herrn Tiburtio für ain Groschen dem Herrn Haller zu machen geben...“ Tiburtius családi nevén Jungferhayer, a Szepességről került Körömbányára, amelynek ismételt (1525, 1529, 1533, 1538, 1541.) volt városbírája (Matunák M. i. m. 145—146. ll.); 1542-ben már csak özvegye él a fiával (a 16. jegyzetben id. hatvanadadó-lajstrom.); Haller Bertalan Mária királynő központi pénzügyi igazgatásához tartozott.

³⁴ L. az aranyverőmester és az éremvésők közt e tekintetben támadt viszályra vonatkozó ügyiratokat Katz-nál, i. h. 175—178. l.

Ezüstjetonok a napoleoni háborúk korából

Gyűjteményekben és katalógusokban gyakran bukkannak fel kis ezüst jetonok, melyek a Napoleon ellen viselt háború utolsó fázisának egyes eseményeit örökítik meg. Tárgyuk és felirataik nyelve után ítélve nyilvánvaló, hogy német vagy osztrák, illetve osztrák befolyás alatt álló területen kerültek kibocsátásra. Kétféle nagyságban fordulnak elő ezek a jetonok és minden típus párhuzamosan ismeretes nagyobb és kisebb formában, tehát a kisebb méretű jetonok a nagyobbak éremképeinek átvételével és utánzásával készülhettek. Közvetlen bizonyítékok alapján abban a helyzetben vagyunk, hogy ki tudjuk mutatni a kisebb méretű jeton-sorozat keletkezési helyét, sőt a készítő mester személyét is meg tudjuk állapítani. Ezáltal ezek a kis jetonok bizonyos fokig magyar vonatkozású emlékekké válnak.

A jetonok tehát a napoleoni háborúk végkifejlődésének egyes nevezetesebb mozzanatait örökítik meg. 1815. II. 26-án indult el Napoleon Elba szigetéről Franciaország felé. Ennek hírére egyrészt híve Murat nápolyi király szabadságharcra hívta fel az olaszokat és betört az Egyházi Állam területére, másrészt azonban a négy nagyhatalom (osztrák, porosz, orosz és angol) III. 25-én megújította vele szemben a chaumonti szerződést, melyben kötelezték magukat 150.000 ember kiállítására. Nem használt Napoleonnak semilyen egyezkedési kísérlete és közben Murat vállalkozása is kudarcot vallott, mert V. 2—3-án a Tolentino-i csatában az osztrákok legyőzték és néhány hét múlva már Bianchi kezébe került az egész nápolyi királyság. A haditerv szerint VII. 1-én kellett volna megindulni a Napoleon elleni koncentrikus támadásnak. Ő ezt megelőzni kívánván, ellenfeleivel szemben korábban felvonult és így következett be a ránézve végzetes waterlooi csata VI. 18-án. Ezután az események gyorsan peregtek. Július 6-án megtörtént Páris átadása, majd Napoleon fogságba esése és szt. Ilona szigetére való száműzetése, végül még az év végén a béke megkötése.

A mi érmeink az olaszországi hadjárat eseményeit, a waterlooi csatát, majd a jelentősebb francia városok megszállását és végül a béke megkötését örökítik meg 1815. V. 2 — XI. 20. közötti időből.

A jetonok alábbi leírásánál Bramsen művére hivatkozunk (Médaillier Napoleon le Grand, 1904) pontos megjelöléssel, hogy melyik típusból ismeretes nála nagyobb vagy kisebb átmérőjű jeton. Az érmek leírása egyébként a következő (ábrázolásukat l. képes táblán).

1. 1815. V. 2. *Aquila elfoglalása.*

E) AQUILA / BESETZT / DURCH F · M · L · / C · NUGENT /
AM 2 · MAI / 1815.

H) Babérkoszorúban hadijelvények.

Bramsen 1608 (nagy), 1609 (kicsi)

2. 1815. V. 2—3. *Tolentino-i győzelem.*

E) SIEG / BEI TOLENTINO / DURCH F · M · L · / B · BIANCHI /
AM 2—3 MAI / 1815 ·

H) Mint előbb.

Bramsen 1610 (nagy), 1611 (kicsi)

3. 1815. V. 3. *Róma elfoglalása.*

E) ROM BESETZT / DURCH F · M · L · / G · NUGENT /
AM 3 · MAI / 1815.

H) Mint előbb.

Bramsen 1612 (nagy), 1613 (kicsi)

4. 1815. V. 11. *Popoli-i csata.*

E) GEFECHT / BEI POPOLI / DURCH F · M · L · / ECKHART /
AM 11 · MAI / 1815 ·

H) Mint előbb.

Bramsen 1617 (nagy), 1618 (kicsi)

5. 1815. V. 16. *St. Germano-i csata.*
 E) GEFECHT / BEI / ST · GERMANO / DURCH F · M · L · / G · NUGENT /
 AM 16 · MAI / 1815.
 H) Mint előbb.
 Bramsen 1620 (nagy), 1621 (kicsi)
6. 1815. V. 23. *Nápoly átadása.*
 E) NEAPEL / NACH EINEM / SECHS WOCHENT = / LICHEN FELDZUG /
 AM F · M · L · / B · BIANCHI / ÜBERGEBEN / DEN 23 · MAI / 1815 ·
 E) Emberfejű bika felett koszorút tartó szárnyas geniusz. Szelvényben NE · Π · ΛΙΤΩΝ
 Bramsen 1623 (n gy)
7. 1815. VI. 18. *Waterloo-i győzelem.*
 E) SIEG / BEI BELLE / ALLIANCE / DURCH HERZOG / V · WELLINGTON /
 UND FÜRSTEN / V · BLÜCHER / AM 18 · IUNI / 1815
 H) Kardon sisak, felette bagoly
 Bramsen 1650 (nagy), 1651 (kicsi)
8. 1815. VII. 6. *Paris megszállása.*
 E) PARIS / NACH EINEM / DREIWOCHENT = / LICHEN FELDZUG / AN DIE / VER-
 BÜNDETEN / HEERE / ÜBERGEBEN / DEN 6 IULI / 1815 ·
 H) Diadalív előtt római harcos
 Bramsen 1671 (nagy), 1672 (kicsi)
9. 1815. VII. 9. *Grenoble átadása.*
 E) GRENOBLE / AN G · D · C / B · FRIMONT / ÜBERGEBEN / DEN 9 · IULI / 1815 ·
 H) Babérággal övezett kardon sisak, felette bagoly.
 Bramsen 1687 (nagy), 1688 (kicsi)
10. 1815. VII. 12. *Lyon átadása.*
 E) LYON / AN G · D · C · / B · FRIMONT / ÜBERGEBEN /
 DEN 12 IULI / 1815 ·
 H) Mint előbb.
 Bramsen 1689 (nagy), 1690 (kicsi)
11. 1815. IX. 20. *Paris-i béke.*
 E) FRIEDE / DER / VERBÜNDETEN / MÄCHTE / M · FRANKREICH /
 GESCHLOSSEN / ZU PARIS / DEN 20 · NOV · / 1815.
 H) Női alak baljában bőségszaruval meggyújtja a halomba rakott hadi zereket.
 Bramsen 1718 (nagy), 1719 (kicsi)
12. 1815. I. *Ferenc (béke).*
 E) FRANCISCUS I · IMPERATOR AVSTRIAE ·
 Mellkép j. babérkoszorúval
 H) DER / GLORREICHE / FRIEDEN / VON 1815 · IST DER:/
 HOHEN VERBÜN:/DETEN SIEGER / LOHN
 Bramsen —

A felsorolt érmek mind ezüstveretben ismereteseek és közülök az Éremtár gyűjteményében megtalálhatók az 1—11. sz. érmekről a nagyobb alakú veretek, a 4, 8, 10, 11 és 12. sz. típusokról pedig a kisebb veretek is. A nagyobb jetonok átmérője 19 mm, a kisebbeké pedig 12 mm. A nagyobb alakú jetonok gyakran fordulnak elő egy elhelyezésükre készített egykorú papírtokban, nyilván így árulták őket annakidején.

A kis jetonok eredetének meghatározását az a körülmény teszi lehetővé, hogy ezek verőtövei a budapesti Állami Pénzverde verőtő-gyűjteményében foglalnak helyet. E verőtövekről ólomlecsapatokat készítettünk és ezen ólomveretek képét együttesen hozzuk az V. képes táblán.

A verőtöveket vizsgálva a következő megállapításokat lehet tenni. Mindenekelőtt valamennyi felsorolt jeton kisebb alakú (12 mm átmérőjű) veretéről van verőtő, tehát ezek a kis érmek mind egyszerre és együtt készültek. Már az érmek leírásánál kitűnt, hogy több előlapnak ugyanaz a hátlap felelt meg. A verőtövek esetében ez oda módosul, hogy minden hátlapi típusból csak egy verőtő van és ezzel verték a különböző előlapú, de azonos hátlapú jetonokat. Tehát a 12 jeton változatnak 6 hátlapi verőtő-változata van, illetve ehhez jön még két verőtő, mert a 8. hátlapról

valami okból két egyforma verőtő készült, a 12-ről pedig 2 változat van, az egyik C. W. f. jelzéssel. Az előlapi éremképekről is készült néha két verőtő, így a 2. sz. érem előlapjáról, nyilván, mert az első verőtő hibás lett, amint azt látni is lehet. A 6. sz. érem előlapjáról 3 verőtő ismeretes, melyek közül kettő azonos, míg a harmadiknál a szöveg betűinek távolsági beosztásában van eltérés az egyes sorokon belül. Így a 12. jetonról összesen 14 előlapi verőtő ismeretes. Tehát az elő- és hátlapi verőtövek összes száma 23.

Együttesen nézve a verőtövek ólomlecsapatait azokon az éremképet övező felületen különböző jeleket vehetünk észre. Ezek közül az apró pontokból álló figurák jelentését könnyen meg lehet magyarázni. Ezek az ábrázolások ugyanis azt jelzik, hogy melyik előlap, melyik hátlaphoz csatlakozik, vagyis ezek a figurák nem egyebek, mint a megfelelő előlapi éremkép kissé vázlatosan odavetett rajzai. Ilymódon kívánták megjelölni a hátlapokat abból a célból, hogy a verésnél minden tévedés kizárásával a megfelelő előlappal tudják őket párosítani. A másik előforduló jegy egy körvonallal elhelyezett W betű és ez a jegy a verőtövek őrzési helyével egybevetve lehetőséget nyújt az érmek eredetének felderítésére.

Tudvalevő dolog ugyanis, hogy a budapesti Állami Pénzverő gyűjteményében lévő verőtövek a korábbi körmöcbányai pénzverő anyagával együtt kerültek még az 1914–1918. évi világháború befejezése után jelenlegi őrzési helyükre. Körmöcbányán azonban nemcsak körmöci eredetű verőtöveket őriztek, hanem odakerültek annakidején az 1871-ben megszűnt gyulafehérvári pénzverő régi verőtövei is. Tehát a mi verőtöveink lehetnek úgy körmöci, mint gyulafehérvári eredetűek. Részint a W jelzés, részint pedig a 12. sz. jeton előlapi verőtöveinek C. W. f. jelzetű változata (mely nem került kiverésre) eldöntik a kérdést, illetve kétségtelenné teszik, hogy a verőtövek annakidején Gyulafehérvárt készülték.

A C. W. f. jelzés, valamint a verőtöbe beütött W betű nem jelölhet ugyanis mást, mint Wurschbauer Károly éremvéső nevét, aki a XIX. sz. első felében a gyulafehérvári pénzverdében dolgozott. 1774-ben született Grazban, 1794-ben mint vésnök-adjunktus került Gyulafehérvárra és rövid gүнzburgi megszakítástól eltekintve 1841. V. 18-án bekövetkezett haláláig itt dolgozott (Stempelsammlung Wien IV. 1373 l.). Számos emlékérmét készített és ezek sorában van egy, mely 1817-ben készült Ferenc császár erdélyi látogatása alkalmából (Huszár—Procopius 511.) teljesen hasonló stílusban, mint az említett jeton. Itt is a felirat a hátlapon több sorban van elhelyezve és ennek a hátlapi verőtöve szintén együtt található a szóbanforgó jetonok verőtöveivel, tehát ez a körülmény is igazolja, hogy ezek mind együtt készültek Gyulafehérvárt.

Wurschbauer több műve — különösen a miscellán néven ismert keresztelő, barátság, stb. érmek — gyakran Stuckhardt Ferenc hasonló tárgyú műveinek utánzásával készültek és ez a körülmény némi támpontot nyújt arra, hogy a nagyobb jetonok mesterét is esetleg Stuckhardt személyében próbáljuk keresni. Sem Bramsen, sem a jetonok többi közlője azok eredetére semmilyen felvilágosítást nem nyújt, de az analóg esetek alapján könnyen feltételezhető, hogy Wurschbauer ez alkalommal is Stuckhardt műveit utánozta.

A fentiek után kétségtelennek tekinthető, hogy a jetonok kisebb alakú változatai a gyulafehérvári pénzverőben kerültek kivitelre és valamennyi Wurschbauer Károly műve. Jelentékenyen bővítik Wurschbauer eddig ismert műveinek elég tekintélyes sorát.

Huszár Lajos

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

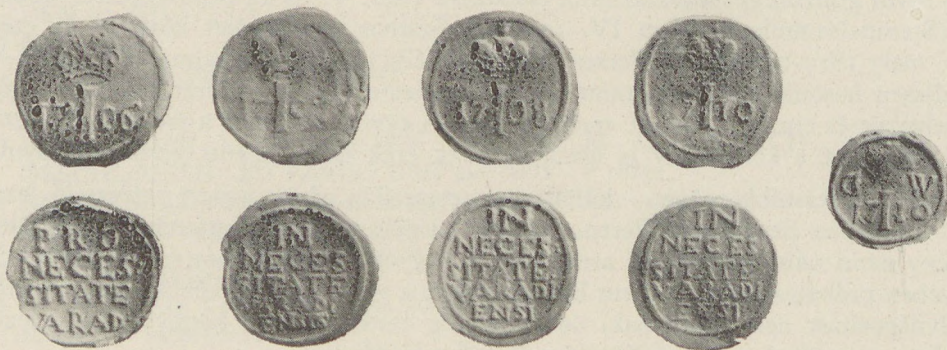
Váradi szükségpénzek a kuruc ostromzár idejéből (1705-1710).

A Rákóczi-kor érmészetének ritka és megbecsült emlékei a kurucok által körülzárt várak szükségpénzei: a *nummi obsidionales*. 1704-ben Eperjesen, 1705-ben Liptóváron, 1706–1708 között és 1710-ben Váradon került sor kibocsátásukra.¹ Van olyan adatunk is, — bár értelme nem elég világos, — hogy Kassán is vertek a város ostroma idején szükségpénzeket.² Ezek voltaképpen nem is pénzek, hanem a folyó pénzre szóló utalványok: az elrekesztett várban pénzszűke állott elő, a kereskedelem folyamatosága és a katonaság zsoldjának fizetése érdekében kisegítő eszközről kellett gondoskodni, a rézbárcák ilyen folyó pénzt helyettesítő eszközök voltak. Kevés példány maradt fenn belőlük, mert a szükség megszűntével átváltották és beolvasztották őket. Keletkezésükről, — az eperjesit kivéve, — csak nagy körvonalakban tudunk számot adni, s új adatot nehéz találni róluk; az újabb munkák a régi adatokat ismételgetik. Különösen kevés az, amit a váradi szükségpénzekről tudunk. Tanulságos számbavenni régebbi irodalmát.

Először Klotz említi 1765-ben s 1708. évi példányának rajzát és leírását is adja:³

„In bello contra legitimum principem a Ragozio excitato, rebellis Waradinum ut caperet, summa ope nitebatur. Cum vero non posset obsidione illam urbem rapiori includere, circumiacentes arces cepit, et fame illam ad deditionem cogere peragit. Quare illud effecit, ut praefectus Caesareus, Stephanus de Becker, omnium rerum inopia premeretur, atque ut tantum haberent, quo cibum et pontum emerent milites, has numos cuderet.“

A magyar numizmatikai irodalomban először Weszprémi István tárgyalja Keresztési Józsefre hivatkozva, s bemutatja az 1707. évi példány ábráját is:⁴

„Nummus cupreus loco omnium ultimo exhibitus, a laudato statim superius Viro, Iosepho Keresztessio, ad cupream eruditionis et morum aetatem relegando, adiecta historiola, nobiscum communicatus, etsi recentioris fit aetatis, ob summam tamen raritatem ad reliquorum censum hic referri meruit; cuius pars antica habet Litteram I. corona tectam, et ab utroque latere numeris 1707. in aliis similibus 1706. et 1708. stipatam, postica vero: IN NECESSITATE VARADIENSI, cui conflando occasionem praebuisse certo intelleximus Franciscum Rákóczium, notissimum principem seditiosum, qui dum arcem M. Varadinam capere summa ope niteretur, verum arctiori obsidione Urbem cingere nequiret, loca circumiacentia occupavit, et Ductoribus exercituum Georgio Lib. Baroni Palotsai et Steph. Bone, una cum milite in oppidulo vicino Püspöki haeren-

¹ A rájuk vonatkozó irodalmat Huszár Lajos foglalta össze *A kuruckor érmészete* című tanulmányában. (Különlenyomat a Rákóczi Emlékkönyvből.)

² L. *A kassai pénzverőház 1705–1710. című dolgozatomat.* (Különlenyomat a Numizmatikai Közöny XL/1941 évfolyamából.)

³ Christian Adolph Klotz: *Historia numorum obsidionalium cum figuris aeri incisis.* Altenburg, 1765. 124.

⁴ *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Excerpta ex adversariis auctoris.* Centuria tertia. Decas I. et II. Tomus IV. Viennae, 1787. 486.

tibus arcem hanc ad deditionem cogere intendit. Etsi Rakotziani bis per Caesareanum Ducem Rabutin repulsi fuerint, obsidio nihilominus per tres annos duravit, qua re id effectum est, ut Praefectus Arcis, Steph. de Becker, Caesari devotus, summa rerum omnium inopia pressus, tantum habere posset, quo milites in arce sustentarentur, collectis undique vasis cupreis, Numum hunc, in quo I. Iosephum Regem designat, cudere coactus est.“

Keresztési Józsefnek, a nevezetes éremgyűjtő prédikátornak, a *Numo-Theka*-ja kéziratban maradt, éppen ezért, de Weszprémivel való összefüggése érdekében is, adjuk az ő szövegét is:⁵

„A' Kurucz Világra tartozik egyegy Kis Réz Pénzetseke is, melly Bihar Vármegyében Nagy-Váradon veretett, ezenn: a.) Fedeles Korona alatt egygy I betű, mely Jósef Császár és Király neve, e' mellett két két felől: 17—07. b) IN — NECES — SITATE — VARADI — ENSI.

Nota I. Ezt, a' szükségben vert Pénzt, a' szülte, hogy a' Kuruczok vágyakozván a' Váradi Várnak birására, de közlől meg szállani tehetségekbenn nem lévén, a' körül belől levő Helységeket foglalták el. Báró Palotsai György, és Bóné István lévén a' Kuruczok vezéri, Ezeknek Katonáik Püspökibenn nyaraltak és a' Templom körül ásott föld lyukakbann teletek — a' mint a Püspöki Reformata Ekklesia Protocolluma is bizonyítja — hogy éhséggel kényszerítsék Váradot a' maga megadására. Ezeket Rabutin Generális kéttzer is elkergette ugyan, de egyegy rész Potsaj-nál, más rész Félegyházánál megtelepedtek és így 3 Esztendeig tartották Váradot Bloqádába, mellyből a' lett, hogy a' Váradi Várnak Német Commendánsa, Becker István, és a' vele lévő Labanczok mind pénzekből, mind élésekből ki fogyván, a' réz edényeket össze-szedték, és azokból veretett az ilyen pénz, minemüket lehet látni 1706. és 1708. Esztendőkről is.

Ezt röviden megemlíti Christ Adol. Klocz in opusculis Numariis Cap: III de Numis obsidionalibus No 63 pag: 347. — Veszprémi István pedig Biograph: Mediocr: Tom: IV. pag: 486. Historiájával, 's más pénzekkel egygyütt töllem vévén Váradról. Világ eleibe botsátotta ezt is, de hibásan és köszönet nélkül.“

A negyedik olyan szerző, akit forrásként szoktak idézni: Keresztúri József. A váradi püspökség és a káptalan történetében ő is megemlékezik erről a váradi nevezetességről. Újat nem mond, Weszprémitől vette adatát. Őt bátran mellőzhetjük.⁶

Az újabb irodalomban sem merült fel új adat, tehát amit tudunk, voltaképpen Keresztésitől tudjuk. Látjuk, mennyire keveset meríthetünk belőle is: nagy vonásokban a történeti helyzet ismeretét és a szükségpénz három évjáratáról (1706, 1707, 1708) való tudósítást. Keresztési még nem tudott arról, hogy a váradi monétának három típusa volt:

1. E) Korona alatt I betű, oldalt évszám. H) PRO / NECES SITATE / VÁRAD. 1706.
2. E) Mint előbb. H) IN / NECES / SITATE / VARAD / ENSIS 1707—1708. 1710.
3. Egyoldalú kis rézpénz. Korona alatt I, mellette két oldalt G—W és évszám. 1710.

A tárgyi emlékek tehát bővítik ismereteinket, s az sem lehetetlen, hogy még vannak lappangó évjáratok is, s talán nem is mindegyik maradt fenn korunkra. Számottevő eredményeket ezen az úton már aligha remélhetünk, s miként a Rákóczi-kor más pénztörténeti kérdéseiben, ebben is levéltári kutatáshoz kell folyamodnunk.

A kutatás során két adatra bukkantunk. Első adatunk a szükségpénz bevezetését megelőző időből való, s a váradi pénzinségről nyújt tájékoztatást, s arra nézve is bizonyítékot szolgáltat, hogy a német várőrségek valóban használták a libertást kiegészítő fizetési eszköz gyanánt. 1705 április 10-én — nagypéntek napján — „a rácság felesen össze vervén magát, az élest Váradra bevitte, és a váradi bloquádát kevés kárral a Püspöki sánczbul kinyomta.“⁷ A kár inkább anyagi

⁵ *Numo-Theka* vagy, olly Pénzes Ládácska A' Mellybe ... mellyeket sok Esztendők alatt össze szeregethetett Rendel le rakta, 's rövid Jegyzésekkel megvilágosította Keresztési József Bihar Vármegyében Szalatsi Ref. Predikátor. 1795. A' Kéz-Írásról Le-irta Juhász T. Mihály Szalatsi Notarius. 1822. (Kézirat a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában.)

⁶ *Compendiaria descriptio fundationis ac vicissitudinum episcopatus, et capituli M. Varadiensis.* 2 köt. Nagyvárad, 1806. II. 105—106.

⁷ Dobozi István debreceni főbíró jelentése Károlyi Sándor generálisnak: Debrecen, 1705. április 12. A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. V. 178.)

volt: odaveszett az a summa, melyet Baranyai Miklós hadbiztos Gödény Pál ezerének fizetésére küldött a hadipénztárba.⁸ Egy elfogott váradi német katona — Hans Mikkel — vallomásából később kiderült, hogy a pénz a németek kezébe jutott, s a váradi parancsnok szétszattatta katonái között.⁹ A kurucokat nagy veszteség érte, mert egy-egy németnek két forint jutott a Püspökinél zsákmányolt libertásokból. Névértékét leszállítva hozták forgalomba: egy libertás 10 poltura, Váradon azonban csak 2 polturában járt. 1705 elején már jelentkezett a rézpénz vásárló erejének csökkenése, de korántsem olyan mértékben, hogy ez a váradi devalvációt indokolta volna.¹⁰ A libertás rézéértéke névértékének kb. egynegyede volt, Váradon valóságos értékén alul hozták forgalomba, nyilván azért is, hogy a kuruc rézpénz becsét a Várakörnyéki falvakban is alászállítsák, s ezzel is nehezítsék a kurucok helyzetét.

1705-ben még nem vertek szükségpénzt a várban. Mielőtt erre sor került volna, kuruc pénzek forgalomba bocsátásával enyhítettek a pénzhiányon. Ez a megállapításunk azért fontos, mert erre másutt is van adatunk. Newald említi, hogy Eperjesen Vilson ssászári parancsnok is libertásokat használt fel forgalmi pénznek, ellátva ezeket egy megkülönböztető jellel, a császári sas jegyével.¹¹ Ha a váradi analógiát figyelembe vesszük, nincs okunk kételkedni az eperjesi adat hitelességében. Nem lehetetlen, bár nem valószínű, hogy a német kézre került váradi libertásokat is felülbélyegezték.

A másik adat még becsebb, mert a szükségpénz veretésének kezdetéről tudósít. Steöszel Kristóf 1706. június 25-én Debrecenből ezeket írja Károlyinak:¹²

„Ez el mult alkalmatossággal el feleitettem Nagyságodnak *ujságul* fel küldeni váradi rész polturát és kis pénzt, melyet ot helyben egy kerék jártóval veretik; ime accludálva megh küldöttem Nagyságodnak.“

E tudósítás szerint 1706 nyarán kezdettek hozzá szegényes eszközökkel a pénzgyártáshoz. Még csak nem is lakatos, vagy kovács volt a váradiak pénzverő-mestere, hanem egy kerékgyártó. Steöszel „*ujságul*“ küldi fel Károlyinak a váradi pénzeket, tehát korábbi évjáratuk nem volt. Mindjárt kezdetben két fajtát vertek, valószínűleg a későbbi években is.

Ha Becker váradi kommandáns jelentései a Hadi Tanácshoz Bécsben megmaradtak, a további kutatás sem reménytelen, s még új adatokkal gazdagodhatik a kuruc pénztörténetnek e kicsiny, de érdekes részlete.

Esze Tamás

⁸ Károlyi elfogatta Kállai Ferencet, a Gödény-ezer alezredesét és a pénz elvesztése miatt hadbírószág elé állította, a bíróság azonban felmentette. Pinkóczi Zsigmond zászlótartó vallomásában ezeket mondotta: „mikor az Gyuladás az Sándczba esett, Kállaj Ferencz Uram, mivel substitutus Commendo volt, félvén attul, hogy az ellenség az tüzet meg látván, superveniál, az hadakat ki vitte; én is ő kegyelme után menván, mondtam ő kegyelmének: Kapitány Uram az pénz az házban maradt, melyre ő kegyelme ezt felelte: nekem semmi közöm nincsen hozzá, mondgya meg kegyelmed Kapitány Gödény Pál Uramnak, miért nem visel ő kegyelme gondot? melyre nézve vissza menván én, és meg mondván Gödény Pál Uramnak, ő kegyelme az hajdukkal vitette az belső Sándczban, az házból pedig Kerlesj István Uram vitte ki az uczára, onnan vitték el az hajduk.“ Az 1705. június 15-én tartott vizsgálat jegyzőkönyvéből derül ki az esemény napja. Az ítélet június 16-án kelt. (Károlyi-levéltár. Kuruckori iratok. 1705. Jun. Fasc. 3 C. no 41.)

⁹ Keltezetlen vallomása Komáromi György bihari alispán 1705. június 1-én kelt levelének melléklete. (U. ott. 1705. Jun. Fasc. 2 B. no 2.) „A mely Urunk pénzét el nyerték, mint híják (Libertás) két polturában jár, egy Németnek jutot két forint a Püspöki nyert pénzbul.“

¹⁰ 1706 januárjának végén még ez a helyzet: a vásárokon a kereskedők „fejér pénzen is szintén úgy tartják s adják marhájokat s portékájokat mint rézpénzen; de két annyi áron, mint másszor szokták adni.“ (A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. V. 378.)

¹¹ J. Newald, *Beitrag zur Geschichte d. öst. Münzwesen im ersten Viertel des XVIII. Jahrhundert.* (Be-richte und Mitteil. d. Altertums-Vereins zu Wien. 1881.)

¹² Károlyi-levéltár. Kuruckori iratok. Irregestrata.

Az utolsó Kossuth-bankó

Közvetlenül a kiegyezés küszöbén az 1866-iki olasz-porosz-osztrák háború adta a végső lehetőséget Kossuth Lajosnak, hogy Magyarország függetlenségét fegyveres erővel kivívja. Az emigráció hadviselő-félként való elismeréséről a firenzei kormánnyal maga Kossuth tárgyalt, Berlinben pedig Bismarckkal, annak régi és szíves ismerőse, Kiss Miklós volt honvédezredes vette fel a kapcsolatot. Magyarországnak Poroszországgal való együttműködéséről a reménylett háborúban szóló emlékiratában, amelyet a kancellárhoz intézett és Kossuthnak is megküldött, írja Kiss Miklós, hogy a hadviseléshez a pénzt könnyen elő lehetne teremteni magában az országban, mert Magyarországnak egy fillérnyi államadósága sincs, az osztrák terhekből soha el nem vállalt semmit, „ki lehet tehát bocsátani nemzeti bankjegyeket, melyeket Berlinben előre nyomatnának és melyek, Poroszország védelme (garantiaja) mellett elégségesek, hogy ne csak a magyar hadsereg, de a benyomult porosz hadsereg is megéljen az egész hadjárat alatt.” Másfél hónap múlva ismét figyelmezteti Kossuthot, hogy magyar bankot burkus garancia mellett haszonnal lehetne nyomatni.¹

Kossuthnak aligha volt szüksége, hogy más hívja fel figyelmét a háború finanszírozásának modern eszközére. Már a szabadságharc idején, mondhatni a fegyverekkel egyenlő értékűnek vallotta a jegykibocsátás lehetőségét: Mikor a fegyverletétel miatt menekülni kényszerülve Bem futár útján visszatérésre unszolta, az volt felelete, hogy csak úgy térne vissza, ha Görgey seregei hívnák, a pénzsajtó dolgozhatnak és az ő rendelkezésére áll.² A francia-olasz-osztrák háborúhoz, tudjuk, jó előre felkészült Angliában a bankjegyper során megsemmisített papírpénzzel. De amint ragaszkodott, hogy az olasz és porosz kormányokkal szemben a legfőbb vezetés az ő kezébe fusson össze, a bankönyomtatást sem akarhatta a berlini magyarokra bízni, annnyival inkább, mert ott rövidesen a hűséges Kiss Miklós helyébe a már eleve is gyanakvással fogadott, az állítólagos magyarországi comité nevében sürgölődő gr. Csáky Tivadar és Komáromy György léptek előtérbe, akik végül csakugyan az egész mozgalmat kompromittálták haszonleső eljárásukkal.³

Kossuth a háború kitörésével az olasz kormány székhelyére Firenzébe utazott, itt érte a königräzti, július 3-iki, nagy győzelem, egyszersmind III. Napoleon békeközvetítésének híre. Míg az új politikai helyzet kialakul, elhatározta tehát, — mint írja — „Turinba szaladni, hogy ott fiaim heliographikus találmányával Ferenc fiam által egy pár réztáblát vétessek munkába magyar pénzjegy-nyomatás végett.”⁴

Ez az első nyoma annak, hogyan készült az az öt darab maratott réz anyalemez, amelyet a Parlamenti Múzeum őriz.⁵

A napló július 12-iki bejegyzése további részleteket mond el: „Megállapítottam a magyar pénzjegyek szövegét. Ferencz fiam vállalta magára az összeállítást, a művészi és technikai részét a munkának, mely azon photographure (!) találománnyal, melyben fiaim is részesek, fog saját házi műhelyünkben *Drivet* mérnök százados által effectuáltatni.”⁶

Ismeretes, Kossuth Ferenc nemcsak mint mérnök volt gyakorlott rajzoló, hanem arc- és tájképet is festett, sőt a bankjegylemezekhez hasonló rézmaratású műlapokat is készített, a bankjegyek kivitelezésére tehát könnyen vállalkozhatott. A munka befejezését mégsem ő végezte el, mert atyja megbízásából az olasz király főhadiszállására kellett utaznia és a lemezek megmunkálása Drivet-re maradt, aki azt július végére fejezhette be.⁷

¹ Kiss Miklós levele Kossuth-hoz. Berlin, 1866. máj. 14. Kossuth Lajos iratai VI. k. Bpest, 1898. 131 – 132. – Emlékirata Bismarckhoz 1866. máj. 21. U. o. 138. – Kiss Miklós Kossuth-hoz. S. Ange, 1866. júl. 1. U. o. 264.

² Kossuth Bem Józsefhez 1849. aug. 14. Idézi Faragó Miksa, Adalékok a szabadságharc pénzjegyeinek és jegynyomdájának történetéhez. Numizmatikai Közlöny IX. évf. 1910. 89.

es jegynyomdájának történetéhez. Numizmatikai Közlöny IX. évf. 1900. VII. Bpest. 1900: Csáky – Komáromy-féle üzemek. (100–140. lap) hozzá: Kienast, A., Die Legion Klapka. Wien. 1900. — Társas 6-iki bejegyzés. U. o. 218. — Majd alább:

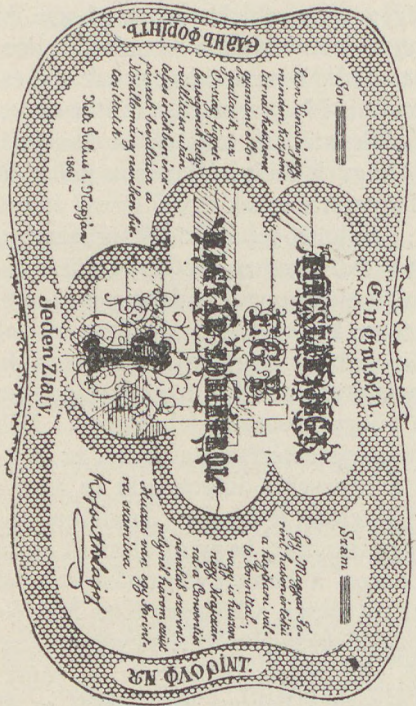
⁴ Kossuth naplója 1866. május 27. – július 23. Július 6-iki bejegyzés. U. o. 218. – Majd alább: „Éjjel Turinba mentem, hogy megállapítván a magyar bankó alakját és szövegét, Ferenc fiam annak rajzát elkészíthesse és találmánya segítségével rézre áttételét munkája vehesse.” U. o. 230.

⁵ A Parlamenti Múzeum anyaga 1949 végén az Orsz. Magyar Történeti Múzeumba került és azóta is ott van.

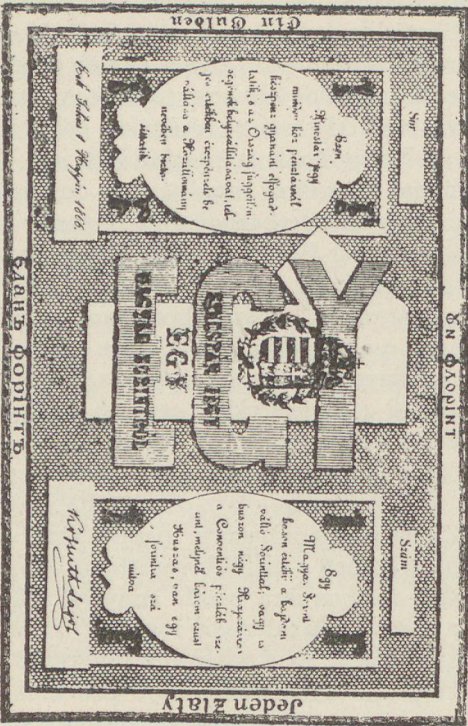
⁶ U. o. 237–8. — Drivet századosnak sem a Thieme-Becker Künstler-Lexikonban és az Enciclopedia Italiana-ban, sem Kienast id. művében és Vigevano Attilio: *La legione Ungherese in Italia*, Roma 1924. c. műben nem akadunk nyomára. A Parlamentí Múzeum őrzetében található egy ismeretlen férfi-arcképet ábrázoló heliogravűr *Procédé Drivet* jelzéssel. *Leipziger*, Firenze 1866. júl. 27. és hozzá Kossuth Ferenc

⁷ Kossuth Lajos Tivadar levele Kossuth Lajoshoz. Firenze 1866. júl. 27. és hozzá Kossuth Ferenc jegyzete. Kossuth iratai VI. 438. „Tanárky (Gyula) írja, hogy Drivet szombatra reméli a réztáblákat elkészíteni.“ Júl. 27-ike péntekre esett, így vagy júl. 28. vagy aug. 4-ike értendő.

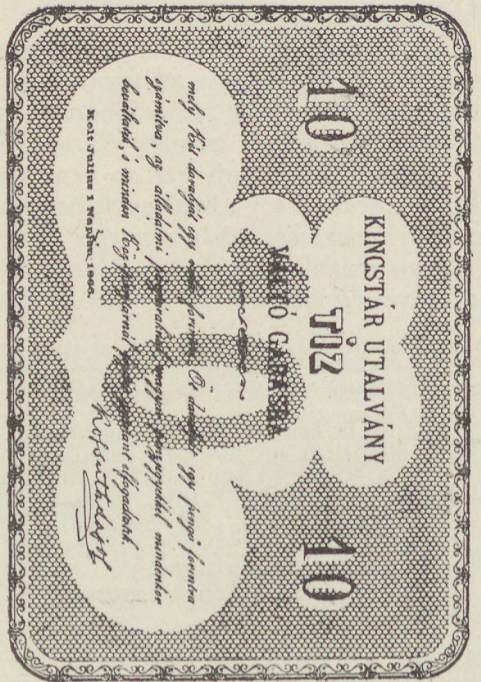

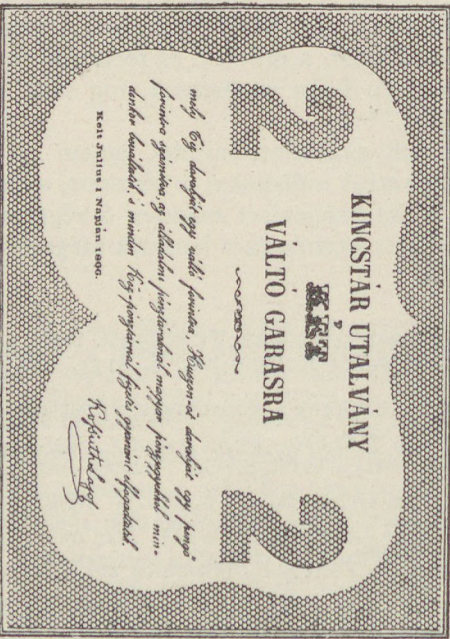
1

2

3

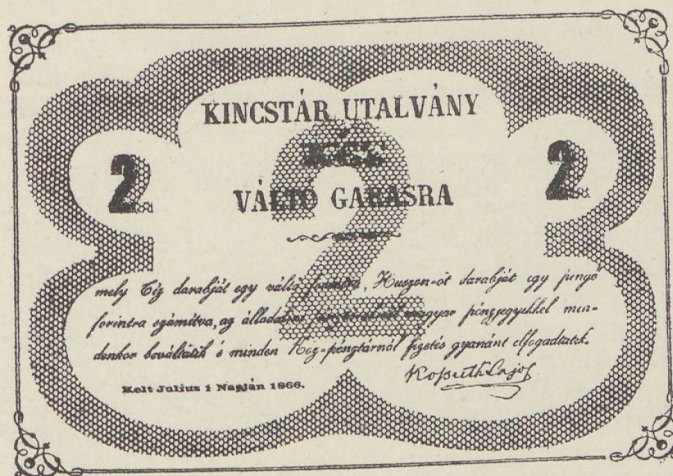

4

Közben Kossuth gondolt a bankjegysajtó megindítására is. Csáky Tivadarnak Torinóban jártakor 20.000 frankot kölcsönzött abból az összegből, amelyet az olasz kormánytól kapott a magyar légio újjászervezésére és politikai akciói költségeinek fedezésére. Július 16-áról megsürgette Csákyt, hogy a kölcsönt a porosz kormánytól kapott másfélmillió frankból mihamarabb fizesse vissza, mert szüksége van reá „bankjegy-nyomtatás végett.”⁸

A sajtó megindítására mégsem került már sor. Az anyalemezeken semmi nyoma annak, hogy galvanoplasztikai úton dúcokat készítettek volna azokról, legfeljebb pár próbalevonatot húztak le a szinte teljesen érintetlen lemezekről.

5

A porosz túl gyorsan nyomult előre, míg az olasz hadvezetés csütörtököt mondott, Magyarországon pedig nemhogy a hangoztatott felkészésre, de még egy tüntetésre sem telt Csákyék állítólagos szervezetétől. A prágai békével a nemzet elszalasztotta Kossuth életében az utolsó alkalmat függetlensége kivívására. Most már a bankjegynyomtatás gondolatával is fel kellett hagyni.

*

A lemezek leírását a következőkben ismertetjük:

A lemezek nagysága 110-szer 153 milliméter és ezekre van mint klisékre negatívan maratva a tervezett bankjegyek rajza. (A maratások képeit lásd a mellékelt ábrákon némileg kisebbítve). A tervezett kincstári jegyek vagy kincstári utalványok 1 magyar forint, továbbá 10 és 2 váltógaras értékben kerültek volna kibocsátásra. A klisék tanúsága szerint valamennyinek a keltezése 1866 július 1. és Kossuth Lajos aláírását viselik. Két különböző rajzváltozatú tervezet készült az 1 magyar forint és a 2 váltó garas értékekből, a 10 váltó garas címletből csak egy változat ismeretes.⁹ A forint értékű címleten az értékjelzés különböző nemzetiségi nyelveken is előfordul, a garas-értékű címletek felirata viszont csak magyarnyelvű.

Az egyes címleteken a következő szövegek olvashatók:

1. 1 magyar forint (1. ábra): ... „Ezen kincstárjegy minden közpénztárnál készpénz gyanánt elfogadtatik, s az Ország függetlenségének helyreállítása után teljes értékben ércpénzeli beváltása a Közállomány nevében biztosítottatik.” És „Egy Magyar Forint hason értékű a hajdani váltó Forinttal; vagy is huszon négy krajczárral a Conventió pénzláb szerint, melynél három ezüst Huszas van egy Forintra számítva.”

2. 1 magyar forint (2. ábra): Ugyanaz a szöveg a következő eltéréssel a felirat első részében: ... „az Ország függetlenségének helyreállításával...”

⁸ Kossuth Lajos Csákyhoz. Firenze 1866. július 16. U. o. 413.

⁹ A Parlamenti Múzeum a kliséket együttesen szerezte vétel útján. Nem állapítható meg, hogy a felsorolt értékeken kívül más címletű kincstári utalványokról készült-e klisé vagy az ismeretes darabok egyben az összes változatot is jelentik-e.

3. 10 váltó garas (3. ábra): ... „mely Két darabját egy váltó forintra, Öt darabját egy pengő forintra számítva, az álladalmi pénztáraknál, magyar pénzjegyekkel mindenkor beváltatik, s minden Köz-pénztárnál fizetés gyanánt elfogadtatik.“

4—5. 2 váltó garas (4. és 5. ábra): ... „mely tíz darabját egy váltó forintra, Huszon-öt darabját egy pengő forintra számítva, az álladalmi pénztáraknál magyar pénzjegyekkel mindenkor beváltatik, s minden Köz-pénztárnál fizetés gyanánt elfogadtatik.“

Fejős Imre

Körmöcbányán 1868-1912 években vert emlékérmek jegyzéke

A körmöcbányai pénzverő hivatal igazgatósága 1912. okt. 28-án kelt hivatalos kísérlével együtt annakidején elküldte a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára részére az ottani pénzverőben 1868 óta kiverésre került emlékérmek rövid jegyzékét, annak megjelölésével, hogy melyik évben milyen fémből és milyen nagyságban kerültek kiverésre. Minthogy ebben az időszakban vert emlékérmek igen nagy száma készült előbb bécsi, majd később budapesti különböző éremverő intézetekben, éremtani szempontból, de a készítő művészek utáni esetleges kutatás érdekében is igen lényeges e jegyzék ismertetése. Kár, hogy a jegyzék nem adja a készítő vésnökök és éremművészek neveit és ugyancsak kár, hogy nem terjed legalább az 1914. évig, de így is e hivatalos, tehát megbízható lista közlése véleményünk szerint hasznos jelent a későbbi éremtani kutatások számára. A jegyzék az Éremtár irattárában 163/1912. sz. alatt található, és az alábbiakban az érmekeket meghatározó adatok szószerint vannak közölve.

Az érmeke jegyzéke.

1. 1870. A m. kir. földművelésügyi minisztérium jeles dohánytermelés jutalmául 39 mm arany, 47 mm ezüst és 63 mm bronz.
2. 1871. A földművelési ipar terén szerzett érdem elismeréséül 39 mm arany, 47 mm ezüst és 63 mm bronz.
3. 1872. Aradi gazdasági egyesület érme 34 mm arany, 41 mm ezüst.
4. 1877. Egri ipar- mű- és termény kiállítási érem 45 mm bronz.
5. 1878. II. József altárna keresztülyukasztása alkalmával készített érem 29 mm arany, ezüst és bronz.
6. 1880. Budapesti egyetem jubileumi érem 67 mm arany és bronz.
7. 1880. Gr. Széchenyi István emlékszobor leleplezési érem 50 mm arany, ezüst és bronz.
8. 1880. Békésmegyei gazdasági egyelet érem 34 mm arany, 45 mm ezüst és 56 mm bronz.
9. 1880. Vasmegyei gazdasági egyesület érem 36 mm arany és ezüst.
10. 1880. Temesvármegyei gazdasági egyesület érem 29 mm arany, 56 mm ezüst, 75 mm ezüst és bronz.
11. 1883. Országos vadász egylet érem özzel 57 mm bronz.
12. 1883. Országos vadász egylet érem szarvassal 67 mm bronz.
13. 1883. Alsófehérmegyei gazdasági egyesület érme 50 mm ezüst és bronz, 32 mm bronz
14. 1884. Magyaróvári torna egyleti érem 35 mm ezüst.
15. 1884. Magyar orvosok és természetvizsgálók 23. vándorgyűlésekor kiosztott érem 50 mm ezüst és bronz.
16. 1884. Magyaróvári gazdaszati akadémia Kazinczy-kör érme 29 mm bronz.
17. 1884. Torontálmegyei gazdasági egylet érme 30 mm arany, ezüst és bronz.
18. 1885. Szolnok Doboka megye gazdasági egyesület érme 29 mm ezüst.
19. 1885. Tisza Kálmán 10 éves minisztériumi jubileumi érme 70 mm arany, ezüst és bronz.
20. 1885. Az 1885. évi országos kiállítási érem 65 mm bronz és 52 mm bronz.
21. 1887. Országos magyar és Nógrád megye gazdasági egyesület érme 60 mm bronz.

22. 1886. Képzőművészeti nagyérem államdíj 60 mm arany és 43 mm arany.
23. 1888. Pécsi kiállítási érem 47 mm ezüst és 63 mm bronz.
24. 1889. II. Rákóczi érem (utánveretek) 50.45 mm arany, ezüst és bronz, 42 mm arany, ezüst és bronz.
25. 1890. Selmeci athleta club érem 39 mm ezüst és bronz.
26. 1890. Aradi vértanúszobor leleplezési emlékérem 56 mm arany, ezüst és bronz.
27. 1890. Amateur fotografiai kiállítási érem 84 mm ezüst és bronz.
28. 1890. Aradi kiállítási érem 47 mm ezüst és 63 mm bronz.
29. 1891. Temesvári kiállítási érem 47 mm ezüst és 63 mm bronz.
30. 1891. Földművelésügyi minisztérium érme a mezőgazdaság terén szerzett érdem elismeréséül 39 mm arany, ezüst és bronz.
31. 1892. Selmeci akadémia új épülete felavatásának emlékérmé 36 mm ezüst és bronz.
32. 1892. I. Ferenc József koronázási jubileumi érem 22 mm ezüst.
33. 1893. Pénzverdei zászló felszentelésének emlékérmé 29 mm alumínium.
34. 1894. Nagybányai bányászati közgyűlés Wekerle érem 36 mm ezüst és bronz.
35. 1894. Kassai tanulók torna verseny érme 29 mm arany, ezüst és bronz.
36. 1895. Belházy N. János m. t. érme 42 mm ezüst és bronz.
37. 1895. Magyaróvári atletikai club érme 35 mm ezüst és bronz.
38. 1895. Vajdahunyadi bányászati közgyűlés 25 mm nikkel.
39. 1896. A kolozsvári m. kir. Ferenc József egyetemnek tett adomány emlékére 39 mm arany.
40. 1896. Az 1896. évi országos kiállítási érem. Milleniumi állami díj 39 mm arany és ezüst.
41. 1896. Az 1896. évi országos kiállítási érem. Kiállítási érmek 85 mm bronz, 70 mm bronz és 60 mm bronz.
42. 1896. Pénzverő hivatali kiállítási érem 24 mm alumínium.
43. 1896. M. kir. földművelésügyi minisztérium érme „Az állattenyésztés terén szerzett érdem elismeréséül” 39 mm arany és 47 mm ezüst.
44. 1896. Az iparművészeti múzeum állami nagy aranyérme 60 mm arany.
45. 1897. Rimaszombati bányászati közgyűlés érme 42 mm ezüst, bronz és alumínium.
46. 1897. Szilágyi Sándor érem 48 mm arany, ezüst és bronz.
47. 1897. Dévai tornaverseny érme 29 mm arany, ezüst és bronz.
48. 1898. Pécsi bányászati közgyűlési érem 42 mm ezüst és bronz.
49. 1898. Szatmárnémeti torna és vívóegylet érme 29 mm arany, ezüst és bronz.
50. 1898. Magyar tanulók aradi tornaversenyének érme 29 mm arany, ezüst és bronz.
51. 1898. Magyar tanulók szatmári tornaversenyének érme 32 mm arany, ezüst és bronz.
52. 1898. Wahrman Mór érem 80 mm arany és ezüst.
53. 1898. Az uralkodó 50 éves jubileumi érme 34 mm bronz.
54. 1899. Magyaróvári szarvasmarha tenyésztési egylet érme 28 mm ezüst, bronz és nikkel.
55. 1899. Miskolci ref. főgimnázium tornaverseny érem 34 mm ezüst és bronz.
56. 1899. Dr. Kovács József érem 32 mm arany, ezüst és bronz.
57. 1899. Szegedi országos kiállítási érem 39 mm arany, ezüst és bronz.
58. 1899. Ybl érem 50 mm ezüst.
59. 1899. Pozsonyi iparkiállítási plakett 66 × 66 mm arany, ezüst és bronz.
60. 1900. Győri m. kir. főreál iskolai tornaverseny érme 33 mm ezüst és bronz.
61. 1900. Körmöci Nándor altáró megnyitás emléklakettje 60 × 40 mm ezüst és bronz.
62. 1900. Budapesti korcsolya egyesületi plakett 35 × 35 mm arany, ezüst és bronz.
63. 1900. Busbach Péter érem 70 mm arany, ezüst és bronz.
64. 1900. Körmöcbányai m. kir. főreáliskolai tornaverseny érem 29 mm ezüst és bronz.
65. 1901. Szentmiklóssy Szabó érem 60 mm ezüst.
66. 1901. Lukács László pénzverő hivatali látogatásának emlékérmé 24 mm ezüst.
67. 1902. A Magyar Nemzeti Múzeum 100 éves fennállásának emlékére plakett 75 × 50 mm arany, ezüst és bronz.
68. 1902. Aradi tornaegyesület érme 29 mm ezüst és bronz.
69. 1902. Kecskeméti m. kir. főreáliskolai tornaverseny érme 30 mm ezüst és bronz.
70. 1902. Ujvidéki kir. kath. m. főgimnázium tornaverseny érme 29 mm ezüst és bronz.

71. 1902. Madách társulat érme 36 mm ezüst.
72. 1903. Soproni ifjúsági tornaverseny érme 42 mm ezüst és bronz.
73. 1903. Kassai gazdasági tanintézet érme 63 mm ezüst.
74. 1903. Gräzenstein Béla plakettje 47 × 35 mm ezüst és bronz.
75. 1904. Lukács Antal érem 64 mm arany, ezüst és bronz.
76. Pozsonyi tornaverseny érem 30 mm ezüst és bronz.
77. 1904. Petrozsényi iparkiallítási érem 36 mm ezüst és bronz.
78. 1904. Dr. Rimély Károly érem 45 mm ezüst és bronz.
79. 1904. Soproni iparkiallítási érem 60 mm bronz.
80. 1904. Országos iparegyesületi érem Knopp és Steiner részére 54 mm arany, ezüst és bronz.
81. 1905. Kereskedelemügyi minisztérium iparművészeti érem 58 mm ezüst és bronz.
82. 1905. Magyar numizmatikai társulat érme 39 mm ezüst és bronz.
83. 1905. Iparművészeti társulat plakettje 63 × 66 mm ezüst és bronz.
84. 1906. Pozsonyi ág. ev. hitv. liceum érme 39 mm ezüst és bronz.
85. 1906. Gr. Andrássy Gyula érem 69 mm arany, ezüst és bronz.
86. 1907. Miskolci kath. gimnázium tornaverseny érem 37 mm ezüst és bronz 35 mm ezüst és bronz, 29 mm ezüst és bronz.
87. 1907. Reitzner Miksa plakettje 56 × 50 ezüst és bronz.
88. 1907. Komáromi ipari és gazdasági kiállítási érem 50 mm ezüst és bronz.
89. 1907. Pécsi kiállítási érem 60 mm ezüst és bronz.
90. 1908. Pénzverőhivatali látogatási érem 22 mm arany, 36 mm ezüst és bronz.
91. 1908. Körmöcbányai emlékjeton 30 × 30 mm ezüst és bronz.
92. 1908. Nemzetközi balesetügyi érem 55 mm arany, ezüst és bronz.
93. 1908. Selmezbányai főiskolai atletikai club érme 39 mm arany, ezüst és bronz.
94. 1909. Kereskedelemügyi m. kir. minisztérium iparművészeti érme 60 mm ezüst és bronz.
95. 1909. Szilágyi Dezső plakettje 52 × 35 mm bronz.
96. 1909. Az uralkodó 60 éves jubileumi emlékkereszt 36 mm bronz.
97. 1909. Szily Kálmán plakettje 70 × 50 mm arany.
98. 1909. Kereskedelemügyi m. kir. minisztérium iparművészeti társulat érem 60 mm ezüst és bronz (aranyozott ezüst is).
99. 1909. Finály érem 60 mm ezüst és bronz.
100. 1909. Numizmatikai társulat körmöcbányai kirándulásának emlékére 36 mm ezüst és bronz.
101. 1909. Magyar munkások rokkant és nyugdíj egyletének emlékére 29 mm bronz.
102. 1909. Farbak István érem az országos bányászati és kohászati egyesület Körmöcbányán tartott közgyűlésének emlékére 45 mm ezüst és bronz.
103. 1909. Az országos bányászati és kohászati egyesület körmöcbányai gyűlésének résztvevői számára jelvény 25 mm bronz.
104. 1910. Boszniai okkupáció szolgálati érem 36 mm bronz.
105. 1910. Czigler Győző plakettje 68 × 80 mm bronz.
106. 1910. Chyzer Kornél érem a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének emlékére 30 mm arany és bronz.
107. 1910. A m. tudományos akadémia Bolyai érme 70 mm arany.
108. 1910. Földművelésügyi minisztérium érme „A méhtenyésztés terén szerzett érdem elismeréseül” 39 mm arany, 47 mm ezüst és 63 mm bronz.
109. 1911. Vallás és közoktatásügyi minisztérium érme 60 mm ezüst és bronz.
110. 1911. M. kir. belügyminisztérium 25 éves tűzoltói szolgálati érem 32 mm bronz.
111. 1911. Ráth György plakettje 88 × 53 mm bronz.
112. 1911. Orsz. m. kertészeti egyesület érme 50 mm ezüst és bronz.
113. 1911. Boszniai okkupáció nagy érme 75 mm bronz.
114. 1912. Virágos Budapest plakettje 60 × 39 mm arany és ezüst, 112 × 71 mm bronz.
115. 1912. Mály Sándor plakettje 60 × 52 mm ezüst és bronz.

Éremhirdetés magyar újság 1852-es évfolyamában

Bár még azzal a kérdéssel nem foglalkozott a numizmatikai kutatás, hogy a magyar éremművészetet kezdeti idején mennyiben támogatta a magyar hírlap- és folyóiratirodalom, megmondhatja akárki, aki csak lapozgatott ilyenfajta írásokban, hogy vajmi kevés a kapcsolat. A könyv megjelenését bátran hírül adhatta az író, de megtörtént, hogy amikor Huber József jónévű pesti kőfaragó a korabeli német újságban jelentette egy új sírkövének felállítását és meghívta a műértőket a megtekintésére, akkor a rendelő család tiltakozott ellene, hogy embereket csődítsenek oda. Tán efféle példák tartották vissza éremvésőinket is, hogy újabb termékeiket újságok és folyóiratok révén tegyék ismertté és kíváncsossá a nagyközönség előtt is.¹

Ebből a szempontból érdekes, hogy Karl Henrik, a több magyar pénzverőben tevékeny mester megpróbálkozik a hirdetéssel. Tán éppen abból a példából tanult, hogy Kovachich emlékérmét 1812-ben rézre véselt hírverés segítette sikerhez.²

1852-ben Ferenc József, mint uralkodó első ízben utazta be az ország egy részét, elvetődött Nagybányára is. Karl akkor már meglehetősen idős volt, mégis sietve készített emlékérmét az alkalom tiszteletére. Hirdetését a Magyar Hírlap 1852. évfolyamában a 4256. lapon tetette közzé: „Emlékpénz. Ő cs. Apostoli kir. Felsege általános magyarországi legmagasabb körútjának emlékeztetere.

Miután Ő cs. Apostoli kir. Felsege az általam magyarországi legmagasabb körútjának emlékeztetereül készített emlékpénzt legkegyelmesebben elfogadni méltóztatott és miután ezen emlékpénznek további nyomtatására és terjesztésére az engedély legfelsőbb helyről immár megadatott s miután végre számosak által azon óhajlás nyilvánított, miszerint ezen, egy hazai művész által készült emlékpénzt jelentősége tekintetéből bírhatni kívánnák: annak okáért köztudomásra juttatik ezennel, hogy ezen emlékpénz aranyból (egyenként 20 darab aranyból) ezüstből (3 latnyi ezüstből) és azonkívül bronzból is ki fog nyomtatni.

Az ércértékkel, tokkal és bérmentes szállítással együtt egyenként az aranyból készültnek az ára 125 pftra, az ezüstből készítettnek pedig 4 pftra van meghatározva. Azon t. cz. vevő urak, kik egy vagy több példányra szert tenni kívánnak, ebbeli kívánságukat bérmentes levelekben a helyettes cs. kir. fővénnök Karl Henrikkel Nagybányán tudatni s egyszersmind kijelenteni szíveskedjék: kinél Bécsben, Pesten vagy Nagybányán fog a fizetés történni; megjegyezvén egyuttal itt azt is, mikép arany- és ezüst pénzben fizetőknek a folyó ágió is be fog számíttatni.

Ezen emlékpénz előlapján látható Ő cs. és Apostoli kir. Felsegének jól talált arczképe úti köpeny redőzetben (Drapierung) e körirattal: Franciscus Josephus I. D. G. Austriae Imperator semper Augustus; a tullapon pedig borostyán- és tölgyfalevél-koszorúban látható ezen emlékirat: Numismatica perenni testatur memoria quod Hungariae populos tuo adventu beaveris. N. Bánya D. III. A. MDCCCLII.“

Az érem valóban megjelent. Egy helyütt azt olvashatni róla, hogy felajánlását Bécs nem fogadta el. A fenti híradás az akkori hivatalos lapban jelent meg; alig hihető, hogy Karl valótlant állított volna akár az elfogadásról, akár a terjesztés engedélyének megadásáról.

Csatkai Endre dr.

Forradalmak pénzei

A Magyar Nemzeti Bank Bankjegy és Ércmúzeumának kiállítása

November 7-én, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 32. évfordulóján nyílt meg a kiállítás a főépület III. emeletén lévő elnökségi előtérben.

II. Rákóczi Ferenc felkelésének ezüst forintosa és réz polturásai (I, X, XX) vezetik be a kiállítást. Itt van II. Rákóczi Ferenc halálának 200. évfordulójára vert 2 pengős ezüstérme is.

Az 1789-es nagy francia forradalom fém- és papírpénzekkel van képviselve. Igen érdekesek az átmeneti és a királyság bukását gúnyoló pénzdarabok, amelyek előlapján még XVI. Lajos arcéle és a királyságban szokásos körirat szerepel, hátlapján azonban a forradalom jelvénye,

1. Pest Ofner Vereinigte Zeitung. 1828. II. 1465. 1843. lap.

2. NK. 1947-48. 52/53. lap.

jelmondatai, illetőleg a Köztársaság jelképe előtt földredobott korona és kormánypálca láthatók. A papírpénzek közül az „assignata”-k jórésze még a régi pénzegységre szól, másik része azonban a beváltásukra készült „mandat territorial”-okkal egyetemben már a forradalom által alkotott új pénzegységre, a francra vannak kiállítva.

Az 1848/1849-es magyar szabadságharc itt kiállított pénzeiből is kiolvasható az a hatalmas küzdelem, amit az első honvédek a harcmezőn, a független magyar kormány pedig élén Kossuth Lajossal a belső és külső ellenség ellen vívtak meg a politikai útjain — a nemzet szabadságáért.

Itt szerepelnek a létesítendő Magyar Nemzeti Bank alaptőkéjének összegyűjtésére kiadott különféle címletű kamatos utalványok, a Magyar Kereskedelmi Bank által kibocsátott 1 és 2 forintos „Kossuth bankók,” a Kossuth által veretett fémpénzek és ezeknek, valamint az egyéb fémpénzeknek a forgalomból való eltűnése után az aprópénz helyettesítésére kiadott 15 és 30 krajcáros kincstári utalványok és a növekvő pénzszükséglet kielégítésére kiadott 5, 10 és 100 forintos pénzjegyek, valamint a debreceni detronizáció után koronanélküli címerrel forgalomba hozott kincstári utalványok, amelyek közül legérdekesebbek a Kossuth és Szemere által aláírt 2 és 10 forintos pénzdarabok. Mindkettő ritkaság. Itt vannak Kossuthnak az emigrációban kibocsátott pénzei is, az 1852-ben New-Yorkban kiadott 1, 5, 10, 50 és 100 dolláros angolnyelvű pénzdarabok, melyek közül a két utolsó címletet Kossuth sajátkezűleg írta alá; ugyancsak 1852-ben Philadelphian kiadott magyarnyelvű, 1, 2 és 5 forintos pénzjegyek (ezek teljes ívben is megvannak, ahogyan a nyomdából kikerültek) és az 1860-as londoni kiadás (1, 2 és 5 forint) ötforintosának fényképmásolata. Külön kell megemlékeznünk 1866-ban a Klapka légió számára készült és jelenleg a Parlamenti Múzeumban lévő u. n. torinói dúcokról a Magyar Nemzeti Bank Bankjegynyomdája által készített levonatokról, amelyek elsőízben itt szerepelnek nyilvánosan, 2, 10 garas és 1 „magyar forint” névértékben. A 2 garasosból két kivitelezés létezik.

Mindezeket kiegészíti a szükségpénzek sokasága, amelyek közül a legérdekesebb és leg-ritkább a komáromi 8 krajcáros. Ezek szomszédságában látható Kossuth sajátkezűleg írt négy levele és a Kereskedelmi Társaság jegyzőkönyvének egy része.

Az 1861/1865-ös u. n. amerikai rabszolgafelszabadító háborúból az északiak három, a déliek pedig hét pénzdarabbal szerepelnek.

Az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalom pénzei nem szerepelnek a kiállítás anyagában, mivel erre sem anyagot, sem pedig engedélyt nem adott az Orosz Állami Bank. E helyett a forradalom rövid leírása és a forradalom által kibocsátott pénzek megközelítően teljes jegyzéke — csak a központi kormányzat által kiadott pénzekre gondolunk — szerepel a tárlóban.

A kiállítás főhelyére az 1918/1919-es magyar forradalom, a II. magyar köztársaság és a tanácsköztársaság pénzei kerültek. Az előtér közepén elhelyezett vitrinben láthatók az Osztrák Magyar Bank közreműködésével vagy e nélkül kiadott bankjegyek. Ezek közül kétségtelenül legérdekesebb és legritkább az u. n. Beck-féle 200 koronás bankjegy, aminek teljes anyagát 20 darab kivételével megsemmisítették. A Magyar Postatakarékpénztár által kibocsátott pénzjegyeken kívül (5, 10 és 20 korona) a pénzhiányszülte u. n. szükségpénzeknek egész sora egészíti ki a tanácsköztársaság hivatalos kiadmányait. A pénzügyi népbiztosság engedélye alapján a legkülönbözőbb üzemek, újságok, kereskedők, magánosok és testületek, valamint bankok, városok és községek bocsátottak ki szükségpénzeket. Ezek mindegyike egy-egy jellegzetes sorozattal van képviselve. Legtöbb szükségpénzzel vidéki városaink közül Győr szerepel. Igen érdekesek a szerb megszállás alatt volt Pécs és a román megszállás alatt volt Debrecen városok szükségpénzei. A szükségpénzek közül legritkább az I. Szovjetház parancsnoka által kiadott 10 koronás utalvány.

Az 1936/1938-as spanyol forradalom is szerepel a spanyol köztársasági kormány, illetőleg a különböző városok által kiadott pénzdarabokkal, amelyek egytől-egyig magukon hordják a forradalom szocialista jellegét, a munkásság és parasztság összefogását és azt a kemény harcot, amelynek maguk is szereplői voltak.

A forradalom pénzeit magyar vonatkozásban lezárja az 1945/1946-os átalakulás inflációs pénzeinek teljes sorozata (Magyar Nemzeti Bank, Vöröshadsereg Parancsnokság, Pénzügyminisztérium). Ezeket egészítik ki a Magyar Postatakarékpénztár, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület, Kaposvár, Mohács, Szekszárd és Budapest különböző pénztárjegyei, pénztári utalványai, mint a szükségszülte pénzdarabok.

Az igen jól összeállított kiállítás egyelőre házi-kiállítás jellegű, reméljük azonban, hogy rövidesen a nagyközönség részére is megnyílik.

Dr. Kupa Mihály

Magyar érem- és plakettművészet 1800-tól napjainkig

A fővárosi Képtár évek mulasztását tette jóvá, amikor anyagából érem és plakettművészeti kiállítást rendezett. A kiállítás célja az volt, hogy a képzőművészet új közönsége, a dolgozók széles rétegei számára szemléltető módon bemutassa a magyar éremművészet fejlődését, az éremművészet szépségeit és kedvet adjon az éremgyűjtéshez, amely olcsósága miatt a gyűjtés, az igényes képzőművészetekkel való ismerkedés egyik legkitűnőbb módja.

A kiállítás rendező elve az volt, hogy kidomborítsa az éremművészet haladó hagyományait. Ez természetesen igen nehezen sikerülhetett csak, mivel az éremművészet a megrendelő, a gyűjtő akaratának, világnézetének erősen befolyása alatt áll. Olyan érmet, amely a fenálló társadalmi renddel ellentétben áll, igen ritkán találunk. Csak néhány igen haladó jellegű korban változik meg az érmészek tevékenysége: pl. Kossuth-féle tulipánmozgalom, vagy a 19-es forradalom előtti radikális mozgalmakban, vagy a két világháború közt egyes mestereknél.

Mivel a kiállítás anyaga kizárólag a Képtár gyűjteményeiből került ki, annak korlátozott volta és hiányossága erősen megmutatkozik a fenti rendezési elvek mellett. A XIX. sz. érmészete mindössze két tárlót tesz ki. Pl. Ferenczy Istvánnak összesen két érme szerepel. A két világháború közti érmészet gyűjteménye aránytalanul gazdag a többi korszakhoz képest. Mivel itt van a legtöbb haladásellenes vagy teljesen öncélú érem, ez a kiállítás eredeti tendenciáját erősen megváltoztatja. Ugyancsak kevés a felszabadulás után készült érem. Ebben a Képtár csak kevésbé hibás, mivel maguknál a mestereknél is egy ideig elvesztette a jelentőségét az érem, minthogy közvéleményünkben ennek a műfajnak jelentőségét erősen lebecsülik. Ezt mutatja a kiállítást kísérő közönyösség is. Bármilyen gyengén mutatkozik is a világnézeti tendencia, az tagadhatatlan, hogy a kiállítás fiatal rendezője Gádor Endre mindent megtett azért, hogy ez megvalósuljon. A kiállított művek minősége nagyszerű példa és buzdítás lehet elkövetkezendő érmészeti fellendülésünkhöz és ezzel a kiállítás a legjobb hagyományok megismertetésének célját szolgálja.

Végyvári Lajos

ÉREMLELETEK

Karcsai denárlelet

1949 március havában az árpádkori templomáról híres zemplénmegyei Karcsa községben, Dudás János a telkén, veremásás közben egy állítólag virágdiszes-cserépedényben találta az alábbi denárokat. A leletet a Borsod-Miskolci Múzeum Mattyasovszky Béla körjegyző szíves figyelemztetése és bejelentése után szerezte meg. Az edény, sajnos, már nem volt megmenthető.

A lelet, valószínűleg, majdnem teljes egészében került a múzeumba, 2955 darabból áll és az alábbi vázlatos összefoglalás szerint: Nagy Lajos 1, Hunyadi Mátyás 82, II. Ulászló 99, II. Lajos 85, Zápolya János 22, Ferdinánd 7, Ujlaky Miklós 2, Zrínyi Miklós 1, két aquilejai pátriárka 4, Ulászló (a későbbi magyar) lengyel király 1 féle változatot adó darabokkal szerepel. Így összesen 304 darab. Ezen kívül Hunyadi Mátyás 653, II. Ulászló 1136, II. Lajos 743, aquilejai 19, kettős példányban van meg, kopott veretű, hibás 68 drb. A duplumok száma 2619, van ezenkívül egykorú hamisítvány 31 drb.

Réthy L. CNH. II. számai szerint:

Nagy Lajos: 94/a verdejegye B felett kettős kereszt, melynek felső szára lefelé dült
H. Mátyás: 232 7 féle változattal, K-P a P alatt rózsza, K-C, h-F,
233 3 " " n-C
233/a 2 " " n-pajzsban három rózsza (vagy kagyló), S-W
233/b 3 " " n-és egymásba fonódó két C (félkör)
234 18 " " K-A, K-G, K-P, ugyanaz, de fordított K betűvel,
K-V, K és pajzs, két vágással, C-liliom
235/a 9 " " K-címer felett K, B-S, n-n, n-patkó, felette kereszt
236 13 " " n-keresztbe tett két kalapács, K-kettős kereszt, n-T, I-n,
I-T, n-, K-kettős kereszt, de a keresztzárvegek felhajlanak
237 2 " " S-W
238 6 " " S-W, S-

	239	4	féle változattal,	K-P	P	V
	239/a	15	„ „	K-P alatt rózsza, K-V, KA,		
				K-P alatt rózsza (egy köriratban Mantie)		
	240	1	„ „	K-P alatt rózsza (zavaros felirattal)		
II. Ulászló:	272/a	7	„ „	K-H, K-h, K-P, n-A		
	272/b	12	„ „	K-H, K-h		
	272/c	4	„ „	K-H, K-h		
	273	3	„ „	K-C (a C egy vonallal áthúzva)		
	276	12	„ „	K-C (a C áthúzva) K-M / K-M / K-S /	AF/ A/ E/	
					D	
	277	46	„ „	K-H, K-G 1503-1516 évekből, 1504 és 1505 verdejel nélkül, van egy denár 151 évszámmal, az utolsó szám megjelölése nélkül		
	278/a	15	„ „	K-h, K-C, K-C (áthúzott szárral) H-G, K-G, K- , és verdejegy nélkül. 1504-6, 1508-16 évekből. M-M jegyű 1501, 1508, 1510 évszámmal. Szentgáli az Érem III. évf. 9. old. M-M jellel csak 1508, 1510 évszámúakat közöl. Itt 1501 az évszám, az 1-es kis vonallal áthúzva, az első (az ezres) szám is. Az M-M jelzésű denárokon n köriratban szereplő l betűk is át vannak húzva kis vonallal. Ez a példány tehát csak 1501 évszámú lehet, esetleg téves évszám 1510 helyett. A közeli szerencsi leletben (Harsányi Pál Num. Közl. 1916. 8-10. old.) csak 1508 és 1510 évszámmal vannak M-M veretű denárok.		
II. Lajos:	306	89	„ „	C-liliom, K-B, K-A, K-Ä, A-B, K-B, L-V, N-C, N-G, N-G alatta D, K-H, N-A, B-A, L-K, K-G, A-V alatta HK, egy 1517-es évszámú denárnál a 7-es egészen oldalra van fordulva. Évszámok: 1518-1527.		
	308/a	2	„ „	L-K 1522		
	314/a	2	„ „	obulus K-H, K-G		
Zápolya J.:	331/a	21	„ „	K-T, C-M, N-I, C-G, C-T (a C-ben körkarika) 1527 évvel N-Y 1530 évszámmal		
	331/b		„ „	C-M 1527 (évszám Sz. Mária ruháján)		
	336		„ „	N-I 1527		
Ferdinánd				K-B 1527-28, C-liliom 1527-28		
egykorú hamisítvány II. Ulászló, II. Lajos 10 drb, átvert példány 22.						

A leletben volt még Ant. Panciera (1402-12) és Lud. Teck. (1412-35) *aquilejai pátriárkától* 23 ezüst-pénz, továbbá Ulászló (a későbbi magyar király) 1434-44 (lengyel ezüst pénze) ternár, egyik oldalán sas, a másikon címerpajzsban kettős kereszt, a pajzs felett W.

Külön említésre érdemes darabjai a karcsai leletnek: két *Ujlaky* és egy *Zrinyi* denár.

1., Réthy CNH. II. 235/a. Av: + Mathie ° R Ungariae M Rev: * N ° R ° Bos ° ° Ungar * A címer felett és két oldalt 1-1 kis kör, verdejegy n-B 56 cgr. (Num. Közlöny 1909, 105. Szentgáli közleménye) *Ujlaky Miklós* denárja. *Ugyszintén a:*

2., Réthy CNH. II. 235/a. Av. Mathie × R × Ungarie · M × Rev. ° N ° R ° B ° Pa ° Ungar ° Verdejegye I-n 36 cgr. (kopott példány). Num. Közl. 1909, 105 oldal. Szentgáli idézett közleményében a jegyzet rovatban említi ezt a változatot, melyet ő nem látott, csak hallott róla. Szűz Mária mellén, a nyak alatt mind a két fenti példányon megvan a 3-3 kis pont, mint a Szentgáli által közölt denáron.

3., *Zrinyi denár* Réthy CNH. II. 337. 1526. évből. Ludovicus. R. Ung. 1526. és Patrona ° Ungari körirattal (a Patrona után kis csillagokból álló kör) 50. 3 cgr.

A legnagyobb példányszámban itt is, mint a szerencsi leletnél a CNH. II. 232/K-P és alatta rózsza/239/a/K-A/ és a 272/b/ K-h/ denárok szerepelnek.

Ennek a leletnek is körülbelül ugyanaz az összetétele, mint a szerencsinek (Num. Közl. 1916-6-10. old.), de a karcsai csak kb. egyharmada a szerencsinek és nincsenek benne sem aranyak, sem garasok. A legkésőbbi évszámok pénz itt 1530-as, a szerencsiben 1535. Szerencs Karcsától 47 km-re van. Valószínűleg ugyanabban az évtizedben, a mohácsi vész utáni időkben, a török háborúk elején rejtették el mind a kettőt. Az 1530-as években többszöri hadműveletek színhelye ez a terület, 1530-ban a szepesi német kapitányok elfoglalták Tokaj várát és környékét, de vissza kellett vonulniuk. 1535-ben a Ferdinándpártiak kezére került s a Zápolya hívei között folyik tovább a harc a területen.

A Magyar Történeti Múzeum Éremtárában feldolgozott éremleletek

Völcsők (Szilágy m.) Utolsó előfordulási évszám 1633. Összesen 88 db. *Dukát*: Daventer város 1603; VI-os garas: Lengyelország Zsigmond 1623, 1624, 1625, 1626 (3), 1627 (2); széles garas: Erdély Bethlen Gábor C—C 1626, N—B 1625, 1626; garas: Erdély Bethlen Gábor j. n. 1619; Stájerország II. Ferdinánd 1631; Lengyelország III. Zsigmond 1607; dutka: Lengyelország III. Zsigmond 1621 (3), 1622 (6), 1623 (6); poltura: Lengyelország III. Zsigmond 1620, 1621 (8), 1622 (5), 1623 (18), 1624 (9), 1625 (2), 1626 (2), 1627, bizonytalan; Elbing Gusztáv Adolf 1630, 1632, 1633; Brandenburg-Poroszország Georg Wilhelm 1621, 1622, 1623, 1625, 1626, kvartnik: Lengyelország Alexander (1501—06).

Beregrákos (Bereg m.) XVII. sz.-i polturák. Utolsó előforduló évszám 1627. Összesen 113 db. *Poltura*: Lengyelország III. Zsigmond 1620 (9), 1621 (7), 1622 (28), 1623 (32), 1624 (29), 1625 (3), 1626 (2), 1627; Brandenburg Georg Wilhelm 1622 (2).

Kemecse (Szabolcs m.) XVI. sz.-i ezüstpénzek. Utolsó előfordulási évszám 1576. Összesen 21 db. *Tallér*: Magyarország Miksa K—B 1576; *Felsőausztia* I. Ferdinánd 1536; *Halberstadt* püsp. Albert 1540; *Brandenburg in Franken* Georg Albert 1543; *Ostfriesland* Edzard Chr. Joh. 1563; *negyedtallér*: Szászország Johann Fr 15??; 4 garas: Litvánia III. Zsigmond 1568 (2); garas: Lengyelország I. Zsigmond 1546; *Brandenburg in Franken* Johann 1544; *Liegnitz—Brieg* Friedrich 1545; *kvarting*: Lengyelország Kázmér (2), Sándor (1), *Schweidnitz* II. Lajos 1525 (2); *weisspfennig*: Csehország I. Ferdinánd é. n. (3), Miksa 1563, 1565, 1571.

Ujkécske (Pest m.) Denárok. Utolsó előforduló évszám 1542. Összesen 53 db. *Magyar denár*: II. Ulászló K—G 1510; II. Lajos K—B 1526; I. Ferdinánd C—liliom 1531; K—B 1528 (6), 1529 (4), 1530 (2), 1531 (5), 1533, 1534, 1535 (5), 1536 (7), 1537, 1538 (5), 1539 (4), 1541 (4), 1542 (3), egykorú hamisítvány (2).

Teke (Kolozs m.) XVI. sz.-i aprópénzek. Utolsó előfordulási évszám 1596. Összesen 31 db. *Magyarország*: denár I. Ferdinánd K—B 1529, 1546, 1555 (2), 1556, 1557, 1559, 1562; Miksa K—B 1569, 1572, 1577, Rudolf K—B 1584 (3), 1588 (2), 1589 (2), 1593, 1594 (2), 1596, törött (1); *Lengyelország* kvartnik Albert (4); I. Sigismund 1510, *Riga*: dutka Báthori István 1583, *Porosz-hercegség*: garas Zsigmond 1533, Albert 1541.

Balatonmagyaród (Zala m.) Utolsó előfordulási évszám 1685. Összesen 261 db. *Dukát*: *Karinthia* Károly fhg. 1585; *Danzig* Báthori István 1586; *Németalföld* Geldern 1595; *Holland* 1651; *tallér*: *Alsóausztia* Lipót MM 1681 (2); *Szászország* Johann Georg 1615; *Németalföld* Flandria IV. Fülöp 1654; $\frac{2}{3}$ tallér: *Anhat-Dessau* Johann Georg 1674; *Öttingen* Albert Ernest 1675; *Solms* Ludvig 1676; $\frac{1}{6}$ tallér: *Brandenburg—Anspach* Johann Friedrich 1676 (2), 1677, 1678 (3), 1679; 15 krajcár: *Magyarország* I. Lipót K—B 1661 (3), 1664, 1665 (3), 1667, 1674 (4), 1675 (5), 1676 (4), 1677 (8), 1678 (6), 1679 (5), 1680 (2), 1681 (7), 1682 (3), 1683 (2), 1685; N—B/L—M 1676; CG 1674, 1675; *Alsóausztia* I. Lipót j. n. 1659 (2); CA 1660, 1661, 1662 (7), 1663 (7), 1664 (5); csillag 1674 (3), 1675 (2), 1676; MM 1683 (2), 1684 (4); *Neuburg* I. Lipót 1674 (3); *Stájerország* I. Lipót IA—N 1675 (2), 1676, 1679; *Csehország* 1664 (3), *Szilézia* I. Lipót G—H 1662 (3), 1663 (3), 1664; I. Lipót S—HS 1664 (3), 1674, 1675; *Tirol* Zsigmond 1664 (3); *Liegnitz—Brieg* Ludwig 1659, 1662, 1663; Georg 1661, 1663, 1664 (4); Christian 1662, 1663 (2), 1664 (8); Georg Wilhelm 1675 (2); *Württemberg—Öls* Sylv. Friedrich 1675; *tizes*: *Tirol* Lipót fhg. 1626; 6 krajcár: *Magyarország* I. Lipót K—B 1667, 1668 (3), 1669 (3), 1670 (6), 1673; N—B/L—M 1677; CG 1676; *Alsóausztia* rozetta 1674 (2), 1677 (3), 1678; MM 1679, 1680, 1681, 1682, 1685; *Stájerország* IAN 1674, 1680; *Karinthia* 1673, 1675; *Neuburg* 1665; *Csehország* horogony 1665; *Szilézia* S—H 1666 (3); SHS (1673); *Liegnitz—Brieg* Christian 1665 (3); Louise 1673; *Württemberg—Öls* Sylv. Friedrich 1674; *Lengyelország* János Kázmér 1657; A—T bizonytalan évszám (1); 3 krajcár (garas): *Magyarország* I. Lipót K—B 1662 (2), 1667, 1672, 1673; CG 1675; *Alsóausztia* rozetta 1667, 1670; *Csehország* II. Ferdinánd 1627; I. Lipót 1670; C—K 1680; *Morvaország* II. Ferdinánd B/CW 1624; CW 1624; *Szilézia* II. Ferdinánd HR 1628, 1629; I. Lipót SHS 1666 (3), 1667 (2), 1669 (3), 1670 (4); *Stájerország* I. Lipót 1667, 1669 (2); *Karinthia* II. Ferdinánd 1634; III. Ferdinánd 1638; I. Lipót 1669 (2); *Tirol* Ferd. Carol 1648, 1653, 1656, 1659, 1661, 1662; Sigism. Franz 1663, 1664; I. Lipót 1670, 1677, 1678 (2); *Olmütz* Carolus 1670 (3), 1676; *Liegnitz—Brieg* Christian 1661, C—B 1669 (3), Georg Wilhelm 1674 (2), *Württemberg—Öls* Sylv. Friedr. S—P 1676; *Lengyelország* III. Zsigmond 1611; *Porosz-hercegség* I. Zsigmond 1534.

Oláhszentmiklós (Bihar m.) XVI—XVII. sz.-i aranyérmek. Utolsó előforduló évszám 1667. Összesen 27 db. 2 dukát: *Magyarország* III. Ferdinánd K—B 1647; *Brandenburg* Georg Wilhelm 1638; *dukát*: *Magyarország* Rudolf K—B 1578; III. Ferdinánd K—B 1638, 1652; I. Lipót K—B 1662, 1664 (2), 1665, 1667; *Erdély* Bethlen István C—V 1630; *Szilézia* III. Ferdinánd G—H 1657; *Mainz* Anselm Casimir 1645; Johann Philip 1657; *Brandenburg* Friedrich Wilhelm 1648; *Kampen* város 1656; *Frankfurt a/M.* 1641, 1644; *Köln* város III. Ferdinánd nevére 1657; *Zwolle* város 1646; *Németalföld* Geldern 1612; *Oberyssel* 1606, *Utrecht* 1630, 1642, 1648, 164?; *Westfriesland* 1662.

Sárisáp (Esztergom m.) XVII. sz.-i aprópénzek. Utolsó előforduló évszám 1705. Összesen 202 db. 15 krajcár: *Magyar* I. Lipót K—B 1689; CG 1674; *Alsóausztia* j. n. 1659; CA 1664; *Szilézia* I. Lipót M MW

1694; 6 *krajcár* : Magyar I. Lipót K—B 1669, 1672; CG 1676; *Alsóausztria* I. Lipót MM 1690; 3 *krajcár* : Magyar I. Lipót K—B 1693; *poltura* : Lengyel III. Zsigmond 1625; Magyar I. Lipót j. n. 1695, 1698, 1699 (4), 1700; I. József 1709 (3), 1710 (4); *krajcár* : *Alsóausztria* I. Lipót 1697, 1699, 1700, bizonytalan (2); *Morva* II. Ferdinánd 1629; *Liegnitz—Brieg* Christian 1669; *Hanau* 1696; *dreier* : *Württemberg—Öls* 1698 (2); *gröschel* : *Szilézia* I. Lipót 1704; *duarius* : Magyar I. Lipót K—B 1696 (5), 1697, 1698 (7), 1699 (4), 1700 (4), 1701 (9), 1703 (29), 1704 (3), 1705 (6); C—H 1699 (2); *denár* : Magyar II. Mátyás K—B 1615, 1616 (3), 1618, 1619, 1620; II. Ferdinánd K—B 1628, 1630 (3); III. Ferdinánd K—B 1640 (2), 1643 (2), bizonytalan (3); I. Lipót K—B 1665 (2), 1670 (2), 1674, 1675 (6), 1676 (2), 1677 (2), 1678 (2), 1679 (3), 1680 (4), 1681, 1682 (4), 1683, 1684, 1685 (5), 1686 (3), 1687 (6), 1689 (2), 1691, 1692 (2), 1693 (4), 1695 (13), 1696 (5), N—B 1703, egykorú hamisítvány (1).

Alsószlatina (Ung. m.) XVI. sz.-i polturák. Utolsó előforduló évszám 1627. Összesen 30 db. *Poltura* : *Lengyel* III. Zsigmond 1619, 1620, 1621, 1622 (6), 1623 (10), 1624 (6), 1625 (3), 1627; *Brandenburg* Georg Wilhelm 162? (1).

Szilkerék (Szolnok-Doboka) XVII. sz.-i aprópénzek. Utolsó előforduló évszám 1648. Összesen 1126 db. *Dutka* : *Svédország* Gusztáv Adolf 1632; *Lengyel* 1606, 1621 (9), 1622 (11), 1623 (13), 1624 (11); *VI-os garas* : *Lengyel* 1624 (2), 1625 (3), 1626 (2), 1627; *széles garas* : *Erdély* Bethlen Gábor N—B 1620, 1625 (2), 1626 (18), 1627 (4), 1628 (3); C—C 1625 (2), 1626 (8); M—C 1627; *garas* : Magyar II. Mátyás N—B 1617, 1619 (3); *Erdély* Báthori Gábor N—B 1613; Bethlen Gábor N—B 1625; *Lengyel* 1606, 1608; $\frac{1}{2}$ *garas* : *Litvánia* Alexander é. n. (1); Zsigmond Ágost 1555, 1562; *poltura* : *Lengyel* 1618, 1619, 1620 (27), 1621 (81), 1622 (189), 1623 (216), 1624 (158), 1625 (92), ökörfejes jeggyel 1625 (23), 1626 (36), 1627 (29), egylapú (2), hamis (1); *Riga* III. Zsigmond 1620 (2); Gust. Adolf 1622, 1623 (2), 1624 (7), Christina 1644, 1648; *Elbing* Gustav Adolf 1629 (2), 1630 (14), 1631 (2), 1632 (2); *Brandenburg—Preussen* Johann Sigism. 1620 (2); Georg Wilhelm 1621 (2), 1622 (7), 1623 (5), 1624 (14), 1625 (20), 1626 (27), 1627 (4), Stolberg Wolf. Georg 1619; *Barby* Albert Friedrich 1615; *Pommer—Barth* [XIV. Bogislav] 1621; *Svédország* Gusztáv Adolf 1632 (14), 1633(27), Christina 1634, 1635 (5).

H. L.

Gelse (Zala m.) IV. sz.-i római császári kisbronzok. Utolsó uralkodó Gratianus (367—383.) Összesen 285 db. *II. Constantius* : Coh. 45 (6), Coh. 188 (6); *Constantius Gallus* : Coh. 18 (1); *Julianus* : Coh. 13 (1); *I. Valentinianus* : Coh. 12 (31), Coh. 37 (37); *Valens* : Coh. 11 (43), Coh. 47 (60); *Procopius* : Coh. 5 (1); *Gratianus* : Coh. 22 (16), Coh. 37 (4); *teljesen kopott s így meghatározhatatlan* (79).

K. A.

IRODALOM

Miller zu Aichholz — Loehr — Holzmair, *Österreichische Münzprägungen 1519—1938* 2. Auflage. Wien 1948. 354 l. 56 t. Ivret. Immár második bővített kiadás lát napvilágot ebből a monumentális munkából, mely az egykori Habsburg uralom alatt állott országok és tartományok újkori pénzverését öleli fel táblázatos, könnyen áttekinthető formában. Az új kiadás a régihez viszonyítva szerkezetben nem hoz új változást, de mégis két szempontból igen lényeges előhaladást jelent a tökéletes Corpus felé. Egyrészt az első kiadás óta elmúlt két évtized állandó munkája eredményeként úgyszólván egész Európa jelentősebb gyűjteményeiből szerzett adatok segítségével tetemesen bővült a feldolgozott anyag mennyisége, másrészt pedig a második kötetként beiktatott képes táblák segítségével teljes áttekintést lehet nyerni a hatalmas és szétágazó érem-sorozatokban. Egy következő kiadás feladata lenne az újabb anyagszaporulat mellett a régi anyagban általános revízió végrehajtása, mert — hogy csak magyar vonatkozásban említsük — bizony elég javítani való akad Miller zu Aichholz eredeti feldolgozásában, ha minden egyes példánynál visszamegyünk az ősforrás felkutatásáig. Mindenképpen azonban óriási teljesítmény volt e két hatalmas kötet újból való kihozása a Bundessammlung részéről és csak hálások lehetünk a bővített feldolgozásért, mely az újkori magyar pénztörténetre vonatkozólag is igen sok új és becses adalékot hoz.

Emanuela Nohejlová-Prátová, *Trésor de Kosice. Trouvaille de Monnaies d'or du XVe au XVIIe siècles à Kosice en 1935*. Praha, 1948. 80 359 l. 16. t. A 2920 db pénzből, három emlékéremből és egy aranyláncból álló hatalmas aranyelet Kassán (Stefanik-ú. 4 sz. ház helyén) került elő és ha pontosan nem is lehet egykori tulajdonosát megállapítani, annyi bizonyosnak látszik a szerző véleménye szerint, hogy a császár pártján állott tulajdonosról lehet szó. A lelet különös módon csak dukátokat és kettős dukátokat ölel fel, viszont a gazdag sorozatban csaknem az egész akkori európai dukát pénzverés kisebb-nagyobb számmal képviselve van. Természetesen a magyar és erdélyi aranypénzek szerepelnek a legnagyobb számmal és különösen vegyes-házi aranyaink tanulmányozásához igen becses anyagot hoz. Részletesen kidolgozott történelmi és gazdaságtörténeti háttér ismertetése után a leletanyag mintaszerűen pontos feldolgozása és leírása következik, gazdag irodalmi utalásokkal megkönnyítve a leírások használhatóságát. Végül 16 képestáblán az eredeti érmekről készült felvételek jelenítik meg az érdekesebb és numizmatikai szempontból feltűnőbb fajokat.

Eduard Holzmair, Münzkunst in Österreich, Kunstverlag Wolfrum, Wien 1948. 80 33 l. 48 t. A legújabb kutatások mind nagyobb mértékben igyekeznek a pénzeket művészettörténeti egybevetésekre bevonni és ennek az iránynak eredményei azok a mind gyakrabban megjelenő művek, melyek egy-egy zárt terület érmeit felnagyított művészi felvételekben tárják a szemlélő elé. Ezúttal is a szerző az osztrák pénzverés művészi és fejlődéstörténetileg legérdekesebb példányait mutatja be az említett módon részletes történeti és művészeti ismertető szöveggel kísérve. A középkori osztrák denártól kezdve a modern pénzverésig végig kíséri Ausztria szétágazó éremverésének művészileg becses termékeit és ebben a szemléletben gyakran mi is érdekelve vagyunk, mert az újkorban a magyar pénzverés is részévé vált a Habsburgok pénzverésének. A nemzetközi jelentőségű tiroli krajcár és prágai garas mellett az igen fontos halli pénzreform (1486) termékei, végül a művészileg csúcson álló osztrák barokk pénzverés mind olyan problémák, melyek minél szélesebb síkon való tárgyalása igen kívánatos. E kis tanulmány szerencsésen hozza közelebb a szemlélőhöz jó felvételekben az osztrák pénztörténet e kiváló termékeit. H. L.

Ambrus Béla: Magyarország papírpénzei. A Magyar Numizmatikai Társulat kiadása, Budapest 1949. 13 l. 1 tábla. A hasznos kis füzet a papírpénz történetére vonatkozó néhánysoros bevezetés után, a hazánkban is forgalomba volt osztrák bank- és államjegyek, majd a magyar kiadású papírpénzek kibocsátásait időrendben sorolja fel. Az anyagot négy fejezetben 1—376 folytatólagos folyószám alatt tárgyalja. A felsorolás mellett feltünteti, hogy az említett példány melyik gyűjteményekben fordul elő és, hogy az eredeti példány, vagy csak u. n. „FORMULARE”, a lábjegyzetek értékes adatokat nyújtanak a kibocsátás időpontjára és általában a tárgyalt anyaggal összefüggő kérdésekre. Végül a záradékkul alkalmazott táblázat a felülbélyegzett papírpénzek eddig ismert változatait tünteti fel, a lebélyegző hatóság és az alkalmazott bélyegző megjelölésével. Megállapíthatjuk, hogy a kis mű a papírpénzek változatait hiánytalanul ismerteti, a feldolgozott anyag könnyen és jól áttekinthető. Legfeljebb a papírpénz multját tárgyaló bevezető rész túlzott tömörsége tekintetében merülhet fel kíváncsi. Hasznos lett volna ebben a „bankjegy”, „államjegy” és „papírpénz” fogalmak közelebbi meghatározása is. Egyébként az összeállítás kitűzött célját — hazánkban lévő papírpénzek megállapítását — tökéletesen elérte.

Dr. Csillag Ferenc.

Egyéb magyar vonatkozású tanulmányok és cikkek.

- Cejnek, Karl*: Das Papiergeld Österreichs und Ungarns, Wien 1947. 8° 20 l.
- John S. Davenport*: The George Washington of Hungary, The Numismatic Scrapbook Magazine XIV. 1948. 228—229 l.
- Ember Győző*: A szepesi kamarai igazgatás tisztviselői 1703-ban. VIII. Bányatisztviselők, Levéltári Közlemények XXIV. 1946. 277 l.
- Farkas Zoltán*: Beck Ö. Fülöp. 1873—1945, Magyar Művészet XV. 1947. 13—17 l.
- Ferenczi Sándor*: Az erdélyi dákok pénzeiről, Kolozsvár 1947 8° 16 l.
- Rudolf Gassauer*: Zwei russische Medaillen, geprägt anlässlich der Niederwerfung des ungarischen Aufstandes gegen Österreich 1849, Mitteil. d. Öst. Num. Ges. V. 1948. 148—151 l.
- Huszár Lajos*: Az esztergomi Régészeti Múzeum éremgyűjteményének ismertetése és a Főszékesegyházi Kincstár emlékérméinek leírása, Esztergom műemlékei I. Rész, 1948. 213—214 és 284—266 l.
- Kerényi András*: Egy IV. századi barbár ezüstérem, Magyar Múzeum 1947. december, 12. l.
- Imre Molnár*: The Commemoration of 1848, Num. Scrapbook Magazine XV. 1949. 1—13. l.
- Imre Molnár*: 200, 000, 000, 000, 000, 000, 000, 000, Pengő, The Numismatist VIII. 1949. 474. l.
- Pátzay Pál*: Az erdélyi fejedelmek szép pénzei, Magyar Művészet I. 1949. 1. sz.
- Günther Probst*: Die Bergstadt Neusohl als Münzstätte. I. Num. Zeitr. 72. 1947. 70—81 l.
- Arlie Slabaugh*: Emergency Monnies of the World. Austria—Hungary, The Num. Scrapbook Magazine XIV. 1948. 303. l.
- Soltész Elek*: Az éremgyűjtés, Magyar Művészet XV. 1947. 33—34. l.
- Éremtár gyarapodása 1946. év folyamán, Magyar Múzeum 1947 december, 34—35. l.

TÁRSULATI ÉLET

Halálesetek. A legutóbbi beszámolónk óta történt halálesetek közül legsúlyosabban érintett mindnyájunkat **Telcs Ede** éremművész tiszteleti és alapító tagtársunk elhunyt 1948. VII. 17-én. A modern magyar éremművészet egyik megalapítója volt, akinek művészi örökségét tanítványainak jelentős serege őrzi és fejleszti tovább. Magas művészi fokon álló, nyugodt, kiegyensúlyozott stílusú műveinek hosszú sorában több a társulatunk eseményeivel összefüggésben álló érem és plakett is helyet foglal. Tevékeny szerepet töltött be társulatunk életének irányításában is. Elhunyt még ezenkívül 1947. XII. 5-én **Szulovinyi Gyula** ny. máv. főintéző, majd 1948. III. 3-án **Köves János** ny. erdőfőtanácsos, mindkettő miskolci tagtársunk és 1949. VIII. 8-án **dr. Erdélyi Aladár** egyet. m. tanár tagtársunk Pakson. Kissé megkésve szereztünk tudomást **Francis George Hill** tiszteleti tagunk 1948. X. 18-án bekövetkezett haláláról, aki mint a British Múzeum éremtárának hosszú időn át volt vezetője a görög pénzek és olasz reneszánsz emlékérmek terén végzett alapvető tanulmányaival tűnt ki. Kegyelettel őrizzük elhunyt tagtársaink emlékét.

Általános események. A társulat a letűnt 1948—49. évek folyamán a szokásos heti (csütörtöki) összejöveteleit rendszeresen megtartotta és ezek az összejövetelek fokozott látogatottságnak örvendenek. Teljes befejezést nyert a könyvtárunk könyvanyagának revíziója és kezdetét vette az éremgyűjtemény rendezése is. Eddig a Jeszenszky-hagyaték végleges számbavétele történt meg, mely jelentős gyűjtemény összesen mintegy 6.000 db. érmet foglal magában. A szabadságharc 100 éves jubileumára készült emlékérmekből sikerült tagjaink részére jelentős sorozatot biztosítani, mely sorozatok szétoztásra is kerültek.

Kiadványok. 1949. év folyamán társulatunk Ambrus Béla tagtársunk összeállításában „Magyarország papírpénzei” címen egy kis füzetet adott ki, mely Magyarország területén 1759 óta forgalomban volt hivatalos kibocsátású bankjegyeket és államjegyeket öleli fel és amely összeállítás a papírpénzgyűjtés fejlesztését kívánja szolgálni a vonatkozó anyag tudományos rendszerű feldolgozása mellett.

Serlegvacsora. A társulat életében már régóta szokássá vált serlegvacsorát 1948-ban december 9-én tartottuk meg, melyen Faludi Géza dr. emlékezett meg *Telcs Edéről*, 1949-ben pedig december 15-én, mely alkalommal Finály Gábor dr. méltatta *Pákozdy Károly dr.* gyűjtői tevékenységét.

Kirándulás. 1948-ban elmaradt a kirándulás megszervezése, 1949. VI. 19-én azonban Visegrádra rendeztünk egésznapos tanulmányi kirándulást az ott folyó nagyjelentőségű ásatások megtekintésére 16 résztvevővel.

A társulat debreceni csoportja működését az elmúlt két év folyamán is rendes összejövetelein folytatta. Őszinte sajnálattal kell tudomásul vennünk, hogy a csoport további működése a múlt év decemberében megszűnt, mert a tagok száma az alapszabályokban előírt 20 fő alá csökkent. A csoport fennállásának 24 éve alatt eredményes és elismerésre méltó munkát végzett az éremtani ismeretek terjesztése terén.

Felolvasások. Rendszeres felolvasó üléseink sorában 1948. I. 29-én ünnepi ülést rendeztünk az 1848/49.-i szabadságharc 100 éves jubileuma emlékére. Ezen az ünnepi ülésen az elnöki megnyitó után előbb *Huszár Lajos dr.* olvasott fel „Fémpénzverés a szabadságharc idején” címmel, majd *Kapossy János dr.* meghívott vendég „Karl Henrik emlékérmé 1848 márciusára” címen. Február 26-án *Radnótiné Alföldi Mária dr.* ismertette kutatásait „A korabizánci éremverés művészete” címen. Majd június 24-én *Esze Tamás dr.* olvasta fel „A kurucpénzek devalvációja” c. tanulmányát, november 25-én pedig *Kerényi András dr.* szerepelt „A judáspénz értelmezése” című értekezésével. 1949. jan. 27-én *Tersztyánszky Jenő dr.* folytatta korábban megkezdett előadássorozatát „A pénzverés dór stílusa a görög perifériákon” címmel. Április 28-án *Szentgáli Károly* olvasta fel édesapja néhai Szentgáli Károly, az egykori kiváló numizmatikus hagyatékából előkerült „A kisszobrászat és a vas” című kéziratot. Október 27-én megint *Radnótiné Alföldi Mária dr.* ült a felolvasóasztal mellett „Pannónia feladása” című tanulmányával, végül november 24-én *Huszár Lajos dr.* zárta le az ezévi felolvasássorozatot „Ismeretlen aranyforint Nagy Lajos korából” c. értekezésével. Különös örömmel számolhatunk be arról, hogy tagjaink részéről

egyre fokozottabb érdeklődést tapasztalunk a felolvasó ülések iránt, amit a jelenlevők mindenkori nagy száma igazolt.

Éremcsereközvetítés. Társulatunk bár elsősorban az éremtan tudományos művelésére törekszik, de a gyűjtő tagok érdekeinek is eleget kíván tenni és azért a régebben szokásban volt éremcsereközvetítéseket felújította. A letűnt két év alatt összesen 6 ilyen éremcsereközvetítést tartottunk (1948. II. 5., V. 13. és IX. 16., majd 1949. II. 3., V. 19. és X. 5.), melyek teljes mértékben megfeleltek reményeinknek. Az éremgyűjtés élénkítése mellett ugyanis ezek kedvező hatással vannak az érmeek forgalmi értékének kialakulására is.

Társulatunk összejöveteleit minden hét csütörtökén tartja d. u. 6—8 óra között a társulat (Budapest, VIII. Csepregy-u. 4. II. 15.) helyiségében. Összejöveteleinken készséggel állunk mindenkinek rendelkezésére, aki a numizmatika és éremgyűjtés terén bármilyen felvilágosítást óhajt. A társulat könyvtára és gyűjteménye ugyenezen időben áll a tagok rendelkezésére.

Tagdíjfizetési felhívás. Az esedékes tagdíjakat kérjük a társulat javára az 51.010 sz. postatakarékpénztári csekkszamlán befizetni. Régi alapító tagjainkat kérjük legalább egy fővárosi rendes tag tagsági díjának megfelelő összeget fizetni, mert a kétszeres pénzromlás következtében minden régi alapítvány megsemmisült. A társulat ügyvezető alelnöke (Huszár Lajos dr. Magyar Történeti Múzeum) a társulatot érintő minden kérdésben készséggel áll az érdeklődők rendelkezésére.

Tagsági érem. Az egyes tagok nevével és a társulatba történt felvétel évszámával kiverendő társulati tagsági érem (képe látható a Num. Közlöny XXV. évfolyamának 7. lapján) ezüst és bronz példányaira egyelőre megrendeléseket fogadunk el. Az érem ára a kiveretéskor érvényes árszabástól függ.

EXTRAIT FRANÇAIS

Recherches numismatiques en l'URSS. Compte-rendu bien détaillé du volume „Travaux du Musée de l'Ermitage, Département Numismatique, I, 1945“.

Marie R. Alföldi, Trésor de la fin du IIIe siècle trouvé à Brigetio. Le trésor consistant en aurei et bijoux t. I. était trouvé en 1946 au cours de travaux de construction non loin de la commune Ószöny (comitat Komárom). Le lieu de la trouvaille est identique au lieu des appartements des officiers près du praetorium du camp légionnaire romain de Brigetio. L'auteur, prenant l'étude bien connue de K. Pink (Num. Ztschr. 64, 1931, 1 sqq.) pour base, est d'avis que les aurei excepté celui de l'empereur Carinus t. I. 18. de Siscia, proviennent tous de la monnaie de Rome. Les derniers de la série sont émis au cours de l'année 287. L'anneau à cacheter qui porte l'inscription en argent LEONTI / VIVAS, a une forme étrange en métal à cause des deux têtes de panthère à deux cotés; on en trouve des analogies plutôt parmi des anneaux en ambre ou bien en autres pierres. Ces types analogues nous suggèrent à croire à une provenance Gauloise. Une autre pièce du trésor est un bracelet cylindrique, tout simple, clos par deux spirales, caractéristique pour la fin du IIIe siècle. Le reste, une série de fragments massifs en or, faisant en somme 16.105 g, devait être d'après des traces d'élaboration qu'on voit sur quelques-uns d'eux, une fibule en forme de T ou bien un type à deux boules. Ces bijoux, malgré qu'ils ne sont pas des bijoux militaires par excellence, sont tout-de-même des bijoux d'un homme et par suite, on peut bien s'imaginer, qu'ils appartenaient, avec les aurei recus en largitio à un officier de la légion I adi. stationnant à Brigetio. Ce trésor été surement enfoui à cause d'une invasion Quade peut-être aux années 289—292. Les envahisseurs ont détruit Brigetio; c'est bien possible que les empereurs ont assumé le titre Germanicus la III ou bien la IV fois, quand les armées Romaines les ont repoussés. D'ailleurs, la vie normale à Brigetio était vite rétablie, comme on voit de la trouvaille de médaillons faite en 1885; ces médaillons étaient distribués à l'occasion du consulat commun des empereurs et le nomination des Césars en 293.

L. Laffranchi, L'iniziativa monetaria di Marco Agrippa luogotenente di Augusto nell' Hispania.

A. Kerényi, Trouaille de monnaies byzantines aux environs de Sarkad. En 1904, on a trouvé, au lit du fleuve Feketekörös un nombre de 277 monnaies byzantines du XII—XIII siècles dans un pot. Ce pot-ci étant entretemps brisé, c'étaient les monnaies seules qui ont parvenues au Cabinet des Médailles du Musée Historique Hongrois. La trouaille contient des monnaies de l'époque 1143—1204, notamment des empereurs suivants: Manuel I (91 pièces), Andronicus I (2 pièces), Isaac II (45 pièces) et Alexius III (94 pièces), entièrement usées, indéfinissables 45 pièces. Cette trouaille est d'une part un nouveau témoin des bonnes relations politiques et économiques entre la Hongrie et Byzance aux XII—XIII siècles, mais d'autre part elle pose un nouveau problème, car on connaît jusqu'à présent de telles trouailles seulement dans le territoire de Sud de la Hongrie. Une compilation totale des trouailles de monnaies byzantines nous rendra sûrement claire cette question. Comme les derniers types de ces trouailles sont toujours de l'époque de la ruine de Byzance en 1204, on est autorisé à penser que les fugitives qui ont trouvé un nouveau domicile en Hongrie méridionale, ont apporté ces monnaies et on les a cachées à-peu-près 40 ans plus tard, au cours de l'invasion Mongole, en 1241.

E. Baumgartner, Quelques données au problème des imitations Hongroises des deniers de Friesach. Les deniers de Friesach étaient bien appréciés en Hongrie à la deuxième moitié du XII siècle, mais leur courant tout-à-coup s'affaiblit. L'auteur en indique la cause, c'est l'épuisement soudain des mines d'argent en Carinthie. La liste des imitations Hongroises des deniers de Friesach faite par A. Luschin doit être amplifiée et corrigée à l'aide de nouvelles recherches de l'auteur, qui ont démontrées qu'une partie de ces imitations (L. 333—338, 342) sont des deniers de la frontière Autrichienne intérieure. Ces types de frontière étaient équivalents aux deniers de Friesach étant frappés pour le commerce aux frontières c'est-à-dire, à l'export pour la Hongrie aussi. L'imitation des deniers de Friesach en Hongrie remonte à l'époque quand André II était prince de Slavonie (1197—1204). Ci-joint la description des imitations, représentées nro 1—9. Entre les imitations inconnues on pourra trouver sûrement encore des types qui peuvent être rangés dans cette série, mais sur ces pièces on ne trouve aucun trait caractéristique de la provenance officielle, alors pour le moment on ne peut pas les prendre en considération. En tous cas, les matériaux publiés ci-dessus nous donnent des intéressants détails pour l'histoire monétaire de l'époque d'André II. (1205—35).

T. Esze, Les sorts de la Monnaie de Nagybánya au commencement de la guerre d'indépendance de Rákóczi. L'auteur complète par cette publication ces études pour l'histoire de la Monnaie de Nagybánya sous François II. Rákóczi. Ayant reçu la nouvelle de l'émeute des paysans sur la Haute-Tisza au printemps 1703, Jean-François Kropf, chef de la Monnaie, demande le 13 Mai de la chambre Scépusienne l'ordre à mettre la Monnaie en sureté. Le 31 Mai de la même année il annonce que la Monnaie est transférée et installée à Szatmár sous la protection de la garnison Allemande et elle y est placée sous l'égide de l'inspecteur Glögl et du supérieur des Jésuites, François Temérdek. Quand les Kouroutzs ont perdu la bataille de Dolha, Kropf fait repatrier la Monnaie à Nagybánya, mais la ville se rend aux Kouroutzs le 13 Aout 1703, Rákóczi étant déjà le chef de la guerre d'indépendance. Nous voyons des données nouvelles relatives à la capitulation, que les Kouroutzs ont reçu la Monnaie aussi, mais Kropf s'est enfui le même jour à Szatmár pour y rester jusqu'à la capitulation de la ville. Les Allemands ont essayé de reprendre la ville, et la Monnaie, mais sans succès. Nous voyons aux actes le rôle de l'excomptable de la Monnaie, Michel Protzner. La lettre écrite à Alexandre Károlyi du 18 juin 1705 montre le sort de Kropf aux années suivantes: le nouveau inspecteur à Nagybánya, Michel Ajtai l'a mis dans une situation précaire et il a vécu pauvre jusqu'il vint placé à la Monnaie impériale à Szeben.

O. Paulinyi, Quelques données sur les graveurs et les médailles commémoratives de Körmöcbánya de la première moitié du XVI. siècle. Après avoir exposé la construction de la Monnaie, l'auteur constate que la Monnaie est une véritable usine, ayant 80—90 ouvriers-spécialistes où le travail est parfaitement partagé. Il éclaircit les devoirs des ouvriers nommés Eisenschneider et Eisensenker, en constatant que leur instruction était identique. D'après des comptes-rendus de la Chambre, l'auteur nous montre que Klaus magister, à peu-près inconnu jusqu'à présent, travaille de 1516—1533 comme graveur, et il suppose qu'il était pendant une brève période collaborateur du graveur bien connu Christophe Fuessl. Il parle aussi de Hans

Krug le jeune, mais d'après son opinion celui-ci n'a pas fait des médailles commémoratives mais il était essayeur de la Monnaie. Enfin l'auteur nous donne une série de données sur la frappe des médailles commémoratives qu'il a trouvées tous dans les livres de 1528 à 1541 de la Chambre de Körmöcbánya concernant la frappe des florins d'or.

L. Huszár, Jetons en argent de l'époque des guerres Napoléoniennes. Il existe deux séries de jetons en argent de différent diamètre qui représentent quelques-unes des épisodes de la dernière phase des guerres Napoléoniennes. L'auteur décrit ici la série à moindre diamètre (12 mm); les jetons eux-mêmes sont figurés sous no-s 1—12. Les coins de ces jetons sans marque étaient trouvés à la collection de la Monnaie d'État à Budapest où ils sont parvenus sûrement en 1871, la Monnaie étant fermée à cette date à Gyulafehérvár. Comme on voit sur les photographies, plusieurs types d'avvers correspondent au même type de revers. Puisqu'on a trouvé un exemplaire seul de tous les types de revers, il est bien sûr qu'on a frappé avec le même coin tous les jetons de revers identiques. Les petites figures pointillées visibles sur les coins indiquent des avers et des revers corrélatifs. Il se trouve quelquefois sur les coins la lettre W dans un cercle, sûrement le monogramme de l'artiste qui peut être identique avec Charles Wurschbauer graveur de Gyulafehérvár (1774—1841). Ces petites médailles imitent d'ailleurs les types tout-à-fait semblables de la grande série et comme Wurschbauer a imité plusieurs fois les autres médaillons miscellanées du graveur François-X. Stuckhardt, c'est bien possible, que la grande série était faite par François Stuckhardt.

T. Esze, Monnaies de nécessité de Várad, à l'époque du siège Kouroutz (1705—1710). L'auteur donne la bibliographie des monnaies de nécessité de Várad en la complétant par plusieurs données archivales nouvelles. En examinant la bibliographie, on vient à conclure que la base de notre connaissance de ces matériaux est le manuscrite du prédicateur Joseph Keresztesi bien connu comme amateur-numismaticien datant de l'année 1795. La cause de l'émission des monnaies de nécessité était le siège fait par l'armée de François II Rákóczi pendant plusieurs années. Les données archivales prouvent qu'avant de commencer à émettre des monnaies de nécessité, les Allemands à Várad ont fait usage, comme d'une monnaie de nécessité, des 10 poltures (libertas) prises des Kouroutzs. La frappe était commencée en été 1706, quand on a émis des poltures en cuivre et des petites monnaies unilatérales. Ces monnaies de nécessité sont l'oeuvre d'un charron. Des poltures on connaît les variations suivantes: 1706, 1707, 1708 et 1710, mais des petites monnaies seulement cette de l'année 1710, malgré qu'elle ait été frappée déjà à 1708.

I. Fejős, Le dernier billet de banque de Kossuth. Après avoir jété un coup d'oeil sur les faits historiques, l'auteur décrit les clichés des billets de banque qui étaient préparés par Kossuth en 1866 au moment quand la guerre entre l'Autriche et la Prusse éclata. Il voulait faire ces clichés à l'aide de l'invention héliographique de ses fils en chargeant son fils François de l'exécution. Le capitain-ingénieur Drivet a participé aussi au travail. Les clichés ont été vraiment finis, mais il n'y avait plus l'occasion à émettre les billets de banque. Il est naturel ainsi qu'on n'en a fait que quelques tirages d'essai, les clichés sont d'ailleurs presque intacts. Les mesures des clichés sont 110×153 mm et les billets de banque représentent les valeurs suivants: 1 florin hongrois, 10 et 2 gros. La date y est 1. juillet 1866 et on y voit la signature de Kossuth aussi. On a préparé deux dessins variés pour le titre d'1 florin et 2 gros, mais un seul pour 10 gros.

L. H., Liste des médailles commémoratives frappées à Körmöcbánya de 1868 à 1912. Le directeur de la monnaie de Körmöcbánya a envoyé le 28. Oct. 1912 la liste des médailles y frappées depuis 1868 au Cabinet des Médailles du Musée National, en signalant les mesures et le métal. On fait mention de 115 médailles commémoratives et plaquettes. L'original de la liste se trouve sous le numéro 163 B/1912 aux archives du même Cabinet.

E. Csatkai, Annonce de médaille en un journal Hongrois à 1852. Le graveur Henri Karl de Nagybánya y annonce sa médaille commémorative faite 1852 à l'occasion de la visite de l'empereur à Nagybánya.

M. Kupa, Monnaies des révolutions. L'auteur fait un compte-rendu de l'exposition du Musée de Billets de Banque et Monnaies de la Banque Nationale Hongroise, qui était ouverte

le 7. Novembre 1949, 32. anniversaire de la Grande Révolution d'Octobre Socialiste: y sont exposés les monnaies et les billets de banque des plus importants mouvements révolutionnaires depuis les temps Kouroutzs en Hongrie et à l'étranger.

L. Végyári, L'art Hongrois des médailles et plaquettes de 1800 jusqu'à nos jours.
Compte-rendu de l'exposition du même titre à la Galerie Municipale.

Trouvailles.

Literature.

Compte-rendu de la vie de la Société Hongroise de Numismatique.

Extrait français.

Extrait russe.

Русский выпуск

Нумизматические исследования в СССР. Государственный Эрмитаж, Труды Отдела Нумизматики, I. Ленинград 1945 (Рецензия).

Мария Алфелди, Р.: Золотая драгоценная находка III-го века из Бригению (Осень). Находку нашли в 1946 году около села Осень (Ószipu) район Комаром, во время строительства одного дома. Место где находку выкопали лежит на территории римских офицерских жилищ, которые в древней Бригении строились около преториума. По имени автора эти денежные монеты вычеканы в Риме, исключая одну, монету „Карина“ (aureus), которая чеканилась в Сицилии. (См. таблицу IV. № 18.) Аналогию же кольцу с надписью LEONTI VIVAS находим среди колец вырезанных из янтаря или полученных камнями. Подобные экземпляры свидетельствуют происхождение из Галлии. Остальная часть находки является: круглый браслет из III-го века и массивный осколок золота, весь которого 16.105 гр. Золотой осколок, по всей вероятности является составной частью одной позднейшей фибулы. Вся находка же по всей вероятности была имуществом бригетийского офицера, которую по причине вторжения квадов — между 289 и 292 годами — зарыли. После наступления жизнь и порядок в Бригении быстро восстановились, свидетельством чего является медальон, который нашли в 1885 году.

Лафранки, Л.: Устав о чеканке Марка Агриппы, заместителя Августа, в Испании (на итальянском языке).

Кереньи, А.: Находка византийских монет около села Шаркад. Находку нашли уже в 1904 году в русле реки Черного Кереша (Fekete-Körös). Находка состояла всего из 277 штук византийских бронзовых денег, из 1143—1204 гг. Разделение их было следующее: 91 штук Мануел I., 94 штук Алексей III., 2 штук Андроникус I., 45 штук Исаак II. и 45 штук неопределённых, повреждённых. Находка является новым доказательством того, что Венгрия в XII—XIII. веках близкие политические и экономические отношения имела с Византией. Впрочем, подобные находки найдены только на территории Южной Венгрии. Последние чеканки находки совпадают с падением Византии. По всей вероятности один из беженцев принёс находку с собой с востока в Южную Венгрию, а приблизительно 40 лет позже зарыл её.

Баумгартнер, Э.: Вопрос чеканки фризских денаров в Венгрии. Автор в своем произведении объясняет, какое большое значение имели фризские денары в Венгрии во второй половине XII-го века. На основании исследований автора, ввоз фризских денаров прекратило обстоятельство, что каринтские шахты серебряных рудников быстро исчерпались. Душин уже переже составил список фризских денаров чеканенных в Венгрии, а этот состав сейчас дополненный и переработанный. На основании этого выяснилось, что несколько чеканков (Душин, № 333—338 и 342) действительно чеканились в пограничной Австрии. Эти пограничные чеканки были равноценные с оригинальными фризскими денарами. Эти денары чеканились главным образом для пограничной торговли, значит и с целью вывоза в Венгрию. Имитация фризских денаров в Венгрии началась в том периоде, когда Андрей II. был князем Славонии (1197—1204). После этих сообщений, автор начинает обсуждение чеканков № 1—9.

Эсе, Т.: Судьба монетного двора в начале борьбы за свободу времён Ракоци. Автор результаты своих ранних исследований дополнил этим очерком. Восстание вспыхнуло весной 1703 года. 13-го мая руководитель монетного двора И. Ф. Кропф просил указание от Сепешской Камеры, для обеспечения охраны монетного двора. По сообщению от 31-го мая, монетный двор переместили в город Сатмар под защиту тамошней немецкой стражи. После того, когда восстанцы под селом Долха потерпели поражение, Кропф монетный двор вновь перенёс в город Надьбана. 13. августа 1703 г. город Надьбана тоже покорился войскам Ракоци. И так монетный двор перешёл в руки восставцев. Кропф, этим же днем сбежал в город Сатмар и остался там до самой капитуляции сатмарского замка. Кропф после этого попал в затруднительное положение, но позже император поместил его в себенский монетный двор.

Паулиньи, О.: Данные к вопросу о гравёрах и медайллонах гравированных в первой половине XVI-го века в Кермецбана. Автор излагает устройство монетного двора. Устанавливает, что это был большой завод (со 80—90 работниками-специалистами), в котором распределение работы в полной мере усовершенствовалось. Поясняет должность „Eisenschneider“ и „Eisensenker“, работа которых в основном была одинакова. По отчётам

камеры, выяснилось, что магистер Клаус между годами 1516—1533 работал как гравёр. О нем до сих пор были недостаточные сведения. Автор предполагает, что Клаус некоторое время работал вместе с известным кермецским гравёром Кристоф Фуессл. Автор занимается и с личностью Ханс Круг, уроженца города Нюрнберг. По его мнению он не готовил медальоны в городе Кермец, а работал в монетном дворе, как мастер. На конце своего очерка, на основании отчётов кермецкой камеры из 1528—41 годов, автор сообщает целый ряд данных о чеканению золотых медальонов.

Гусар, Л.: Серебрянные жетоны из времени наполеонских войн. Две жетонные серии, о которых автор в настоящем очерку говорит, изображают некоторые события последнего периода наполеонских войн. Автор говорит здесь об одной меньшей серии, диаметром которого является 12 мм. Подлинники этих жетонов хранятся в коллекции Будапештского Государственного Монетного Двора. По всей вероятности они попали сюда из дюлафехерварского монетного двора, который в 1871 году был закрытый. Фигуры изображенные на медальоне маленькими точками, обозначают, которая сторона медальона является передней, а которая задней. На матрицах иногда в кругу помещена и буква W. Этот знак идентичный с личностью дюлафехерварского гравёра Карла Вуршбауер (1774—1841). На основании этих сообщений постановленно, что маленькая серия полностью подражание большой серии. Мастер большой серии по всей вероятности был Франц Штукхардт, потому что Вуршбауер подражал и другие медальоны Штукхардта.

Эсе, Т.: Варадские временные деньги. (1705—1710 гг.) Выпуска временных денег сделалась нужным потому, что войска Франца Ракоци II. варадский замок несколько лет держали под осадой. Чеканение началось в 1706 году. Чеканили медные полтуры и маленькие односторонние деньги. Они являлись кустарной работой одного колёсника. Следующие полтуры известные: из 1706, 1707, 1708 и 1710 годов, а маленькая монета известна только с 1710 года.

Фейеш, И.: Последняя Кошут-банкнота. Автор в своей работе познакомляет читателей с клише тех банкнот. планирование которых разрешил Лайош Кошут в 1866 году. Поводом выпуска была вспыхнувшая австрийско-немецко-итальянская война. Техническую обработку клише Лайош Кошут, поручил своему сыну Ференцу. В работе принял участие и инженер, капитан Дривет. Клише был изготовлен, но до выпечатания не дошло. Размер листов 110×53 мм. Стоимость планированных банкнот был 1 венгерский форинт, 10 и 2 копейки. На банкнотах находится дата 1 июль 1866 г. и подпись Кошута. Из стоимости 1-го форинта и 2 копейки были сделаны два различные рисунка, а из стоимости 10 копеек только 1 рисунок.

Х. Л.: Список медальонов чеканных в 1868—1912 гг. в Кермецбанья. Основой опубликования списка служит официальный состав дирекции монетного двора от 28 октября 1912 г. На основании этого списка возможно определить происхождение медальонов, на которых отсутствует обозначение мастера.

Чаткаи, Е.: Объявление монет в Венгерской Газете 1852 года. В этом объявлении Хенрик Карл, гравёр из Надьбани объявляет новый, им изготовленный медальон. Медальон изготовили, в память посещения монарха город Надьбани.

Куна. М.: Деньги выпущенные во время революций. Выпуск является описанием выставки Музея Венгерского Национального Банка. Выставка была открыта 7 ноября 1949 года, по случаю праздника 32 годовщины Великой Октябрьской Социалистической Революции.

Вегвари, А.: Венгерское нумизматическое искусство с 1800 года до наших дней. Краткий очерк является описанием выставки монетов и медальонов в Народском Музее.

Монетная находка.

Литература.

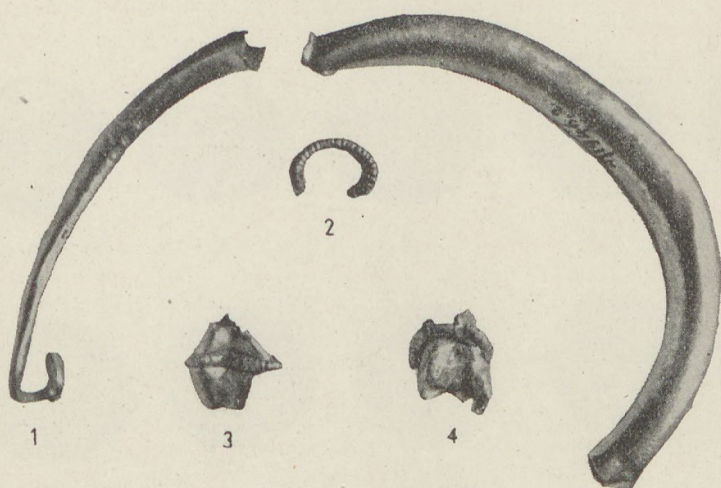
Общественная жизнь.

Французская выписка.

Русская выписка.

I. TÁBLA

1

3

4

5

14

15

16

6

7

8

9

10

11

12

13

17

18

19

20

21

22

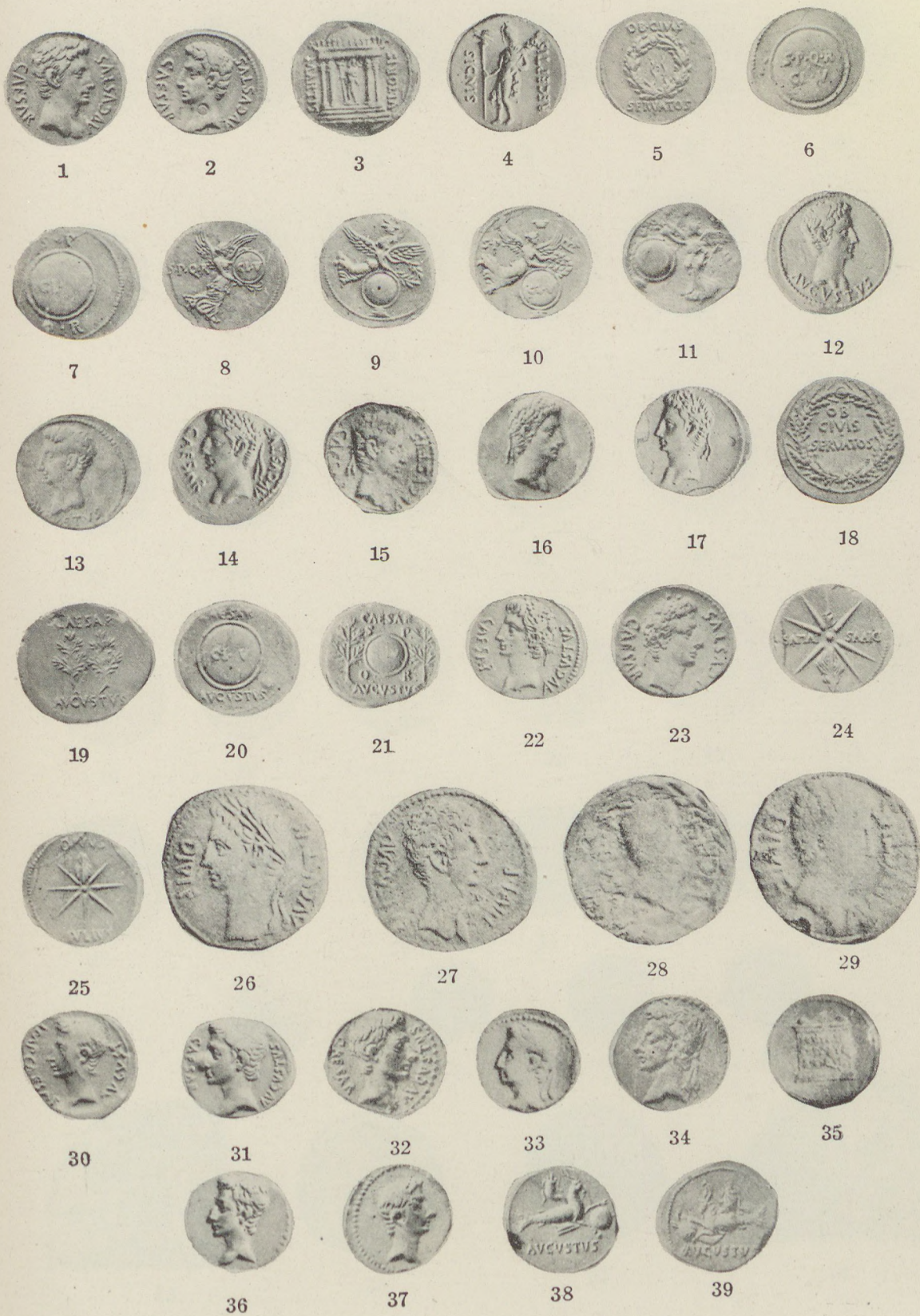
23

II. TÁBLA

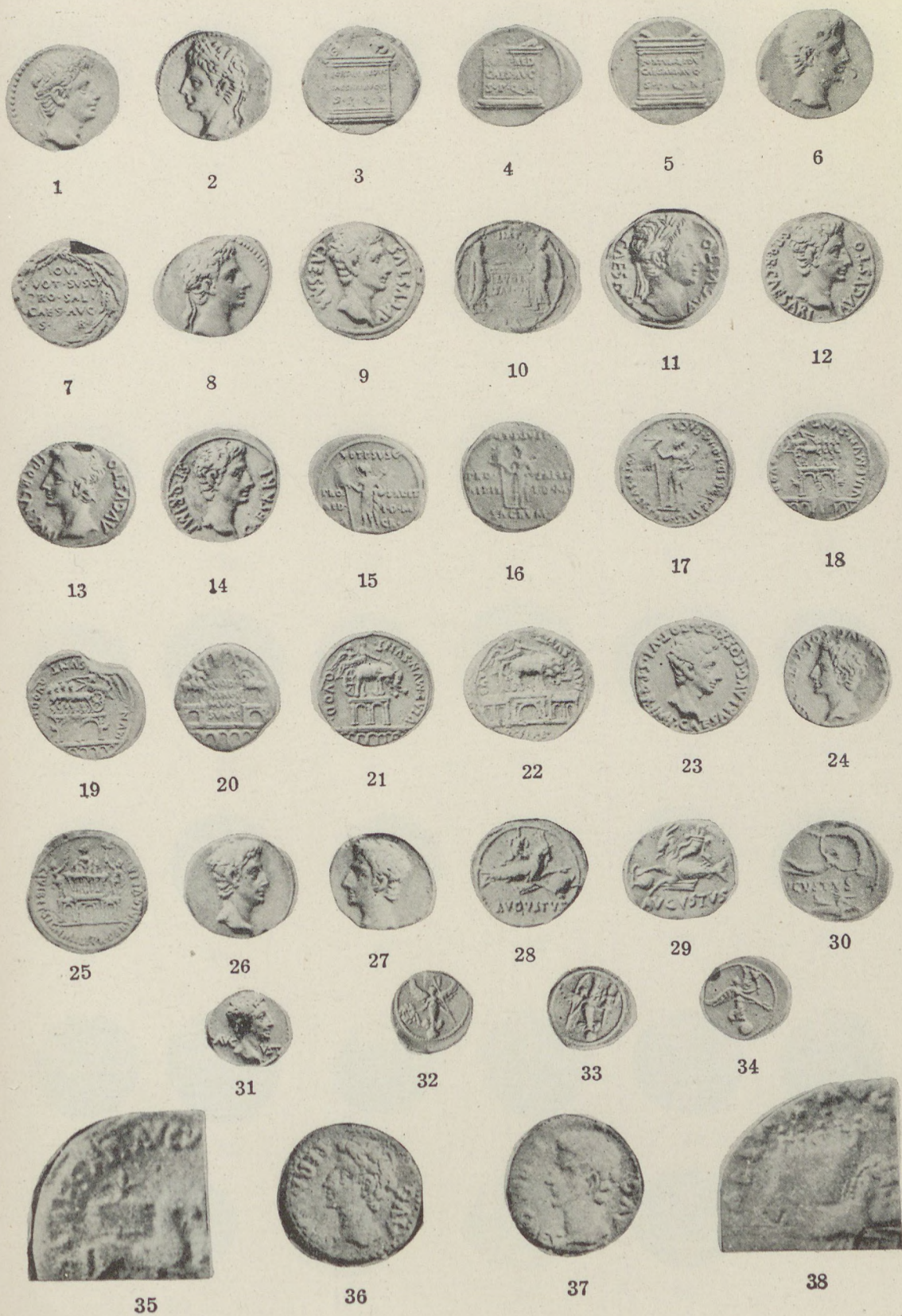

III. TÁBLA

IV. TÁBLA

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

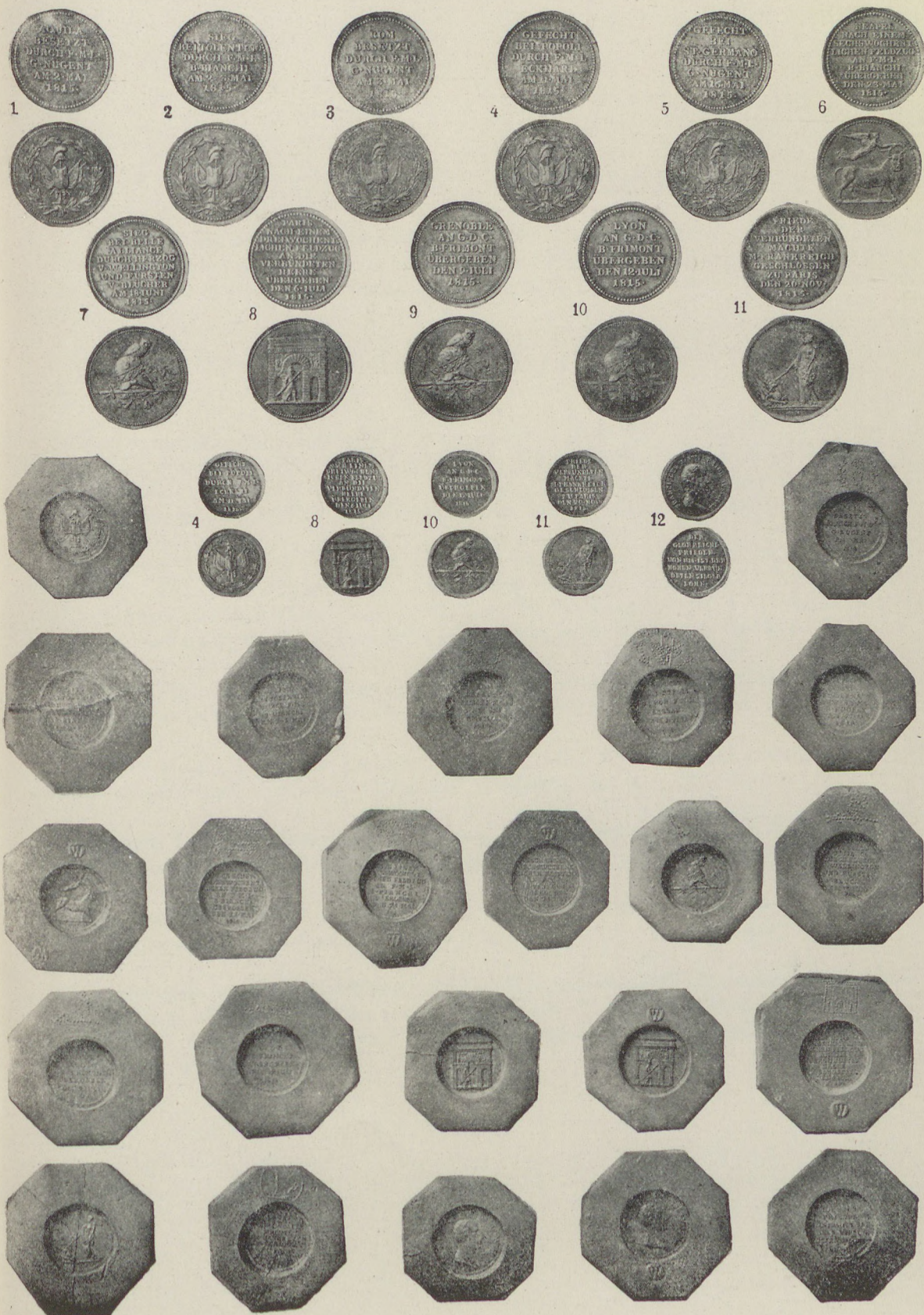
40

V. TÁBLA

TAGTÁRSAINK FIGYELMÉBE!

Tagsági érem. Az egyes tagok nevével és a társulatba történt felvétel évszámával kiverendő társulati tagsági érem (képe látható a Num. Közlöny XXV. évfolyamának 7. lapján) ezüst és bronz példányaira egyelőre megrendeléseket fogadunk el. Az érem ára a kiveretéskor érvényes árszabástól függ.

Dessewffy Miklós barbár pénzei című mű 54 képestáblával ára tagoknak 30 Ft, nem-tagoknak 50 Ft.

Numizmatikai Közlöny régi évfolyamai közül a XVIII–XIX., XX., XXI–XXII. évfolyamok ára tagoknak 5 Ft, nem tagoknak 10 Ft, a XXV., XXVI–XXVII., XXXII–XXXIII., XXXIV–XXXV., XXXVI–XXXVII., XXXVIII–XXXIX., XL., XLI., XLII., XLIII., XLIV–XLV., és XLVI–XLVII. évfolyamok ára tagoknak 10 Ft, nemtagoknak 20 Ft.

Az Érem folyóiratunk ára tagoknak I. folyam (3 füzet) 3.— Ft, II. évfolyam 1.— Ft, a III. évfolyam 1.— Ft, a IV. évfolyam 1.— Ft, az V. évfolyam (2 füzet) 2.50 Ft, a VI. évfolyam 1.50 Ft, a VII. évfolyam 2.— Ft, a VIII. évfolyam 1.50 Ft, a IX. évfolyam 1.50 Ft, a X. évfolyam 2.50 Ft. A teljes sorozat ára 17.50 Ft. Nem tagok az említett összegek kétszeresét fizetik.

Gohl Ödön: Magyar robotjegyek, Különlenyomat a Numizmatikai Közlöny XII. (1913) évfolyamából. Ára tagok részére 3.— Ft, nem tagok részére 6.— Ft.

Tower Hugó: I. Ferenc József fémpénzei 1848–1916 című mű e korszak pénzeinek magyar- és németnyelvű kimerítő táblázatos kimutatása. Ára 5.— Ft.

Moneta Prisca kiadványsorozat 1. füzet „Louis Huszár, Attila dans la numismatique” címen (francia nyelven) 6 képestáblával. Ára tagok részére 10.— Ft, nem tagok részére 15.— Ft.

Ambrus Béla: Magyarország papírpénzei című füzet a Magyarországon forgott állami papírpénz kibocsátások összeállítása. Ára tagok részére 10.— Ft, nem tagok részére 15.— Ft.

A fenti árakhoz még a portókölttség járul vidéki rendelés esetén. A megrendeléseket kérjük a társulat vagy Huszár Lajos dr. címére (Budapest, Magyar Történeti Múzeum, VIII., Múzeum-körút 14–16.) küldeni és a fentiekre vonatkozó pénzküldeményeket az 51.010 sz. csekkszámára befizetni.

LAKOS

éremszaküzlet

BUDAPEST V, BÉCSI-UTCA 5
FÉLEMELET

VÉTEL • ELADÁS • CSERE

Árpádházi, Habsburgházi
magyar érmek

Papírpénzekről szóló árjegyzékek darabonként 5 drb 30 filléres postabélyeg beküldése ellenében kaphatók, vásárlásnál visszatérítem

IFJ. TRIZNYA JÓZSEF

RÉGISÉGBOLTJA

MOST

BUDAPEST V, IRÁNYI-UTCA 20

RÉGI PÉNZEK

EMLÉKÉRMEK

KÉPEK - SZOBROK - MŰTÁRGYAK

*R*égi pénzt, érmet, ásatást, ezüstöt
és egyéb régiséget **vásárolok**.
Gyűjtőkkel méltányos feltételek
mellett **csereviszonyba** lépek

FARKAS JENŐ

BUDAPEST XII, KIRÁLYHÁGÓ-TÉR 6

Kiadásért felelős: Huszár Lajos.